กองทัพธรรม

(ภาคหนึ่ง)

สุชีโวภิกขุ วัดกันมาตุยาราม เรียบเรียง

เจ้าภาพพิมพ์แจก

...งานพระราชทานเพลิงศพ

...รวิถี (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)

...ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๒

กองทัพธรรม

(ภาคหนึ่ง)

สุชีโวภิกขุ วัดกันมาตุยาราม เรียบเรียง

เจ้าภาพพิมพ์แจก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาสวัสดิ์วรวิถี (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๒

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาสวัสดิวรวิถี (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์) เจ้าภาพปรารถนาจะพิมพ์หนังสือเรื่องกองทัพธรรม ซึ่งสุชีโว ภิกขุ วัดกันมาตุยารามเรียบเรียงลงเป็นตอน ๆ ในหนังสือธรรมจักษุ รวม ๑๐ บททั้งบทนำ แจกเป็นที่ระลึกแด่ท่านผู้เสด็จมาและมาในงาน จึงได้ติดต่อขออนุญาตพิมพ์ขึ้น ๑,๐๐๐ ฉะบับ และในคราวเดียวกันนั้น ผู้เรียบเรียงได้อนุญาตให้สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์ขึ้นจำหน่ายเพื่อบำรุงการศึกษาทางศาสนาอีก ๒,๐๐๐ ฉะบับ.

หนังสือเรื่องนี้มีข้อความจบเป็นตอน ๆ ทุกบท ที่พิมพ์คราวนี้เป็นอันจบภาค ๑ ส่วนภาค ๒ ก็จะมีลงต่อไปเป็นตอน ๆ ในหนังสือธรรมจักษุเท่าที่มีโอกาส. ในการเรียบเรียงหนังสือนี้ ก็มีข้อปรารภทำนองเดียวกับเรื่องได้ร่มกาสาวพัสตร์ คือประสงค์จะให้ท่านผู้อ่านได้รับรสพระธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเกณฑ์ การผูกเรื่องขึ้น และใช้พรรณนาโวหารประกอบบ้าง

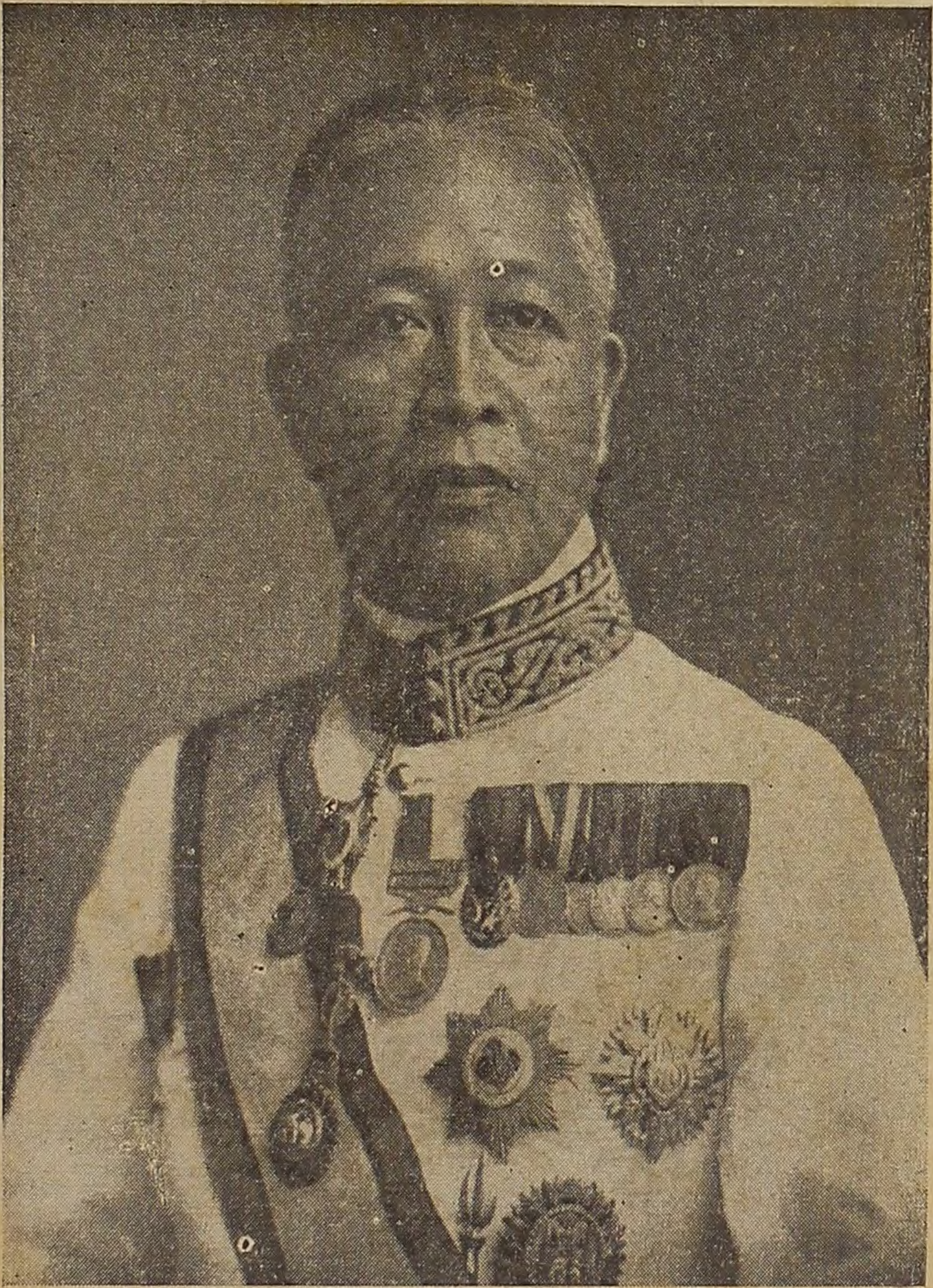
เป็นเพียงการทำทางให้ธรรมะเดินเท่านั้น เพราะคนทั่วไปชอบอ่านเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย ๆ แต่ก็ได้พยายามให้ข้อความที่เกี่ยวกับกาลสถานที่ และขนบธรรมเนียมใกล้เคียงกับความจริง เท่าที่ค้นได้ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและรายงานการค้นคว้าเรื่องอินเดีย ของชาวตะวันตกเท่าที่จะค้นได้ ธรรมะที่แซกลงในเรื่องนี้ ไม่สูงเหมือนเรื่องใต้ร่มกาสาวพัสตร์ ส่วนใหญ่เป็นธรรมะสำหรับชาวโลกทั่วไปพึงปฏิบัติ.

ขออนุโมทนาในการที่บุตรธิดาในท่านผู้ถึงอนิจจกรรม ได้มีความพร้อมเพรียงประกอบด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม พิมพ์หนังสือธรรมะแจกเป็นธรรมบรรณาการ อุทิศส่วนกุศลแด่ท่านบุรพการีของตน ขอกุศลส่วนนี้จงสำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัย อำนวยวิบากสมบัติโดยควรแก่คติภพนั้น ๆ ทุกประการ.

แผนกเผยแผ่ศาสนธรรม

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๒

พระยาสวัสดิ์วรวิถี (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)

ชาตะ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๙

มตะ วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๒

ประวัติ
มหาอำมาตย์โท พระยาสวัสดิ์วรวิถี
(หม่อมราชวงศ์ สายหยุด สนิทวงศ์)

การศึกษา

มหาอำมาตย์โท พระยาสวัสดิ์วรวิถี (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์) เกิดในรัชชกาลที่ ๕ เมื่อปีชวด วันจันทร์ที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๙ ณ ตำบลวัดราชสิทธาราม กิ่งอำเภอบางกอกใหญ่จังหวัดธนบุรี เป็นบุตรหม่อมเจ้าสวาสดิ์ สนิทวงศ์ ในพระบรมวงศ์-เธอชั้น ๒ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท หม่อมเทียบ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เป็นมารดา.

เมื่ออายุได้ ๗ ปีเศษ ได้เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยที่วัดราชสิทธาราม และในโรงเรียนหลวงซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้จัดตั้งขึ้น เพื่อให้โอรสนัดดา

ของเจ้านาย และบุตรหลานของข้าราชการเข้าศึกษา และได้ศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นด้วย.

พ.ศ. ๒๔๓๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปศึกษาวิชาวิศวกรรมศาสตร์ในประเทศอังกฤษ เมื่อถึงประเทศอังกฤษแล้ว ได้ไปอยู่กับครอบครัวอังกฤษเพื่อศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาอื่น ๆ ที่บ้านเป็นเวลาปีเศษ ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๔ ครูเห็นว่า พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้ศึกษาภาษาอังกฤษพอสมควร จึงจัดให้เข้าศึกษาในโรงเรียนแมนนามีด (Mannamead School) เมืองพลีมัธ (Plymouth) แล้วย้ายไปศึกษาต่อในโรงเรียนบาท (Bath College).

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ สอบวิชาสำหรับเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริช (Cambridge) โดยประจำอยู่ที่คิงส์ คอลเลจ (King's College) ได้ และตั้งต้นศึกษาวิชาวิศวกรรมศาสตร์ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๒ สอบได้ปริญญาสำหรับวิชาวิศวกรรม

เครื่องกลชั้นเกียรตินิยม (B. A. with Honours) ในระหว่างที่ศึกษาวิชาวิศวกรรมศาสตร์อยู่นั้น พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้ศึกษาวิชานิติศาสตร์ควบไปด้วย ครั้นเมื่อเดือนมิถุนายน พ. ศ. ๒๔๕๓ สอบได้ปริญญานิติศาสตร์ชั้นเกียรตินิยม (LL. B. with Honours) เมื่อสำเร็จการศึกษา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริชแล้ว พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้เข้าศึกษาวิชากฎหมายที่ Inner Temple ในกรุงลอนดอนอีก ๒ ปี และสอบไล่วิชากฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ (Barrister - at - Law) เมื่อเดือนมิถุนายน พ. ศ. ๒๔๕๕.

ในการที่พระยาสวัสดิ์วรวิถี ศึกษาวิชาวิศวกรรมศาสตร์และวิชากฎหมายติดต่อกัน จนได้รับปริญญาเกียรตินิยม ๒ ปริญญานั้น เป็นการทำให้มหาวิทยาลัยเคมบริช เห็นความสามารถของนักเรียนไทยดียิ่งขึ้น เพราะนับตั้งแต่นั้นมา มหาวิทยาลัยได้ยินดีรับนักเรียนไทยเข้าศึกษามากขึ้นเป็นลำดับ.

รับราชการในกระทรวงมหาดไทย

พระยาสวัสดิ์วรวิถี สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เดินทางกลับถึงกรุงเทพ ฯ ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๕ เข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ในตำแหน่งปลัดกรม ในระหว่างที่รับราชการในกระทรวงมหาดไทยนั้น ได้ออกไปรับราชการในมณฑลพายัพ จนถึง พ. ศ. ๒๔๕๑ ประกอบด้วยคุณวุฒิความสามารถและความดีความชอบ พระยาสวัสดิ์วรวิถีจึงได้เลื่อนเป็นข้าหลวงอัยการ ยกกระบัตรมณฑลพายัพและในที่สุดกลับเข้ามารับราชการในกรุงเทพ ฯ และเลื่อนขึ้นเป็นปลัดสำรวจกระทรวงมหาดไทย.

รับราชการในกระทรวงเกษตราธิการ

ในเดือนสิงหาคม พ. ศ. ๒๔๕๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้โอนพระยาสวัสดิ์วรวิถี ซึ่งเวลานั้นรับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหม่อมอนุรุธเทวา หม่อมราชินกุล มารับ

ราชการในกระทรวงเกษตราธิการ และแต่งตั้งให้เป็นผู้รั้งเจ้ากรมกรมคลอง ซึ่งตำแหน่งเจ้ากรม กรมคลองนี้ได้ว่างลงโดยที่นายโฮมัน วันเดอร์ไฮเด นายช่างผู้เชี่ยวชาญจากประเทศชะวา ซึ่งรัฐบาลจ้างมารับราชการในตำแหน่งเจ้ากรม ได้เดินทางกลับประเทศยุโรป หลังจากได้ทำการสำรวจการชลประทาน ทำโครงการก่อสร้างรวมทั้งออกแบบประตูน้ำ และซ่อมคลองเก่าที่เป็นประโยชน์แก่การทำนา และต่อมาในเดือนมกราคมปีเดียวกัน ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสวัสดิ์วรวิถีดำรงตำแหน่งเจ้ากรม กรมคลอง เมื่อเข้ารับราชการในกรมนี้ พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้จัดการระเบียบขึ้นใหม่ ให้เหมาะสมกับสมัยที่ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขและออกข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้น สำหรับหน้าที่ราชการในกรมคลอง.

ในงานเกี่ยวกับการบำรุงชลประทาน พระยาสวัสดิ์-วรวิถีได้อำนวยการ และควบคุมการก่อสร้างประตูน้ำ

และประตูระบาย พร้อมทั้งควบคุมการขุดลอกคลองเก่าบางแห่ง เพื่อประโยชน์ของการเพาะปลูกและการขนส่งทางน้ำ ซึ่งเป็นการดำเนินตามแนวเดิมที่ได้จัดทำกันมาแล้ว แต่สมัยเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ที่มิได้มีการเริ่มดำเนินการก่อสร้างตามโครงการของนายโฮมัน วันเดอร์ไฮเดก็เนื่องด้วยกระทรวงเกษตราธิการเห็นว่าโครงการนี้เป็นโครงการใหญ่ การก่อสร้างจะต้องสิ้นเปลืองเงินทองมาก การจัดหาบุคคลที่ชำนาญในงานช่างจำนวนมากคน มาช่วยดำริและแนะนำการโยธาก็ทำโดยเร็วไม่ได้ จึงได้ให้รอการเริ่มดำเนินงานไว้พลางก่อน ประตูน้ำ และประตูระบายที่เริ่มดำเนินการและก่อสร้างเสร็จในสมัยที่พระยาสวัสดิ์วรวิถีเป็นเจ้ากรม กรมคลองที่สมควรนำมากล่าวในประวัติก็มี :—

๑. ประตูน้ำภาษีเจริญตอนใน และประตูน้ำภาษีเจริญตอนนอกสร้างเสร็จเมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๒

๒. ประตูระบายบางเหี้ย ซึ่งการก่อสร้างส่วนหนึ่งได้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ และ พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติม เพื่อความมั่นคงของประตูทางหน้าและหลังของประตูระบาย การสร้างประตูระบายนี้เสร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

๓. ได้จัดสร้างประตูระบายขึ้นที่คลองกระทุ่มแบน คลองภาษีเจริญตอนใน คลองภาษีเจริญตอนนอก คลองประทุมวัน คลองท่าไข่และคลองพระโขนงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒.

๔. การขุดลอกคลอง ได้เริ่มทำการขุดลอกคลองประเวศรบุรีรมย์และคลองแสนแสบขึ้นก่อน และทางด้านสุพรรณบุรีได้ทำการขุดคลองเจ้าเจ็ดและคลองบางยี่หน การก่อสร้างประตูน้ำและประตูระบายน้ำเจ้าเจ็ดและบางยี่หน ได้ให้ประโยชน์แก่การทำนาในท้องที่นั้นหลายหมื่นไร่ ตั้งแต่การสร้างประตูน้ำประตูระบายและการขุดคลองเสร็จแล้ว การทำนาก็ได้ผลสม่ำเสมอ

เกือบทุกปี เพราะน้ำมีพอสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าว ราษฎรในบริเวณนั้น ยังคงระลึกถึงบุญคุณของงานนี้ ที่ทำให้เขาได้รับความสะดวก ในเรื่องน้ำประกอบอาชีพ เป็นปีกแผ่นสืบมาจนทุกวันนี้.

๕. ใน พ. ศ. ๒๕๕๔ ได้เปลี่ยนอ่างประตูน้ำประทุม-วันเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และจัดสร้างประตูระบาย เพื่อป้องกันน้ำเค็มที่คลองสำโรง และปากตะคลองแห่งละประตู.

๖. เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๕ ได้เริ่มก่อสร้างโครงการน้อยสำหรับทุ่งฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยจัดสร้างประตูระบายขึ้นที่ลาดชะโด ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่บางปลาม้าและที่สาลีในจังหวัดสุพรรณ-บุรี

งานสำคัญอีกงานหนึ่ง ที่พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้มีส่วนอำนวยการและควบคุมในสมัยนั้นก็คือ การก่อสร้างเกี่ยวกับการประปากรุงเทพ ฯ งานส่วนนี้เป็นผล

สืบเนื่องมาจากความดำริของกรมสุขาภิบาล ที่จะใช้น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ ซึ่งน้ำทะเลขึ้นไม่ถึงและมีรสไม่กร่อยในบริเวณตำบลบางหลวง เชียงราก แล้วนำน้ำนั้นมาสู่กรุงเทพ ฯ ตามท่อที่จะได้ฝังลงมาจากตำบลบางหลวง เชียงราก แต่โดยที่กรมคลองในสมัยนั้นได้กะรูปโครงการชลประทาน สำหรับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ไว้ว่า จะปิดทำนบทดน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นที่จังหวัดชัยนาท ซึ่งจะทำให้ระดับน้ำในลำแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ทำนบลงมา ต่ำลงตามส่วนน้ำเค็มจะไหลขึ้นไปสูงกว่าเมื่อครั้งยังไม่มีทำนบที่ชัย-นาทเลยตำบลบางหลวง เชียงรากขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้กระทรวงเกษตราธิการ จึงได้มีคำสั่งให้กรมคลองและกรมสุขาภิบาลร่วมกันปรึกษาหารือเพื่อหาทางแก้ไข

เมื่อได้ปรึกษากันแล้ว กรมคลองและกรมสุขา-ภิบาลมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่า การประปาสำหรับกรุงเทพ ฯ นั้น ควรใช้น้ำที่คลองส่งน้ำสาย

ตะวันออก ส่วนโรงสูบเครื่องกรองและเครื่องอุปกรณ์อื่น ๆ สำหรับการประปานั้น ควรตั้งขึ้นที่ตำบลสามเสนใกล้คลองส่งน้ำที่จะมาจากเหนือ

ต่อมากระทรวงเกษตราธิการดำริเห็นว่า การชลประทานที่จะก่อสร้างตามรูปโครงการที่ได้กะไว้นั้นเป็นการใหญ่โตมาก กว่าจะได้ลงมือดำเนินงานก็คงยังอีกนาน ส่วนการประปาสำหรับกรุงเทพ ฯ นั้นเป็นการเล็กน้อยทั้งเป็นการเร่งร้อนด้วย สมควรที่จะลงมือทำเสียก่อน จึงมีคำสั่งให้กรมคลองคิดหาวิธีแบ่งแยกทำการในชั้นต้น แต่ฉะเพาะงานที่จำเป็นสำหรับการประปาไปก่อน แต่คงให้ต่อเนื่องกับโครงการชลประทานที่จะทำต่อไปในอนาคตได้ กรมคลองจึงได้ดำริคิดการขุดคลองส่งน้ำตามโครงการชลประทาน ฉะเพาะแต่ตอนล่างตอนหนึ่งก่อน คือตั้งแต่ตำบลบางหลวงเชียงรากลงมาถึงกรุงเทพ ฯ แบ่งเอาน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลบางหลวงเชียงรากแต่พอให้ได้น้ำทำการประปา

สำหรับกรุงเทพ ฯ ไปพลางก่อน ทั้งนี้จนกว่าจะได้จัดทำทางน้ำตามโครงการชลประทานใหญ่ โครงการนี้รัฐบาลเห็นชอบด้วย และได้กำหนดหน้าที่ให้กรมคลองเป็นผู้จัดสร้างและดำเนินการ ในการที่จะนำเอาน้ำจากตำบลบางหลวงเชียงรากมาส่งถึงโรงสูบน้ำ ที่ตำบลสามเสน ส่วนการตั้งโรงสูบน้ำและจัดน้ำให้บริสุทธิ์รวมทั้งการจำหน่ายนั้น ให้ตกเป็นหน้าที่ของกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล งานในหน้าที่ของกรมคลองนั้น ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการลงมือก่อสร้างตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๕๒ กรมคลองได้เริ่มลงมือจัดการปักกรุยแนวคลองที่จะสร้างประตูน้ำ วางท่อโซฟอน สร้างทำนบและการก่อสร้างอื่น ๆ เพื่อให้กระทรวงนครบาลจะได้จัดซื้อที่ดินตามแนวที่ได้ปักกรุยไว้ การก่อสร้างได้เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ ๑๕ กันยายน พ. ศ. ๒๔๕๓ แล้วเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ และมอบให้กรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาลรับไป

บำรุงรักษาเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖.

การก่อสร้างของกรมคลองได้จัดทำไปสำหรับการประปากรุงเทพ ฯ ภายใต้การอำนวยการของพระยาสวัสดิ์วรวิถี มีรายการดังต่อไปนี้ คือ:—

๑. ขุดคลองส่งน้ำจดแม่น้ำเจ้าพระยา ที่วัดสำแลจังหวัดประทุมธานีถึงคลองบางหลวงเชียงราก ขุดคลองจากคลองบางหลวงเชียงราก ถึงคลองสามเสนกรุงเทพ ฯ

๒. สร้างประตูน้ำที่วัดสำแล และประตูระบายน้ำออกที่สามเสน

๓. สร้างประตูน้ำสัญจรที่คลองบางหลวงเชียงราก

๔. วางท่อไซฟอนลอดใต้คลองรังสิต คลองบางเขนและคลองเปรมประชากร

๕. วางท่อคัลเวิทสำหรับระบายน้ำที่คลองบ้านใหม่จังหวัดประทุมธานี ลอดใต้คลองส่งน้ำประปา

๖. ปิดทำนบ ๔ แห่ง คือ ที่บางหลวงเชียงราก

๒ แห่ง ที่คลองบ้านกระแชง ๓ แห่งและที่คลองบาง-หัวป่า ๑ แห่ง ทั้งนี้เพื่อใช้คลองบางหลวงเชียงรากเก่าเป็นสระใหญ่สำหรับขังน้ำ.

รับราชการในกระทรวงคมนาคม

ในเดือนเมษายน พ. ศ. ๒๔๕๕ หลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดแบ่งส่วนราชการในกระ-ทรวงโยธาธิการใหม่ โดยโอนกรมคลองจากกระทรวงเกษตราธิการ มาสังกัดอยู่กับกระทรวงโยธาธิการอีกกรมหนึ่ง เรียกว่ากรมทางมีหน้าที่สร้างทางบกและทางน้ำ ส่วนการขุดคลองหรือซ่อมแซมทางน้ำอันเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกนั้น คงอยู่ในหน้าที่ของเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการจะดำริและให้กรมทางเป็นผู้จัดทำ และเปลี่ยนนามกระทรวงโยธาธิการเป็นกระทรวงคมนาคม ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสวัสดิ์วรวิถีดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมทาง.

โดยที่การทางบกเป็นงานใหม่ ไม่เคยมีเค้าโครง-

การอย่างใดมาแต่ก่อน เมื่อพระยาสวัสดิ์วรวิถีเข้ารับราชการใหม่จึงได้จัดวางโครงการนี้ขึ้น การวางโครงการนี้ ได้จัดทำไปตามความดำริของเสนาบดี-กระทรวงคมนาคม และตามนโยบายที่ท่านได้ให้ไว้กล่าวคือ ให้มีถนนหรือทางจากเมืองหรือตำบลที่อยู่ห่างจากแม่น้ำ ทะเลหรือทางรถไฟ ออกมาติดต่อกับแม่น้ำทะเล ทางรถไฟ หรือทางที่มีอยู่ก่อนแล้ว ส่วนระหว่างเมืองใดหรือตำบลใดที่มีทางคมนาคมทางแม่น้ำทะเลหรือทางรถไฟสะดวกอยู่แล้ว ก็ยังไม่ต้องดำริสร้างทั้งนี้เพราะทุนที่จะใช้ในการก่อสร้างทางมีจำนวนจำกัดเพื่อความเรียบร้อยถูกต้องของโครงการ กระทรวงคมนาคมก็ได้สั่งให้สมุหเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการทุกมณฑลรายงานว่า มณฑลใดมีทางอะไรที่ทำเสร็จแล้วบ้างมีลักษณะอย่างไร กว้างยาวเท่าใด มีความเห็นว่าควรสร้างทางใหม่สายใดบ้าง ครั้นแล้วกระทรวงคมนาคมก็ส่งรายงานนั้น ๆ ให้กรมทางพิจารณา โครง-

การนี้พระยาสวัสดิ์วรวิถได้จัดวางขึ้นอย่างเรียบร้อยบริบูรณ์ พร้อมทั้งให้ลำดับไว้ด้วยว่าควรจะสร้างสายใดก่อนสายใดหลัง สำหรับการสร้างจริง ๆ นั้นเนื่องที่ได้รับอนุญาตเงินเพียงเล็กน้อย งานจึงดำเนินไปอย่างเต็มที่ไม่ได้ กระนั้นก็ดี พระยาสวัสดิ์วรวิถก็ได้อุตสาหะลงมือทำการก่อสร้างทางหลวงในภาคเหนือและภาคใต้อันเป็นรากฐานของการสร้างทางหลวงขึ้น ในระยะหลัง ๆ หลายสายด้วยกัน.

พระยาสวัสดิ์วรวิถดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมทางอยู่ ๒ ปี กับ ๒ เดือน ครั้นในต้น พ. ศ. ๒๔๕๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงคมนาคม ในระหว่างที่ได้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองอยู่นั้น ท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความรอบคอบและระมัดระวัง เมื่อปี พ. ศ. ๒๔๖๓ ตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลขว่างลง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์

โทรเลขอีกตำแหน่งหนึ่งเป็นการชั่วคราว ในสมัยนั้นท่านได้เป็นผู้ดำเนินการ ให้มีการขนส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ทางอากาศขึ้น ตามนโยบายของกระทรวงคมนาคม ในชั้นต้นได้ขอให้กรมอากาศยาน จัดเครื่องบินทำการทดลองบินขนส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ระหว่างกรุงเทพ ฯ กับจันทบุรีก่อน ต่อมาใน พ. ศ. ๒๔๖๕ กระทรวงคมนาคมจึงได้ทำความตกลงกับกระทรวงกลาโหม ให้รับขนส่งไปรษณีย์ภัณฑ์ทางอากาศสายนครราชสีมา ร้อยเอ็จ อุบลราชธานี ต่อมาใน พ. ศ. ๒๔๖๖ ได้ขยายเปิดเดินสายนครราชสีมา อุดรธานี หนองคายขึ้นอีกสายหนึ่ง ซึ่งยังความสะดวกให้แก่การสื่อสารในภาคอิสานเป็นอันมาก.

พระยาสวัสดิวรวิถีรับราชการในตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงคมนาคมรวมเป็นเวลา ๑๑ ปี จึงได้ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญ ทั้งนี้โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า การค้าขายของประเทศไทย

ได้เจริญก้าวหน้าโดยลำดับ การงานของกระทรวงคมนาคม และกระทรวงพาณิชมีจุดหมายอย่างเดียวกันคือ มุ่งที่จะบำรุงและขยายกิจการค้าของประเทศไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึ่งพรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกระทรวงคมนาคม และโอนงานของกรมในสังกัดกระทรวงคมนาคม ไปสังกัดกระทรวงพาณิช พระราชทานนามว่า กระทรวงพาณิชและคมนาคม ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นต้นไป.

ประวัติพระยาสวัสดิวรวิถีที่กล่าวมาแต่ต้น เป็นเรื่องการศึกษาในทางวิชาการและการรับราชการทั้งสิ้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ออกจากราชการรับพระราชทานบำนาญแล้ว ท่านก็ดำเนินอยู่อย่างสงบจนถึงอนิจจกรรม ส่วนการบำเพ็ญประโยชน์แก่บุตรธิดาที่ควรยกขึ้นกล่าวคือ ท่านพยายามที่จะให้บุตรและธิดาทุกคนได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุดเท่าที่จะพึงกระทำได้ แม้ว่าจะต้องจ่ายทรัพย์สินส่วนตัวไปมากสำหรับ

การนี้ก็ดี ท่านก็มิได้มีความเสียดาย ผลที่ได้แลเห็นจากความอุปการะอันรอบคอบของท่านคือ บุตรและธิดาทุกคนได้รับการศึกษาอย่างสูงและกำลังรับราชการอยู่ก็หลายคน.

พระยาสวัสดิ์วรวิถีป่วยเป็นโรคเบาหวานเป็นเวลาช้านาน แต่นายแพทย์ก็ได้ตรวจและรักษาอย่างกวดขัน เมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้เริ่มป่วยเป็นโรคหัวใจ นายแพทย์ได้แนะนำให้มารักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ครั้นวันที่ ๑๖ สิงหาคม เวลา ๑๔.๕๐ นาฬิกา พระยาสวัสดิ์วรวิถีก็ถึงอนิจจกรรมด้วยอาการสงบ คำนวณอายุได้ ๗๒ ปีกับ ๙ เดือนเศษ.

พระยาสวัสดิ์วรวิถี ทำการสมรสกับนางสาวชุ่มเพชรอำไพ (คุณหญิงสวัสดิ์วรวิถี) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้มีบุตรและธิดา เกิดแต่คุณหญิงสวัสดิ์วรวิถีและภรรยาอื่น คือ

๑. หม่อมหลวงถาวร สนิทวงศ์

๒. หม่อมหลวงจงสวัสดิ์ สนิทวงศ์

๓. หม่อมหลวงดวงแข เลขยานนท์

๔. หม่อมหลวงสาย สนิทวงศ์

๕. หม่อมหลวงอาภรณ์รัตน์ เสืออวรรณศิริ

๖. หม่อมหลวงพัฒนา ปุณศิริ

๗. หม่อมหลวงหญิงลาวัณย์ สนิทวงศ์

๘. หม่อมหลวงหญิงวิมลสวัสดิ์ สนิทวงศ์

ในการพระราชทานเพลิง ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศราชินิกูล พร้อมทั้งเครื่องเกียรติยศศพเป็นเกียรติยศ.

พระยาสวัสดิ์วรวิถีได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ เครื่องราชอิสสริยาภรณ์เหรียญและเข็มเป็นบำเหน็จความชอบโดยลำดับดังนี้ คือ

บรรดาศักดิ์

พ.ศ.	เป็น
๒๔๔๗	หม่อมอนุรุธเทวา (หม่อมราชินิกูล)

พ. ศ.	เป็น
๒๔๕๗	พระยาสวัสดิ์วรวิถี

ยศ

พ. ศ.	เป็น
๒๔๔๕	อำมาตย์ตรี
๒๔๕๔	อำมาตย์โท
๒๔๕๔	อำมาตย์เอก
๒๔๕๕	มหาอำมาตย์ตรี
๒๔๕๗	มหาอำมาตย์โท
๒๔๖๗	นายหมวดเอกเสือป่า

เครื่องราชอิสสริยาภรณ์

พ. ศ.	ได้รับพระราชทาน
๒๔๕๕	จตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๒๔๕๖	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๒๔๕๗	ตริตาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ.	ได้รับพระราชทาน
๒๔๕๘	ทุติยจุลจอมเกล้าและได้รับพระราชทานพานทอง
๒๔๕๙	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๒๔๖๑	ปฐมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๔๖๑	ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๒๔๖๓	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

เหรียญและเข็ม

พ.ศ.	ได้รับพระราชทาน
๒๔๔๐	เหรียญประพาสมาลาเงิน
๒๔๔๖	เหรียญทวีธาภิเศกเงิน
๒๔๕๐	เหรียญรัชชมงคลเงิน
๒๔๕๒	เหรียญรัชชมังคลาภิเศกทอง
๒๔๕๓	เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา
๒๔๕๓	เข็มพระชนมายุสมมงคลชั้นที่ ๓ เงิน
๒๔๕๔	เหรียญรัตนาภรณ์ (ว.ป.ร.) ชั้นที่ ๔

พ.ศ.	ได้รับพระราชทาน
๒๔๕๔	เข็มข้าหลวงเดิม
๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเศกรัชชกาลที่ ๖
๒๔๖๔	เหรียญรัตนาภรณ์ (ว.ป.ร.) ชั้นที่ ๓
๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเศกรัชชกาลที่ ๗-ทอง
๒๔๗๕	เหรียญฉลองพระนครทอง.

กองทัพธรรม

(นวนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา)

สุชีโว ภิกขุ วัดกันมาตุยาราม

เรียบเรียง

"ที่นี่ธรรมเสนา-- กองทัพธรรม --ได้ผ่านแล้ว! โรงบูชาไฟ กลายเป็นโรงต้มน้ำและโรงหุงหาอาหารไปแล้ว! มูลเถ้าอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นเครื่องขัดภาชนะโลหะไปแล้ว? การเบียดเบียฬและการฆ่าสัตว์เผาสังเวยเทวาด้วยสำคัญว่าเป็นบุญนั้น อันชนผู้ตื่นจากความหลงทั้งหลายละทิ้งแล้ว! ความยินดีในการทะเลาะวิวาท ในการกล่าวโต้เถียงเกี่ยงแย้งแข่งดีกันได้กลายเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาแล้ว! อ้า ธรรมเสนา -- กองทัพธรรม -- ได้ยกเข้าเหยียบย่ำ

คามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ กวาดล้างความเชื่อถืออันไร้เหตุผล ความเป็นผู้โหด-ร้ายทารุณต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์เสียสิ้นแล้ว พร้อมกับได้หว่านโปรยความสงบ ความร่มเย็นเป็นสุข ให้แผ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป. สิ่งที่ธรรม-เสนาได้ละไว้ณเบื้องหลัง คือความใฝ่ใจในความสงบอันเกิดแต่การเว้นขาดจากการข่มเหงเบียดเบียฬ ลักฉ้อ ล่อลวงกัน ความหมั่นขยันในหน้าที่การงานของตน ความสันโดษรู้จักยินดีด้วยของ ๆ ตน ไม่คิดก้าวล่วงช่วงชิงของผู้อื่น และประการที่สุดอันสำคัญยิ่ง คือความเป็นผู้ตื่นจากความเขลาในปัญหาแห่งชีวิตทั้งปวง."

บทนำ

นายกองเกวียน

ประตูเมืองพาราณสียังไม่เปิด แสงคบเพลิงที่ส่องสว่างทำให้เห็นหมู่เกวียนและคนเดินทางซึ่งไปคอยกันอยู่คับคั่ง. ดาวประจำรุ่งส่องแสงสุกนวลอยู่ทางทิศบูรพา. นายประตูสองคนยืนรักษาหน้าที่อย่างเคร่งขรึม มิใยที่ใครจะพูดจาส่งเสียงเอ็ดอึงกันในบริเวณนั้น. บนเชิงเทิน มีทหารยามกลุ่มใหญ่ บ้างเดินบ้างนั่ง มองดูจากพื้นดิน จะแลเห็นกองไฟเล็ก ๆ ซึ่งคงจะก่อไว้ด้วยความมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกี่ยวกับทหารเหล่านั้น. ผู้ที่มาคอยอยู่ นอกจากเป็นพวกพ่อค้า และ นักจาริกเพื่อบุณย์ ซึ่งเที่ยวนมัสการบุณยสถาน กับทั้งนักบวชแห่งศาสนานิกายต่าง ๆ เป็นต้นว่า เดียรถีย์ นิครนถ์ ปริพพาชก แล้ว ยังมีสตรีอีกไม่น้อยที่มาเพื่อส่งสามีบ้าง บุตรบ้าง ซึ่ง

กำลังจะเดินทางจากไป. พอแสงเงินแสงทองรำไร ณ ขอบฟ้า นายทหารยามบนเชิงเทินก็ร้องบอกให้อาณัติสัญญาด้วยเสียงอันดัง. นายประตูทั้งสองถอดดาลเปิดประตูออกไปคนละข้าง. ผู้ที่คอยอยู่ก็รีบเดินดุ่มออก พ่อค้าเกวียนก็เคลื่อนขะบวนเกวียนไป ดูเหมือนต่างจะรีบไปให้ได้ไกลที่สุด ก่อนที่ความแรงร้อนของดวงอาทิตย์จะกราดลงมาเต็มที่ .ในหมู่สตรี ซึ่งห่มผ้าคลุมศีรษะพากันมาส่งสามีหรือญาติพี่น้อง ของ ตนนั้น บางนางมีใจอ่อน ก็ซบหน้าลงกับฝ่ามือสะอื้นไห้ ขะบวนเกวียนอันยาวเหยียดค่อยเคลื่อนผ่านไป กว่าเกวียนคันสุดท้ายจะผ่านพ้นประตูเมืองก็สว่างแลเห็นลายมือได้ถนัด.

"*จากกาสีสู่มคธ, จากมคธสู่วัชชี, จากวัชชีสู่โกศล, จากโกศลสู่วังสะ, แล้วกลับกาสี.*[๑]" คำสั้น ๆ นี้เป็นที่หมายรู้กันได้ดีถึงระยะทางซึ่งจะผ่านไป

๑. เมื่อดูแผนที่ จะเห็นว่าการเดินทางนี้เกือบเป็นเส้นวงกลม.

ของพวกชาวขับเกวียน. หมู่ญาติซึ่งอยู่ในพาราณสี ต้องการทราบความเป็นไปของคนเหล่านี้ เมื่อได้ข่าวจากพ่อค้าเกวียนหรือคนเดินทางหมู่อื่น ก็จะคอยลำดับการเดินทางว่า บัดนี้ จากแคว้นนั้นแล้ว ถึงแคว้นนั้นแล้ว ใกล้เวลาที่จะเดินทางกลับหรือยัง.

สินค้าสำคัญของเมืองพาราณสี อันเป็นราชธานีของแคว้นกาสีนั้น คือผ้าต่างชะนิด ที่ทออย่างดี มีเนื้อละเอียด เป็นที่นิยมทั่วไปในหมู่กษัตริย์ พราหมณ์และคฤหบดีชั้นสูงแห่งแคว้นทั้งหลาย นอกจากนี้ ยังมีเครื่องหอม เช่น จุณณ์ จันทน์ และน้ำอบ. ขะบวนเกวียนซึ่งจัดระเบียบไว้ดีแล้ว บันทุกสินค้าผ้าและเครื่องหอมไปเป็นอันมาก.

โคซึ่งได้รับการปรนปรือเป็นอย่างดีก่อนหน้าออกเดินทาง ย่างเท้าพาเกวียนไปด้วยท่าทางปึกปึน แต่ละตัวที่นำมาใช้ ได้เลือกล้วนล่ำสันและมีลักษณะอันเป็นมงคล. ในเกวียนคันหน้า มีชายสูงอายุนั่งเคียง

ไปกับบุตรหนุ่มของเขา พร้อมกับพร่ำชี้แจง เพื่อถ่ายทอดความชำนิชำนาญในการเดินทาง ในการครองชีพเป็นต้น แก่บุตรผู้เป็นที่รัก.

ท่านผู้นี้ ชาวขับเกวียนทั้งหลายรู้จักดี ในฐานะเป็นสัตถวาหะนายกองเกวียน ผู้มีหุ้นส่วนกับเศรษฐีเจ้าของเกวียนและสินค้า เป็นผู้ควบคุมสิทธิขาดทั้งในการเดินทางและในการค้าขาย. ไม่มีใครรู้ความเป็นมาแต่ปางหลังว่า ธนิยะ ผู้รับผิดชอบในการคุมขะบวนเกวียนนี้ มีแหล่งกำเนิดในแคว้นกาสีหรือแคว้นไร จะรู้กันก็แต่เพียงว่า ธนิยะ เป็นนายกองเกวียนที่รักษาคำพูด มีเมตตากรุณาต่อผู้น้อยมีความฉลาดรอบคอบ และกล้าหาญที่สุด ชาวขับเกวียนทั้งหลายอุ่นใจ และเชื่อมั่นในความปลอดภัย เมื่อเดินทางไปกับธนิยะ. ในการพักแรมระหว่างทาง ในการขับเกวียนข้ามตำน้ำที่เกวียนพึงข้ามได้ฉะเพาะบางตำบล ธนิยะมีความรอบคอบ ยังขะบวนเกวียนให้

ผ่านแหล่งสำคัญน่าอันตรายต่าง ๆ ไปได้โดยสวัสดี ตลอดมา.

"อีกไม่กี่วันจะพ้นแคว้นกาสี เข้าสู่แคว้นมคธ พักแรม ณ หมู่บ้านวังคันตะคืนหนึ่ง แล้วรุ่งขึ้นพ่อจะพาเจ้าเข้าชมกรุงราชคฤห์. เมื่อได้ผ่านไปทั่วทุกเมืองแล้ว จะได้เปรียบเทียบเมืองหลวงแคว้นต่าง ๆ กับเมืองพาราณสีของเราว่าต่างกันอย่างไร ?"

"ข้าแต่ท่านบิดา! เที่ยงวันนี้เราจะพักเกวียนที่ไหนกัน ?" ชายหนุ่มผู้มีชัยเดียวกับแคว้นสุรเสนะกล่าวถาม.

"ร่มไม้มะม่วงไกลลิบ ๆ ข้างหน้าโน้น ปฐวีประเทศตำบลนั้นน่าพักมากทีเดียว" ท่านบิดาตอบ.

ครั้นถึงมัชฌันติกสมัยตะวันตรงศีรษะ อันเป็นเวลาร้อนจัด ขะบวนเกวียนก็มาถึงป่าไม้มะม่วงพอดีดังที่ธนิยะกล่าวกะบุตร เมื่อให้สัญญาแก่เกวียนคันหลัง ๆ แล้วธนิยะก็หยุดพักเกวียนชิดทางด้านขวา สั่งให้บุตร

ปลดโคออกจากเกวียนพร้อมกับนำไม้ค้ำเกวียนมาค้ำไว้ แทนโคซึ่งเทียม แล้วก็ให้นำโคไปผูกไว้ณโคนมะม่วงหนุ่ม ไว้ระยะให้ห่างพอเที่ยวเล็มหญ้าในที่ใกล้เคียงได้ แล้วให้ถือภาชนะน้ำลงสู่ฝั่งแม่คงคา ตักน้ำมาให้โค ขะบวนเกวียนทั้งนั้นก็หยุดพักถัด ๆ กัน แลดูยาวเหยียดไปตามทาง ด้วยประการฉะนี้.

อันว่าหนทางผ่านสถานที่นี้ เป็นทางเลียบลำน้ำคงคา พื้นเรียบเป็นดินปนทราย ทางขวามือมีป่าไม้มะม่วงร่มรื่นน่าเจริญตา ถัดไปทางซ้ายมือไม่ไกลนัก เป็นฝั่งน้ำอันค่อยลาดลงไปจนจดพื้นน้ำ ซึ่งมีกระแสไหลหลั่งไปสู่ทิศปราจีนโพ้น. ต่อจากป่ามะม่วงไป เป็นแห่ง ๆ จะแลเห็นบ้านพราหมณ์อันใหญ่โต มีรั้วล้อมแน่นหนา มีหนทางจากประตูบ้านเหล่านั้นตัดผ่านทางเกวียนลงสู่ลำน้ำคงคา มีท่าอาบน้ำอันได้ทำไว้เป็นขั้นลงไป.

ดังได้สดับมา พราหมณ์ผู้ใหญ่ที่มีชื่อเสียง อัน

ครองเขตต์ตามนิคมต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูร้อน ก็พากันเดินทางมาพักผ่อน ณ บ้านอันได้จัดสร้างไว้ถัดป่ามะม่วงใกล้ทางเลียบลำน้ำคงคาแคว้นกาสี เพื่อสาธยายมนต์ในเวลากลางวัน และลงอาบน้ำดำเกล้าในเวลาเช้าเย็น พร้อมด้วยมาณพทั้งหลายผู้เป็นอันเตวาสิกของตน ตามอุปเทสในเวทางคศาสตร์ ฉันเดียวกับการที่พราหมณ์ผู้ใหญ่แห่งแคว้นโกศล มีตารุกขพราหมณ์โปกขรสาติพราหมณ์ จังกีพราหมณ์เป็นต้น ผู้พักผ่อนในฤดูร้อน ณ ตำบลบ้านมนสากตะ ริมฝั่งน้ำอจิรวดี เพื่อสาธยายมนต์เป็นอาทิฉะนั้น.

ชายหนุ่มร่างกำยำสามคน ผูกสอดดาบ สะพายธนู ขับม้าลัดมาจากที่แห่งหนึ่ง เมื่อลงจากหลังม้า เข้ามาทำคารวะท่านธนิยะนายกองเกวียน และกล่าวถ้อยคำเพียงสั้น ๆ ว่า "ภัยไม่ปรากฏ" แล้ว ก็ขึ้นม้าลัดเลี้ยวหายไปข้างหน้า.

เสียงเป่าเขาดังเป็นสัญญาณให้เคลื่อนขบวนเกวียน

ต่อไป ชาวเกวียนทั้งหลายก็นำโคเข้าเทียมเตรียมเพื่อจะเดินทาง. มีชายอีกสองคนผูกสอดอาวุธแบบเดียวกับชายหนุ่มที่หลีกไปเมื่อสักครู่ ขับม้ามาจากท้ายขบวนเกวียน เข้ามาทำความเคารพธนิยะ แล้วแจ้งว่า

"ในขบวนเกวียนนี้ มีผู้อาศัยตามมาเก้าคน คนหนึ่งเป็นหมอทางอาถรรพ์ สามคนเป็นช่างแก้วมณี อีกห้าคนเป็นช่างตีเหล็กชาวมคธ ไม่มีท่าทางน่าสงสัย แต่ท่านติมพรุก็ได้คอยสังเกตอยู่"

ธนิยะพะยักหน้ารับรู้ แล้วก็เตือนโคยอกเดิน ชายสองคนควบม้าย้อนกลับไปทางท้ายขบวน.

สุรเสนะถามธนิยะขึ้นว่า "ข้าแต่ท่านบิดา หมออาถรรพ์นั้นเป็นอย่างไร?"

"คือหมอที่เชื่อในอำนาจลึกลับ เชื่อว่าอาจบัลลุสิ่งที่ประสงค์บางอย่างได้ด้วยเวทย์มนต์. แต่ข้อที่พ่อจะสอนเจ้า ก็คือเรื่องที่เจ้าอาจได้รับสิ่งที่ต้องการโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจลึกลับหรือเวทย์มนต์ ซึ่งเป็น

ของแลไม่เห็น เจ้าอาจมีคนรักใคร่พอใจทั่วไป ด้วยการวางตนให้เหมาะสม รู้จักกล่าววาจาไพเราะ รู้จักบำเพ็ญประโยชน์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ เจ้าอาจอยู่ยงอาวุธและยาพิษทั้งหลายด้วยการไม่ยินดีในการทะเลาะวิวาท ในการพูดขัดหรือแข่งดี มีเมตตากรุณาต่อคนทั้งหลาย มีสติหยั่งรู้เหตุการณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าก็จะไม่มีศัตรู และเมื่อไม่มีศัตรูคิดร้าย อาวุธและยาพิษก็จะไม่กล้ำกลายเจ้า. นอกจากนั้น ถ้าเจ้าต้องการทรัพย์ เจ้าก็อาจหาได้ด้วยความพยายามประกอบอาชีพสุจริต และรู้จักรักษารู้จักใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้นั้น. ดูก่อนสุรเสนะ! ด้วยประการอย่างนี้ เจ้าก็จะชื่อว่ามีความดีอยู่ที่ตัวเอง มีสิ่งที่ปรารถนาอันอาจทำให้เกิดได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องไปพึ่งอำนาจลึกลับภายนอกทั้งหลาย ไม่ต้องแขวนเครื่องอาถรรพ์ทั้งปวงไว้ที่กาย.”

ในคืนวันที่สามจำเดิมแต่เดินทางมา ขะบวนเกวียน

ได้พักในทางระหว่างดงทึบ มีทางพอเกวียนไปได้เรียงทีละคัน แต่ตรงที่พักเกวียนเป็นที่กว้างอันพวกพ่อค้าได้ตัดต้นไม้ทำที่ไว้ เพื่อสะดวกในระหว่างทาง. ธนิยะได้สั่งจัดขะบวนเกวียนเป็นพิเศษ ให้เกวียนที่บันทุกสินค้าจอดอยู่กลาง กองเกวียนธนูล้อมป้องกันอยู่โดยรอบ.

ในขณะที่สุมไฟนั่งสนทนากันอยู่ พลม้า ๒ คนก็เข้ามากระซิบบอกข้อความบางอย่างแก่ธนิยะ เมื่อคนทั้ง ๒ กลับไปแล้ว ธนิยะก็เรียกประชุมชาวเกวียนสั่งให้เตรียมตัว กับทั้งได้เรียกติมพรุมาสั่งความลับอย่างใดอย่างหนึ่ง. ช่องทางที่โจรจะเข้ามาได้มีทางเดียว คือด้านหน้าที่จะออกไปสู่ทางเกวียน. ธนิยะสั่งให้นำไม้มาปักเป็นหลักห่างกันพอสมควร แล้วนำไม้อื่นมาผูกขวาง ขันชะเนาะอย่างแน่นหนา สูงจากพื้นดินศอกหนึ่งบ้าง สองศอกบ้าง ลดหลั่นกันเป็นตอนนอกตอนใน และให้ทำพรางตาไว้มิให้สังเกต

เห็นได้ว่ามีเครื่องกีดขวางอยู่. ครั้นแล้วได้สั่งดับไฟที่เป็นเปลว คงให้เหลือพอสลัว ๆ. คืนวันนั้นเป็นราตรีที่ ๓ นับแต่วันปาฏิบทแห่งเดือนจิตระมา พอถึงปฐมยามแห่งราตรี ดวงจันทร์ก็โคจรขึ้นพ้นขอบฟ้า และต่อมาไม่นานนัก ก็ส่องแสงผ่านช่องต้นไม้กิ่งใบมาต้องหมู่เกวียนซึ่งจอดชนัดอยู่ในที่ว่าง แห่งดงใหญ่ แลเห็นช่องทางที่ตัดมาจากทางเกวียนพอลาง ๆ.

ธนิยะแต่งตัวรัดกุม สรวมเกราะนั่งคอยอยู่บนเกวียนคันหน้า ซึ่งมีไม้ค้ำเกวียนรองอยู่แทนโคแต่ผู้เดียว สั่งให้สุรเสนะหลบเข้าไปเตรียมตัวอยู่ในเกวียน. ลำดับนั้นชาวแม่นธนูทั้งหลายก็ประจำอยู่บนเกวียนธนูที่รายรอบป้องกันเกวียนสินค้า แต่มีรำแพนบังไว้มิให้คนผู้มาจากภายนอกแลเห็นได้ถนัด. ส่วนคนหนุ่มฉกรรจ์เหล่าอื่น ก็ผูกสอดอาวุธซุ่มอยู่อย่างเป็นระเบียบ ภายใต้เกวียนและในระหว่างแห่งต้นไม้.

ปฐมยามแห่งราตรีล่วงไปแล้ว ก็ยังไม่มีอะไร

ปรากฏ สุรเสนะซึ่งอยู่ภายในเกวียนมีความรำคาญใจกับทั้งคนเต้นระคนกัน ในอันตรายอันจักปรากฏขึ้นฉะเพาะหน้า ในที่สุดจึงขออนุญาตท่านบิดาลงไปซุ่มอยู่ใต้เกวียน ด้วยอ้างว่าจะต่อสู้ให้ถนัด.

คำสั่งที่ธนิยะให้แก่ชาวเกวียนทั้งหลายเมื่อตอนค่ำก็คือว่า จะทำการต่อสู้ใด ๆ ก็ต่อเมื่อได้รับคำสั่งเท่านั้น แม้สุรเสนะเองก็ไม่ทราบความข้อนี้ว่า ท่านบิดาประสงค์อย่างไร.

มัชฌิมยามแห่งราตรีจวนจะก้าวล่วงไปแล้ว, ในขณะที่ชาวเกวียนทั้งหลายผู้เตรียมตัวอยู่ อันความง่วงครอบงำ บางคนเคลิ้มหลับไปบ้างนั้น ก็มีเสียงขว้างปากิ่งไม้ลงมาจากค่าคบ เป็นสัญญาของคนระวังภัยว่า ได้เห็นหมู่โจรเข้ามาในทางแล้ว, ไม่นานนักเสียงฝีเท้าม้าก็ค่อยดังขึ้นใกล้เข้ามาโดยลำดับ ผู้เฝ้าต้นทางได้บอกต่อ ๆ กันมาจนถึงธนิยะว่า "โจรที่ขี่ม้ามามีประมาณทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๕๐ คน."

พอถึงปากทางที่จะเข้าไปสู่หมู่เกวียน พวกโจรทั้งหลายก็หยุดรีรอ และระมัดระวังมิให้เกิดเสียงดัง. ครั้นแล้ว ตัวนายโจรก็ขับม้านำบริวารกลุ่มใหญ่ตรงเข้าไป, ในขณะที่ยังห่างไม้กีดขวางนั้นธนิยะก็ร้องไปแต่ไกลว่า

" ดูก่อนโจรทั้งหลาย ! เชิญท่านเข้ามาตามความพอใจเถิด อย่าได้รีรอเลย เราได้คอยต้อนรับเชื้อเชิญท่าน ทั้งโดยความเป็นมิตรและเป็นศัตรูอยู่นานแล้ว."

พวกโจรพากันชะงัก มิคาดคิดว่าจะได้สดับสุรนาทวาจาดังนั้นเพราะพวกตนเข้าใจว่าได้ซ่อนเร้นมามิให้หมู่เกวียนทันรู้ตัว, ในขณะที่ยั้งม้าลังเลอยู่นั้น ธนิยะก็ร้องสำทับมาอีกว่า

" ดูก่อนโจรทั้งหลาย ! บัดนี้ท่านจงระวังตัวเถิด เราจะต้อนรับท่านเพียงให้รู้ว่า ยังไม่ต้องการทำอันตรายแม้แก่โลหิตสักหยาดหนึ่งของท่าน" ครั้นแล้ว

ธนิยะก็ออกคำสั่งแก่ชาวแม่นธนูทั้งหลายว่า

"พ่อเจ้าทั้งหลายเอย จงเล็งยิงให้ถูกเพียงผ้าโพกของพวกโจรเหล่านั้น" พอขาดคำสั่ง พวกโจรทั้งหลายก็รู้สึกว่ามีลูกธนูแล่นมาปักที่ผ้าโพกของตนอย่างแรงเกือบทั่วกัน เป็นเหตุให้เกิดการโกลาหลตื่นตกใจยิ่งนัก

ธนิยะได้ร้องกล่าวไปอีกว่า "เราขอเชิญนายโจรให้ขับม้านำพวกเข้ามาเถิด ถ้าท่านปรารถนาสินค้าในเกวียนเหล่านี้."

นายโจรได้ยินดังนั้น ก็มีทั้งความตกใจกลัวและมีความละอายแต่ด้วยอำนาจแห่งมานะ จึงฝืนร้องบอกแก่พวกของตนว่า

"ขอภราดร[๑]ทั้งหลายจงฟังเรา แม้ศัตรูจะเตรียมพร้อมแล้วเพื่อต่อสู้ แต่เราก็เคยแสดงความเป็นผู้

๑. มาจากคำว่า ภาตุ ในบาลี ภฺราตฺฤ ในสันสกฤต แปลว่าพี่น้อง ภราดา หมายถึงคนเดียว ภราดร หมายถึงหลายคน.

กล้าหาญไม่กลัวตายมาแล้วมิใช่ครั้งเดียว. ท่านทั้งหลายจงควบม้าต่อไปข้างหน้าเถิด" ว่าแล้วก็เตือนม้าเผ่นเข้าไปอย่างรวดเร็ว ก่อนที่โจรทั้งหลายซึ่งอยู่เบื้องหลังจะตามมา ก็ปรากฏว่า ม้าของนายโจรและบริวารรอง ๆ ลงมาประมาณ ๘ ม้า ได้ปะทะเครื่องกีดขวางอย่างแรงล้มกลิ้ง ตัวนายโจรและบริวารกระเด็นไปคนละทาง. ชาวขบเกวียนที่ซุ่มซ่อนอยู่ก็ตรูออกจับตัวไว้ได้สิ้น. พวกโจรที่เหลือเห็นนายถูกจับก็ตกใจทำท่าจะหนี แต่ธนิยะได้ร้องสำทับให้วางอาวุธเสียโดยดี มิฉะนั้นจะสั่งชาวแม่นธนูให้สังหารมิให้เหลือสักคนเดียว. ลำดับนั้น ติมพรุกพาพลม้าของธนิยะ ซึ่งไม่ค่อยปรากฏจำนวนแน่นอนมาแต่ก่อน ดากันเข้ามาปิดปากทางออกไว้อย่างมากมาย. โจรทั้งหลายเห็นไม่มีทางสู้ ก็ยอมวางอาวุธให้จับแต่โดยดี.

เมื่อจับโจรได้หมดแล้ว ธนิยะก็สั่งให้ก่อไฟโชติช่วงมองเห็นสิ่งทั้งปวงได้ถนัด. บันดาโจรที่จับมัดไว้ทั้งสิ้น

เมื่อนับแล้วรวมทั้งนายโจรมี ๒๗ คน แต่พวกชาวเกวียนนั้นมีจำนวนมากกว่าโจรหลายเท่า.

ธนิยะจึงถามนายโจรว่า "ดูก่อนนายโจร! เหตุไฉนพวกท่านมีเพียงเท่านี้ จึงอาจมาปล้นหมู่เกวียนของเรา."

นายโจรตอบว่า "ข้าแต่นาย! ข้าพเจ้าคิดว่า คนหลับแม้จะมีจำนวนสักสองร้อย พวกข้าพเจ้าเพียงเท่านี้ก็อาจอยู่เพื่อจะปล้นนำสินค้าไปได้ เพราะเป็นเวลากลางดึก พวกท่านคงตกใจและคะเนไม่ถูกว่าพวกข้าพเจ้าจะมีมากน้อยเท่าไร บางทีเพียงแต่ขู่ก็สำเร็จ."

"ดูก่อนนายโจร! ท่านนึกหรือว่า ข้าพเจ้าคุมเกวียนหมู่ใหญ่มาอย่างนี้ จะต้องอยู่ในความประมาทให้ท่านเข้าปล้นได้ตามพอใจ."

"ข้าแต่นาย! ข้าพเจ้าเคยปล้นพ่อค้าเกวียนในระหว่างแห่งทางที่จะไปสู่แคว้นอังคะได้ผลมาแล้ว และยังได้เคยปล้นในที่อื่นอีก ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเข้าปล้นท่าน."

"ดูก่อนนายโจร! บัดนี้ ข้าพเจ้าจับพวกท่านได้แล้ว ท่านจะเห็นอย่างไร? คือข้าพเจ้าจักส่งตัวพวกท่านแก่ราชบุรุษผู้รักษาพระนครราชคฤห์ ในเมื่อเดินทางไปถึงพระนครนั้น."

นายโจรมีหน้าสลด ยกมือที่ถูกพันธนาการขึ้นเหนือกระหม่อมร้องขอว่า "ข้าแต่นาย! ถ้าท่านจักส่งพวกข้าพเจ้าแก่ราชบุรุษกรุงราชคฤห์แล้ว ข้าพเจ้าพอใจที่จะตายด้วยมือของท่าน เพราะราชบุรุษเหล่านั้นจักไม่ให้ข้าพเจ้าได้ตายโดยง่าย จักโกนศีรษะ จองจำด้วยเครื่องพันธนาการมีคาเป็นที่ห้า พลางโบยด้วยแซ่พาตระเวนไปทั่วพระนครแล้วตัดมือตัดเท้า และให้อดอาหารเป็นต้น จนกว่าจะตาย."

"ดูก่อนนายโจร! พวกท่านรู้จักกลัวความทุกข์ หวาดหวั่นต่อภัยอันเกิดแก่ตน เหตุไฉนท่านจึงเบียดเบียนก่อทุกข์ให้แก่บุคคลอื่น. มหาชนหาเลี้ยงชีวิตด้วยความเหนื่อยยาก แต่พวกท่านกลับทำมหาชนเหล่านั้นให้ม

หน้านองด้วยน้ำตา และบางคนถึงแก่บาดเจ็บสิ้นชีวิต. ดูก่อนนายโจร! ถ้าเป็นสมัยอื่น พวกท่านทั้งปวงจัก ตายด้วยลูกธนูก่อนแต่การถูกจับ. ข้าพเจ้าเป็นนายกอง เกวียนมาแต่หนุ่ม เคยต่อสู้และฆ่าโจรมาแล้วสิ้นหลาย ครั้ง. บัดนี้ท่านจงเลือกเอาเถิด ท่านจักเลิกเป็นโจร จนตลอดชีวิต หรือว่าจักยอมตาย?"

"ข้าแต่นาย! ข้าพเจ้าทั้งปวงจักเลิกเป็นโจร."

"ข้าพเจ้าจะเชื่อท่านได้อย่างไร? เพราะท่านมิได้ ตั้งอยู่ในสัจจะ"

"ข้าแต่นาย! ถ้าท่านต้องการคำสบถ ข้าพเจ้าก็ จักกล่าวแม้คำสบถ แต่ถ้าไม่มีความเชื่อแล้ว แม้คำ สบถก็จะเป็นประโยชน์อะไร ให้ท่านเห็นความสำคัญใน สัจจวาจาของข้าพเจ้าได้. ข้าแต่นาย! มีคำอื่นอีก อันข้าพเจ้าพึงกล่าว คือโจรทั้งหลาย แม้เป็นผู้พอใจ ในการได้มาซึ่งทรัพย์ของบุคคลอื่น แต่เมื่อได้รับ อุปการะจากผู้ใดแล้ว ก็สำนึกอยู่ในอุปการะ และ

ปรารถนาความเจริญแก่ผู้นั้น ไม่เบียดเบียฬในภายหลัง. สัจจะเห็นปานนี้ พอจะหาได้อยู่ในโจรทั้งหลายเช่นกับด้วยข้าพเจ้า. การที่ท่านมีเมตตาจิตต์ ไม่ประทุษร้ายข้าพเจ้าผู้อื่นท่านควรประทุษร้ายได้ในวาระแรก แม้เมื่อจับได้แล้ว ท่านก็ยังมีความเอ็นดู ปรารถนาจะเห็นข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ละเลิกความเป็นโจร จึงไว้ชีวิตในบัดนี้ ข้าพเจ้ายังมิเคยได้เห็นได้ยินมาแต่กาลก่อนว่ามีใครตั้งอยู่ในการุณยธรรมอย่างนี้เป็นรูป พวกข้าพเจ้ารู้อุปการะแห่งท่าน จักตั้งท่านไว้ในฐานะแห่งบิดา และจักฟังโอวาท จักปฏิบัติตาม.”

“ดูก่อนนายโจร! มีคำใด ๆ อื่นอีก อันท่านพึงกล่าว เพื่อให้ข้าพเจ้าวางใจได้ว่า ท่านจักเลิกความเป็นโจรได้โดยแท้จริง ?”

“ข้าแต่นาย! บัดนี้ข้าพเจ้าจักกล่าวถ้อยคำซึ่งโจรทั้งหลายถือว่ามีค่าเสมอด้วยชีวิต. ข้าพเจ้านามว่าปุณณทัตตะ บุตรแห่งพ่อค้าหวายใกล้โกลิตคาม มารดา

บิดากับทั้งบุตรภรรยาของข้าพเจ้ายังอยู่ ณ ที่นั้น ท่านย่อมรู้อยู่มิใช่หรือว่า ชนเหล่าใดเป็นญาติสาโลหิตของโจร พระราชาย่อมให้จับชนทั้งหลายเหล่านั้น เพื่อเป็นประกันให้โจรยอมเข้าหาให้จับแต่โดยดี แม้โจรจะเข้าหาหรือไม่ก็ตาม พระราชาย่อมเป็นผู้มีอิสสระในการสั่งปล่อยสั่งจองจำ หรือแม้ประหารญาติสาโลหิตของโจรนั้น โจรทั้งหลายจึงปกปิดมิให้ใครรู้จักบ้านเดิมของตนกับทั้งมารดาบิดาญาติสาโลหิต เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของคนเหล่านี้ บัดนี้ข้าพเจ้าได้แจ้งนามและบ้านของตนกับทั้งมารดาบิดาให้ท่านทราบแล้ว ข้าพเจ้าจึงเป็นเสมือนหนึ่งได้นำชีวิตของตนกับทั้งบุตรภรรยา ญาติสาโลหิตมามอบไว้ในมือแห่งท่าน ถ้าท่านได้ทราบในกาลใดว่าข้าพเจ้ายังเป็นโจรอยู่ ท่านก็อาจบอกความข้อนี้แก่ราชบุรุษ เพื่อให้จับคนทั้งหลายเหล่านั้นเป็นประกันเถิด และเพื่อพิสูจน์ความจริงท่านจะส่งคนไปสืบดูที่บ้านข้าพเจ้าก็ได้. ส่วนโจรผู้เป็นบริวารเหล่านี้ ถ้าท่าน

ต้องการทราบนาม และบ้านเรือนข้าพเจ้าจักบอกเอง หรือให้บอกโดยความเป็นจริงทุกประการ."

"ดูก่อนนายโจร! วาจาของท่านพอเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อได้อยู่ บัดนี้ ข้าพเจ้าจักบอกแก่ท่าน การที่ท่านได้ชีวิตอันใด, ท่านพึงทราบเถิดว่า ข้อนั้นท่านย่อมได้เพราะอาศัยพระสมณโคดม ผู้อรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เป็นศาสดาของเราชาวขับเกวียนทั้งหลาย กับทั้งมหาชนในชนบท ราชธานีเป็นอันมาก พระองค์ทรงสั่งสอนให้ละเว้นความเบียดเบียฬกันและกัน ให้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นไปเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์กัน ให้มีเมตตาในมนุษย์และสัตว์ ข้าพเจ้าเลื่อมใสในธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงงดเว้นการทำลายชีวิตผู้อื่นแม้ที่เป็นศัตรู แต่ก็พยายามตั้งอยู่ในความไม่ประมาทป้องกันตน และพากเพียรเพื่อให้คนชั่วกลับละเลิกความชั่ว ตั้งอยู่ในความดี ตามหลักธรรมของพระศาสดา ท่านนี้ได้กล่าวว่า 'โจรทั้งหลาย

แม้จะเลวทราม ก็ยังรู้จักสำนึกในคุณของผู้มีอุปการะ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านได้ชีวิตเพราะพระศาสดาพระองค์นั้น ท่านก็พึงตั้งอยู่ในกตัญญูกตเวทิตา ด้วยการตั้งมั่นในคำสั่งสอนของพระองค์ ท่านก็จะได้ทั้งชีวิตทั้งความสุข อันเกิดจากการกลับตัว. ดูก่อนนายโจรและบริวาร! พวกท่านจักสำคัญวาจาของข้าพเจ้านี้เป็นไฉน?"

โจรทั้งหลายก็ยกมือสาธุการ บ้างก็มิสามารถอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ เพราะความดีใจในชีวิตลาภ.

ธนิยะจึงกล่าวว่า "ดูก่อนนายโจรและบริวาร! ท่านทั้งหลายจักอาจหรือเพื่อตั้งอยู่ในสรณคมน์ คือการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ กับทั้งพระสงฆ์สาวก ว่าเป็นสรณะและตั้งอยู่ในศีล ๕ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักฉ้อ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากพูดปด เว้นจากดื่มสุราและเมรัย?"

ในโจรทั้งหลายเหล่านั้น นายโจรและบริวารส่วนมาก ได้ประกาศว่า จะตั้งอยู่ในสรณคมน์และศีล

ได้. แต่ยังมีบริวารอีกหลายคน แสดงความไม่แน่ใจว่าจักเว้นได้จากการดื่มสุราเมรัย. ธนิยะจึงกล่าวว่า "ท่านจักรักชีวิตหรือสุราเมรัย? ถ้าท่านรักชีวิต บัดนี้ท่านได้ชีวิตมาเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เหตุไรท่านจะบูชาพระคุณของพระองค์ด้วยสิ่งเล็กน้อยนี้ไม่ได้? การดื่มสุราเมรัยนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ท่านอาจทำชั่วทั้ง ๔ ข้อข้างต้นได้ เพราะเหตุสุราและเมรัย ดูก่อนโจรทั้งหลาย! ท่านจงประกาศสัจจวาจาในเรื่องนี้มาให้แจ้งชัด."

เมื่อโจรทั้งหลายยอมประกาศสัจจวาจา เพื่อเว้นแม้จากการดื่มสุราและเมรัยแล้ว ธนิยะก็สั่งให้แก้มัดโจรเหล่านั้น ตนเองทำผ้าห่มเฉวียงบ่า นั่งกระหย่งประคองอัญชลี หันหน้าไปสู่ทิศอุดร แล้วร้องบอกให้เปล่งวาจาตาม ด้วยคำว่า

"ดูก่อนสัตบุรุษทั้งหลาย! ท่านจงหันหน้าไปสู่ทิศอุดร พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ประทับอยู่

ณกรุงสาวัตถี อันตั้งอยู่ในทิศนั้น ท่านจงเปล่งวาจาตามที่ข้าพเจ้าจักกล่าวนำ ณ บัดนี้

"ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ชีวิต และได้กลับเป็นสาธุชน เพราะอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะจนตลอดชีวิต อนึ่ง ศีลเหล่าใด ๕ ประการ คือการเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักฉ้อ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากพูดปด เว้นจากดื่มสุราและเมรัยอันพระศาสดาทรงบัญญัติไว้เพื่อสาธุชนทั้งหลาย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก ข้าพเจ้าทั้งหลายขอตั้งอยู่ในศีลทั้ง ๕ นั้นตลอดกาลเพียงไรแห่งชีวิต สัจจวาจามีอยู่ในโลกนี้ ข้าพเจ้าได้ชีวิตเพราะอานุภาพแห่งสัจจวาจาใด ข้าพเจ้าจักรักษาสัจจวาจานั้น คือการยืนยันความเป็นผู้ตั้งอยู่ในสรณคมน์และศีล ๕ ตลอดไป."

รุ่งขึ้น ธนิยะได้เคลื่อนขะบวนเกวียนต่อไป จนถึงหมู่บ้านวังคันตะ และได้ปล่อยให้โจรทั้งหลายแยกย้ายกลับไปสู่ที่อยู่แห่งตน คงริบไว้แต่อาวุธและม้า เพื่อจะห้ามเสียซึ่งโจรกรรมในกาลข้างหน้า. นายโจรได้เป็นผู้จัดให้มีการบอกนาม และเคหสถานแห่งโจรเหล่านั้น. ติมพรุผู้รู้อักษรสมัยดี ได้จดจารึกไว้โดยลำดับ โจรทั้งหลายก็กราบกล่าวคำอำลา แยกย้ายกันไปด้วยความยินดี.

บทที่ ๑

ร่มไม้ทองกวาว

สุรเสนะได้มาถึงกรุงราชคฤห์กับท่านบิดาแล้ว ด้วยความตื่นตาตื่นใจในภูมิประเทศ และอาคารร้านตลาดอันอัดแอคึกคักยิ่งกว่าพาราณสีมหานคร ราชคฤห์เป็นแหล่งชุมนุมแห่งนักปราชญ์ราชบัณฑิต และคณาจารย์เจ้าลัทธิเป็นอันมาก มีเทวาลัยและอาศรมแห่งนักบวชมากมายหลายลัทธิ. พ่อค้าเกวียนและโคต่างจากชนบทและราชธานีใกล้เคียงเดินทางไปมาค้าขายอยู่คับคั่ง.

เช้าวันรุ่งขึ้น เมื่อทำภัตตกิจแล้ว สุรเสนะก็กล่าวขออนุญาตท่านบิดาออกเดินชมตัวเมืองแต่ผู้เดียว ท่านบิดาได้เตือนว่า อย่าไปให้ไกลนักแล้วก็อนุญาต.

อันว่าความงามแห่งกรุงราชคฤห์ ที่เตือนตาผู้เดินทางมาแต่ไกลให้เพลินชมแต่ยังไม่ทันย่างเข้าสู่ประตูเมือง ก็คือทิวเขาอันขึ้นสลับซับซ้อนรายรอบเป็นห้า

แห่ง จึงทำให้ราชคฤห์มีสมัญญาอีกอย่างหนึ่งว่า เบญจคีรีนคร มีลำน้ำหลายสาย เช่น คยาและเนรัญชรา อันมี ๒ ฝั่งเป็นที่ลุ่ม ชะอุ่มไปด้วยพันธุ์พฤกษชาติหลากชะนิด มีเวฬุวันป่าไผ่อันกว้างขวางเงียบสงัด ซึ่งพระราชาธิบดีได้ถวายให้เป็นอารามของภิกษุในพระพุทธศาสนา. บนฝั่งน้ำคยายังแลเห็นทรากอาศรมบทเป็นตอนๆของปุราณชฎิลพันรูป ซึ่งละทิฏฐิของตน ขอเข้าอุปสมบทในพระธรรมวินัยแห่งพระศาสดา ถัดภูเขาเวภาระและเวปุลละไปอีกด้านหนึ่ง มีบรรพตอันมียอดดุจนกแร้ง ยืนทะมึนท้าทายแดดลมอยู่ตลอดกาล คนทั้งหลายขนานนามบรรพตนี้ว่าคิชฌกูฏ.

บัดนี้วสันตฤดู คือฤดูใบไม้ผลิกำลังผ่านมา ไม้ประดู่ ชัยพฤกษ์ หางมยุราและอินทนิล ก็ออกดอกสีเหลืองแดงและม่วงแก่แลดูงาม. กระแสลมประจำฤดูซึ่งพัดมาแต่ทักษิณทิศ ก็โบกโบย

กลิ่นหอมดั่งรวงผึ้งของดอกประดู่ ให้แผ่คลุมไป
ทั่วพระมหานคร. ถัดจากอุทธยานมาทางบูรพทิศ
จะแลเห็นพระบรมมหาราชวัง อันวิจิตรมโหฬาร
แล้วก็มีสนามหญ้าไปจนจดปราการ อันเรียงราย
สลับคั่นด้วยซุ้มประตู มีถนนสายใหญ่ ๆ มา
บัญจบกันตามทางแยก ทั้งยังแจกออกเป็นตรอก
เป็นซอย สะดวกแก่การสัญจร. เสาประทีปน้ำมัน
ทั่วพระมหานคร ซึ่งเป็นแนวไปตามมรรคานั้น ใน
ยามราตรีก็ส่องสว่างสะพรั่งด้วยแสงไฟละลานตา
ถัดมาจากเคหสถานของเสนาบดีและมหาอำมาตย์
ก็ยังมีปราสาทอันงดงามของเศรษฐีคฤหบดี ซึ่ง
สร้างแข่งขันกัน กลายเป็นเครื่องประดับสำหรับ
พระนคร ในยามเย็นก็มีประชากรเดินไปยังราชัง-
คณะ คือพระลานหลวงเป็นกลุ่ม ๆ แล้วบ้างก็
ลาดนิสีทนะลง นั่งสังสันทนากันเป็นที่บันเทิงจิตต์.
บ้างก็เดินเลยไปชมโบกขรณีติดกับอุทยาน อัน

สะพรั่งด้วยอุบล บุณฑริกและปทุมชาติ และเมื่อไกลออกมาจนถึงร้านตลาดย่านชุมนุมชน ก็แลดูสับสนอลวลซื้อขายไปมาอยู่ดาดาษ ขะบวนเกวียนใหญ่ของธนิยะได้พักอยู่ในที่ไม่ไกลบริเวณร้านตลาด เพื่อประโยชน์แก่การค้า.

ในกาลเมื่อสุรเสนะเดินผ่านกลุ่มชน ไปทางทิศอุดรและเลี้ยวไปตามถนนสายหนึ่ง มีอาคารปลูกอยู่ห่าง ๆ ไม่ค่อยพลุกพล่านด้วยผู้คน ก็พบมาณพกลุ่มใหญ่และประชาชนอีกเป็นอันมาก พากันเดินตามมาณพเหล่านั้นไป ณ ร่มกิ่งสุกพฤกษ์ คือไม้ทองกวาว อันตั้งอยู่ห่างจากทางสัญจรชั่วสามเลฑฑุบาต[๑] เมื่อมองจากถนนจะไม่แลเห็นใครอยู่ ณ ที่นั้น ต่อเดินอ้อมมาอีกด้านหนึ่ง จึงเห็นภิกษุหนุ่มมีผิวพรรณส่อความเป็นผู้ดีมีสกุล นั่งพักผ่อนอยู่แต่ลำพัง.

---

๑. เลฑฑุบาต หรือ เลณฑุบาต แปลว่าก้อนดินตก คือถือเอาระยะที่โยนก้อนดินไปตกลงครั้งหนึ่ง เป็นเลฑฑุบาตหนึ่ง.

มาณพกลุ่มใหญ่นั้น มีอัตถกะบุตรแห่งนายควาญช้างเป็นหัวหน้า อัตถกะพอใจสังสนทนาด้วยนักพรตแห่งนิกายต่าง ๆ และเป็นผู้ฉลาดในการตอบโต้ไล่เลียงมีสติปัญญาปรากฏเป็นที่นิยมนับถือของฝูงชน. เมื่ออัตถกะไปสนทนากับนักบวชที่แปลกหน้ามาใหม่ในที่ใดก็มีมาณพทั้งหลายและหมู่ชนตามไปฟังอย่างคับคั่ง.

อัตถกะได้ทราบว่ามีภิกษุรูปหนึ่ง มีลักษณะน่าเลื่อมใส เมื่อเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์เพื่อรับภัตตาหารแล้ว ก็จะมาพักทำภัตตกิจ ณ ร่มไม้ทองกวาวนี้ อันเป็นที่สะดวกด้วยน้ำใช้น้ำฉัน ซึ่งมีอยู่ไม่ไกลนัก ไม่มีใครทราบว่านักบวชหนุ่มผู้นี้จรมาแต่แดนใด เพราะเพิ่งจะมีผู้สังเกตเห็นเมื่อ ๒-๓ วันมานี้เอง.

อัตถกะ หัตถาโรหบุตร เข้าไปทำอัญชลีนักพรตผู้นั้นแล้ว ก็กล่าวสาราณียกถาปราศรัยตามสมควร ครั้นแล้วได้ถามขึ้นว่า

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ประชาชนทั้งหลายย่อมทราบ

กันอยู่ว่ากรุงราชคฤห์นี้ คือราชธานีที่พระราชาและมหาชนเป็นพุทธมามกะ จำเดิมแต่กาลที่พระศาสดาได้เสด็จมาแสดงธรรมที่ลัฏฐิวันสวนตาลหนุ่ม. ในสมัยนั้นข้าพเจ้ายังเป็นเด็กจำความไม่ได้. ข้าพเจ้านี้พอใจไต่ถามสนทนากับนักพรตทั้งหลาย เพื่อแสวงหาความรู้ในหลักธรรม ข้าพเจ้ายังมิได้ปลงใจเชื่อในธรรมะของศาสดาองค์ใดแน่นอน แต่ก็พอใจในคำสอนของพระโคดมอยู่บางข้อ ที่ไม่บังคับความเชื่อของข้าพเจ้า สอนให้ข้าพเจ้าเชื่อตามที่พิจารณาเห็นแล้ว ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! อินทรีย์ของท่านผ่องใส ท่านออกบวชแต่ในวัยหนุ่ม มีเกษาดำสนิธ. โปรดอย่าหาว่าข้าพเจ้าเป็นพาลเลย ท่านมีความขัดข้องอะไรในทางโลกหรือจึงออกบวช ก็หรือว่าท่านไม่สามารถดำรงชีพเป็นคฤหัสถ์อยู่ได้ จึงมาอาศัยศาสนาเลี้ยงชีวิต. ขอท่านจงเอ็นดูเพื่อตอบแก่ข้าพเจ้าผู้มีนามว่า อัตถกะ บุตรแห่งนายควาญช้างด้วยเถิด."

"ดูก่อนอัตถกะ! ข้าพเจ้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ไม่นานนัก ข้าพเจ้าเลื่อมใสในพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, แต่มิได้อบรมมาในทางที่จะโต้ตอบกับด้วยท่าน เพราะฉะนั้น แม้ท่านจะนึกว่าข้าพเจ้าหมดหนทางในคฤหัสถ์ จึงต้องมาอาศัยพระศาสนาเลี้ยงชีวิต ท่านก็สามารถจะนึกเช่นนั้นได้, เพราะท่านก็ทราบอยู่แล้วว่าพระศาสดาของข้าพเจ้าไม่บังคับความเชื่อ ความนึกคิดของใคร."

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! ถ้อยคำของท่านนั้นแสดงว่าท่านอาจอยู่ที่จะตอบ แต่พอใจความเป็นผู้อยู่ตามลำพังจึงกล่าวเช่นนั้น. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! มหาชนทั้งปวงนี้มาในที่พร้อมหน้าท่านแล้ว เป็นผู้ใคร่จะฟังคำตอบของท่าน และท่านก็ย่อมทราบดีว่า พระศาสดาของท่านไม่สรรเสริญผู้อาศัยพระศาสนาเลี้ยงชีวิต ถ้าท่านจะแสดงแก่คนทั้งหลายว่า เป็นผู้ไร้สามารถในความเป็นคฤหัสถ์ ท่านก็จะไม่พ้นข้อตำหนิแห่งพระศาสดาของ

ท่านเอง และแม้ของมหาชนเหล่านี้."

"ดูก่อนอัตถกะ ! มีใครบ้างหรือในโลก ที่ไม่ถูกติ?"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! ผู้ถูกติมี ๒ พวก พวกหนึ่ง สมควรแก่การติ อีกพวกหนึ่งหาสมควรที่จะติไม่ คนทั้งหลายย่อมติคนพวกหลังด้วยความเข้าใจผิด หรือโดยไม่เป็นธรรม. บัดนี้ข้าพเจ้าต้องการทราบความจริงว่า ท่านเป็นผู้สมควรแก่การติหรือไม่ จึงถามความข้อนี้แก่ท่าน."

"ดูก่อนอัตถกะ ! ท่านจะได้ประโยชน์อะไร ในการที่ทราบว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้สมควรถูกติหรือไม่สมควร ?"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! มีคนทั้งหลายพากันเห็นว่า ผู้ที่ออกบวชเพียงเพื่ออาศัยดำรงชีวิต เป็นผู้ควรถูกตำหนิ. ข้าพเจ้าเห็นท่านแล้วมีความพอใจในอินทรีย์อันผ่องใสของท่าน ถ้าท่านเห็นดีในทางคฤหัสถ์ แต่ไม่มีทางอันปลอดโปร่ง ข้าพเจ้ายินดีจะช่วยเหลือท่านในเรื่องนี้. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! บิดาของข้าพเจ้าเป็น

นายควาญช้าง แต่มารดาของข้าพเจ้าเป็นบุตรีแห่งพ่อค้า ข้าพเจ้ามีร้านค้าใหญ่ของมารดาที่มีกิจการอันเจริญ พอจะช่วยเหลือให้ท่านได้ประกอบอาชีพในการค้าได้อยู่."

"ดูก่อนอัตถกะ! ท่านมีความปรารถนาดีแล้ว บัดนี้เป็นอันตกลงว่าข้าพเจ้าจะกล่าวตอบท่าน แต่จะตอบในภายหลังที่ได้ย้อนถามเนื้อความบางประการจากท่านแล้ว. ดูก่อนอัตถกะ! ท่านรู้เห็นอย่างไรจึงตอบอย่างนั้น, ท่านได้กล่าวกะข้าพเจ้าว่า ท่านเป็นบุตรแห่งนายควาญช้าง และมีมารดาเป็นบุตรีแห่งพ่อค้า ท่านคงมีความรู้ความเข้าใจดีทั้งในเรื่องช้าง และเรื่องการค้าขาย. บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอถามท่านในเรื่องช้างก่อน. บุตรแห่งนายควาญช้างผู้เจริญ! ควาญช้างย่อมรู้จักช้างแห่งตระกูลทั้งสิบ มีตระกูลฉัททันตะ อุโบสถ เหมหัตถี เป็นต้น อันมีคชลักษณ์เหมาะสมที่จะเป็นราชคชาธาร. ก็แต่ว่าช้างตระกูลฉัททันต์ที่ตน

นั้น มีข้อควรสงสัยอยู่ คือคำว่า ฉัททันตะ แปลว่า มีงาหกงา ท่านยังจะรู้อยู่หรือว่า มีช้างอะไรในโลกนี้ ที่มีหกงาดังชื่อนั้น."

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! คำถามของท่านไม่มีประโยชน์ แก่การที่ท่านจะตอบปัญหาของข้าพเจ้าเลย."

"ดูก่อนบุตรแห่งนายควาญช้าง! คำถามของ ข้าพเจ้ามีประโยชน์อยู่ แต่มีอย่างไร ท่านคงจะได้ทราบ ในภายหลัง. ท่านจงตอบเรื่องช้างฉัททันต์เสียก่อนเถิด."

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ! ข้าพเจ้าหารู้ความข้อนั้นไม่, ถ้าท่านรู้ก็ขอจงกล่าวสู่กันฟัง."

"ดูก่อนหัตถาโรหบุตร! ไม่มีช้างอะไรในโลกนี้ มีงาหกดังชื่อนั้นนอกจากช้างในนิทาน. ก็แต่ว่าคำว่า ฉัททันตะ เป็นชื่อของสระใหญ่แห่งหนึ่ง ช้างมีลักษณะ ดีที่เกิดใกล้สระฉัททันตะนั้นแล ท่านเรียกว่าช้างตระกูล ฉัททันต์, บัดนี้ ข้าพเจ้าจะถามท่านต่อไปอีก. ผ้าที่ ท่านโพกนี้ เป็นผ้ามาจากเมืองไร ?"

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ! มาจากแคว้นกาสี."

"ดูก่อนอัตถกะ ! แม้ข้าพเจ้านั่งอยู่ ณ ที่นี้ มิได้สัมผัสเนื้อผ้านั้น ข้าพเจ้าก็พอจะมองเห็นอยู่ว่า หาใช่ผ้ากาสีไม่. ดูก่อนอัตถกะ ! มีหมู่บ้านตำบลหนึ่งนามว่า โขมบัตถคาม ตั้งอยู่ในแคว้นมคธ เบื้องประจิมทิศแห่งกรุงราชคฤห์นี้. ชาวบ้านหมู่ใหญ่นั้นเป็นผู้มีศิลปะในการค้นหาเปลือกไม้บางชะนิด มาทำให้ละเอียดอ่อน แล้วแสทอให้มีเนื้อดีได้ละม้ายผ้ากาสี แต่ขายได้ถูกกว่า. ในตลาดกรุงราชคฤห์นี้มีผ้านี้อยู่มาก, แม้ผ้าโพกของท่านเอง ท่านก็เข้าใจผิดว่าเป็นผ้ากาสี ดูก่อนท่านทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ! ผู้ใดมาแต่แคว้นกาสี เป็นผู้ชำนาญดูเนื้อผ้า ขอจงบอกความข้อนี้ให้เป็นที่ประจักษ์เถิด."

สุรเสนะเดินเข้าไปใกล้อัตถกะแล้วกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้าชื่อว่าสุรเสนะ เป็นบุตรแห่งธนิยะนายกองเกวียนผู้ค้าผ้ากาสี. ข้าพเจ้าพอจะดูรู้อยู่ว่า

ผ้าชะนิดใดเป็นผ้ากาสีแท้หรือไม่. ถ้าท่านต้องการรู้ว่าถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าเป็นจริงหรือไม่ โปรดส่งผ้าโพกมาเถิด ข้าพเจ้าจะบอกให้ทราบได้."

อัตถกะเปลื้องผ้าโพกส่งให้อย่างไม่เต็มใจนัก.

สุรเสนะรับมาพิจารณาดูแล้วกล่าวว่า "ผ้านี้ทำละม้ายผ้ากาสีมาก. แต่หาใช่ผ้ากาสีไม่ คงจะทอมาจากหมู่บ้านในแคว้นมคธนี้ ดังที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวเป็นแท้."

มหาชนก็พากันเปล่งอุทานแสดงความแปลกใจ.

ลำดับนั้น ภิกษุหนุ่มจึงกล่าวว่า

"ดูก่อนบุตรแห่งนายควาญช้าง! บัดนี้ท่านจงตอบเองเถิด ท่านมีความรู้ในเรื่องช้างและการค้าขายมากหรือน้อยกว่าข้าพเจ้า."

"ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ายอมรับแล้วว่ารู้น้อยกว่าท่าน."

"ดูก่อนอัตถกะ! ความจริงได้ปรากฏแล้วว่า

แม้ในเรื่องที่ท่านควรมีความรู้ความชำนาญ อันเป็นเรื่องของคฤหัสถ์ ท่านก็ยังรู้น้อยกว่าข้าพเจ้า. ก็คนที่ไม่ค่อยรู้อะไร แม้ในกรณียะของตนเองอย่างท่าน ยังกล่าวอย่างอาจหาญได้ว่า เป็นผู้สามารถเพื่ออันครองเรือน. เหตุไฉนคนอย่างข้าพเจ้า ซึ่งท่านยอมรับแล้วว่ารู้มากกว่าท่าน จะหมดหนทางหรือไร้ความสามารถ ในการดำรงชีวิตคฤหัสถ์. อัตถกะเอย! ข้าพเจ้าอาจอยู่ที่จะครองเรือน หาได้ละทิ้งเรือนเพราะสิ้นคิดในทางโลกไม่. ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีในกุลโกฏฐิตคาม แห่งแคว้นกุรุ เป็นที่รู้จักดีแม้แห่งพระเจ้าโกรัพยะจอมคนแห่งแคว้นนั้น. แต่ข้าพเจ้าก็สละทรัพย์ทั้งปวงออกบวช. เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านก็คงทราบละสิว่า ข้าพเจ้าออกบวชเพราะสิ้นคิดหรือเพราะได้คิด. ธรรมวินัยแห่งพระศาสดาของข้าพเจ้า คงมีดีอะไรที่ข้าพเจ้าเห็นว่ามีค่าล้ำกว่าแก้ว แหวน เงิน ทอง

ข้าพเจ้าจึงสละสิ่งเหล่านั้นมาสู่พระธรรมวินัยนี้ได้. ดูก่อนอัตถกะ! ข้าพเจ้าคิดว่า ถึงข้าพเจ้าไม่เป็นบุตรเศรษฐี ไม่มีทรัพย์สินอะไรเลย ข้าพเจ้าก็หากลัวอดตายไม่. ความเพียรความบากบั่นอันใดที่มนุษย์มีอยู่ ข้าพเจ้าก็อาจอาศัยความเพียรความบากบั่นนั้น เชิดชูความเป็นอยู่ในทางโลกให้สูงขึ้นได้. ถ้าการอยู่ครองเรือนเป็นของยากเย็นจนต้องหนีมาพึ่งศาสนาแล้ว คนในโลกที่อยู่ครองเรือนอันมีมากกว่าผู้ออกบวชนั้น จะมิตายกันหมดแล้วหรือ เหตุไฉนจึงมีคนครองเรือนอยู่ได้มากเล่า นี่ก็แสดงว่า การครองเรือนนั้นง่ายกว่าการออกบวช ผู้ครองเรือนไม่มีความจำเป็นจะเว้นการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล นึกจะบริโภคในเวลาใด ก็บริโภคได้ จะหาความสนุกสำราญในทางโลกิยะอย่างไรก็ไม่มีที่ขัดข้อง. แต่การออกบวชนี่สิต้องสละทุก ๆ อย่าง ไม่ว่าทรัพย์สมบัติหรือบุตรภรรยา

เคหสถาน. ต้องบริโภคอาหารน้อยกว่าเป็นคฤหัสถ์ ต้องดำรงชีวิตฝืดเคืองและปอน ๆ ไม่มีเครื่องประดับตกแต่งอะไรเลย เวลาต้องการของร้อนก็อาจได้ของเย็น หรือเวลาต้องการของเย็นก็อาจได้ของร้อน. ผู้ออกบวชยังต้องมีข้อบังคับกาย วาจา ใจ มิใช่น้อย. ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า การออกบวชนั้น มิใช่เป็นข้ออันบุคคลทำได้โดยง่าย. คนที่เห็นแก่การกิน จะละทิ้งความเห็นแก่ปากท้องมาดำรงชีพอด ๆ อยาก ๆ อย่างนักบวชได้ละหรือ ถ้าเขาออกบวชเพื่อประโยชน์แก่การกินแล้ว เป็นคฤหัสถ์จะมิดีกว่าหรือที่แสวงหาของกินได้ตามใจชอบ และไม่มีจำกัดกาลเวลา. อัตถกะเอย! พระศาสดาของข้าพเจ้ากับทั้งพระประยุรญาติ เป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มีทรัพย์สมบัติและกามสุขทุกประการ แต่ท่านก็สละสิ่งเหล่านั้นออกผนวชดำรงความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ท่านคิดดูเถิดว่า

บรรพชานี้คงมีอะไรดีบ้างเป็นแน่ ท่านผู้เป็นสุขุมาลชาติเหล่านั้น จึงดำรงชีพอยู่ได้เป็นผาสุก. ดูก่อนอัตถกะ! พระศาสดาของข้าพเจ้า ย่อมทรงสั่งสอนทั้งผู้ครองเรือนและผู้ออกบวช. ผู้ยังมิสามารถสละความห่วงกังวลในบุตร ภรรยา ทรัพย-สมบัติได้ ท่านก็สอนให้ตั้งอยู่ในธรรมของคฤหัสถ์ คือ การเว้นการเบียดเบียฬผู้อื่น ดำรงชีพโดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน ให้รู้จักหาทรัพย์และจับจ่ายทรัพย์ กับทั้งรักษาทรัพย์ตามสมควรแก่อัตตภาพ. ถ้าท่านตั้งอยู่ในธรรมแห่งพระศาสดาของข้าพเจ้าแล้ว แม้ท่านเป็นพ่อค้า ก็จะค้าขายได้โดยไม่ต้องพูดปด. คนพูดปดเป็นคนสิ้นคิด คือไม่สามารถหาคำจริงมาพูดได้, ถ้าท่านรู้ว่าจะต้องพูดปดแล้ว การนิ่งเฉยเสียไม่พูดยังดีกว่า ทั้งไม่เสียหายอะไรด้วย. ดูก่อนอัตถกะ! ส่วนข้อที่พระศาสดาของข้าพเจ้าสอนแก่บรรพชิตนั้น ยัง

มิใช่กาลที่ข้าพเจ้าจะแสดงแก่ท่านในบัดนี้ เพราะท่านได้ถามแต่เพียงเรื่องจำเพาะตัว."

มหาชนผู้ได้ฟังก็อื้ออึงสาธุการ บ้างก็ยกมือทำอัญชลีแสดงความเลื่อมใส.

แล้วก็มีเสียงชายผู้หนึ่งกล่าวขึ้นว่า "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้ารัฐฐปาละ! ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุตรแห่งเศรษฐีถุลลโกฏฐิตคาม! ข้าพเจ้าเคยได้ยินถึงประวัติของท่านผู้สละสมบัติเห็นปานนั้นออกบวชมานานแล้ว, บัดนี้เป็นมงคลแก่จักษุและโสตของข้าพเจ้า ที่ได้ทั้งเห็นและฟังธรรมกถาของท่าน." ครั้นแล้ว ชายผู้นั้นก็หลีกหมู่ชนเข้ามากราบ ณ ที่ใกล้.

เป็นเวลาตะวันสาย อากาศปลอดโปร่ง ดอกแห่งไม้ทองกวาว ซึ่งมีสีแดงดังเปลวเพลิง ก็โปรยปรายลงในยามที่ถูกลมรำเพยพัด ประหนึ่งจงใจสลัดลงเป็นธรรมบูชา. เมื่อมหาชนพากันถวายนมัสการลาพระรัฐฐปาละ กลับสู่เคหสถานแห่งตน สุรเสนะก็กระทำ

อัญชลี นิวัติสู่หมู่เกวียน และเล่าความให้ท่านบิดาฟัง
ทุกประการ.

ธนิยะยกมือประณมเหนือเศียรเกล้า เปล่งอุทานว่า "ธรรมเสนาแผ่ออกแล้ว! ความสงบสุขกำลังเกิดมีทั่วแดนที่ธรรมเสนาได้ผ่านไป. ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นธรรมราชาพระองค์นั้น."

บทที่ ๒

สหายเก่า

รุ่งขึ้นเวลาบ่ายคล้อยใกล้จะถึงสายัณหกาล ธนิยะมอบหน้าที่ดูแลหมู่เกวียนให้แก่หัวหน้ารองๆลงไปแล้ว ก็ชวนสุรเสนะบุตรของตน เดินตรงไปยังหมู่บ้านมหาอำมาตย์ ซึ่งปลูกรายเรียงเป็นเรือนยอด มีรั้วรอบขอบเขตต์เป็นตอน ๆ ติดกับมรรคา สุรเสนะถือห่อผ้ากาสีและเครื่องหอม ซึ่งบิดาสั่งให้นำมาเพื่อเป็นของฝากแก่สหายรัก ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งกรุงราชคฤห์.

"ดูก่อนลูก!" ธนิยะกล่าวขึ้นในขณะเดินไป "บันดาผู้มีความสุขในโลกนี้ สหายของพ่อเป็นคนหนึ่ง และบันดาบ้านที่มีความสงบสบาย บ้านของเขาก็เป็นบ้านหนึ่ง. พ่อต้องการให้เจ้ารู้จักจันทรายณะมหาอำมาตย์นี้ไว้ เพื่อประโยชน์หลายประการ."

"ดูก่อนลูก! จันทรายณะมหาอำมาตย์กับพ่อเคย

เป็นศิษย์เรียนศิลปวิทยาในสำนักเดียวกันมาเมื่อเป็นเด็ก เขาชอบเป็นข้าราชการ พ่อชอบเป็นพ่อค้า ด้วยเหตุนี้อาชีพของเราจึงต่างกัน แต่เราก็คงสนิธสนมคุ้นเคยติดต่อกันอยู่เสมอ. เขาเป็นคนมากไปด้วยเมตตากรุณาและรู้จักวิธีเอาชะนะศัตรูในราชสำนัก จนสามารถเป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ ซึ่งแม้พระราชาแห่งแคว้นนี้ ก็ทรงปรึกษากิจการที่สำคัญอยู่เสมอ. จันทรายณะเป็นบุตรของพราหมณ์ผู้มีความรอบรู้ในพระเวท ท่านบิดาตั้งชื่อให้เช่นนั้น เพื่อให้พ้องกับชื่อของวัตตจริยาอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้บำเพ็ญจะกินอาหารเพิ่มขึ้นหรือลดลง ตามดิถีแห่งดวงจันทร์ คือในศุกลปักษ์ซึ่งดวงจันทร์ค่อยสว่างขึ้นทีละน้อยจนถึงเต็มดวงในดิถีที่ ๑๕ ก็กินอาหารเพิ่มขึ้นวันละคำ จากดิถีที่ ๑ กิน ๑ คำ ไปจนถึงดิถีที่ ๑๕ กิน ๑๕ คำ ครั้นมาถึงกาลปักษ์ซึ่งดวงจันทร์ค่อยมืดลงทีละน้อย ก็ลดอาหารให้น้อยลงวันละคำจนถึงวันอมาวสีคือวันแรมเต็มที่ ก็ไม่กินอาหารเลยในวันนั้น ครั้นแล้ว

จึงเริ่มกินตั้งแต่วันละคำเพิ่มขึ้นไปอย่างเดิมใหม่ ตามความหมุนเวียนแห่งปักษ์ที่มีจันทร์เพ็ญจันทร์ดับ ฉะนี้ จริยานี้เรียกว่าจันทรายณวัตร คือการประพฤติตามความหมุนเวียนแห่งดวงจันทร์ แต่จันทรายณะในบัดนี้เป็นผู้ถือเหตุผลตามหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่นเดียวกับพ่อและตัวเจ้า ความประพฤติใด ๆ เป็นสายกลาง ไม่เบียดตน ไม่เบียดผู้อื่น ไม่ตึงไป ไม่หย่อนไป ประกอบด้วยเหตุผลที่พึงใช้ปัญญาพิจารณาได้ เราจึงจะปฏิบัติตามทางนั้น."

เมื่อธนิยะกล่าวมาได้เพียงนี้ ก็พอมาถึงบ้านของจันทรายณะอันมีรั้วล้อมแต่โปร่งมองเห็นภายในได้ถนัด เป็นเรือนยอดหลังใหญ่และมีบริเวณกว้างขวาง มีไม้ดอกไม้ผลอันปลูกไว้ได้ระยะงดงามดี ครั้นมาถึงประตูรั้ว คนรับใช้คนหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณนั้นและรู้จักธนิยะว่าเป็นใคร ก็เข้ามาทำคารวะแล้วเชิญเข้าไปพักณ ที่อันควร ตนเองรีบเข้าไปในเรือน เพื่อแจ้งแก่

จันทรายณะมหาอำมาตย์.

ในขณะที่คอยเหนือตั่งยาว ใต้ต้นซึกใหญ่ใกล้ตัวเรือน ธนิยะได้ชี้ให้สุรเสนะดูบ้านคนรับใช้เล็ก ๆ หลายหลังในบริเวณนั้น แล้วกล่าวว่า "คนรับใช้ในบ้านนี้ แม้จะชื่อว่าเป็นทาสบ้าง กรรมกรบ้าง ก็มีความเป็นอยู่ดีผิดกว่าทาสและกรรมกรทั้งหลาย เพราะในบ้านนี้ไม่มีการด่าทอ ลงโทษเฆี่ยนตี หรือทำทารุณกรรมต่าง ๆ แก่คนเหล่านี้ พวกเขาได้รับการปฏิบัติจากจันทรายณะอย่างดีที่สุด เท่าที่คำว่าเมตตากรุณาในพระพุทธศาสนา จะมีความหมายไปถึงได้. บางคราวพ่อมาบ้านนี้ ก็พบจันทรายณะกำลังดูแลอยู่ที่เรือนทาสหรือกรรมกรผู้เจ็บไข้. คนเหล่านี้ย่อมอาศัยอยู่ตลอดกาลนานไม่ปรารถนาไปอยู่ที่อื่น มีความภักดีประหนึ่งบุตรธิดารู้สึกต่อบิดามารดา เพราะจันทรายณะใช้คนอย่างรู้ประมาณ ไม่ใช้จนเกินกำลัง ถึงคราวพัก

ก็ให้พัก และพูดจาปราศรัยด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน ฟังแล้วทำงานมิได้รู้เหน็ดเหนื่อย. บุตรธิดาและภรรยาของจันทรายณะ ก็ได้รับการอบรมให้ปฏิบัติต่อคนเหล่านี้อย่างเดียวกัน. เวลาเช้าตรู่ ในบ้านนี้แม้จะมีเสียงเรียกร้องคนให้ลุกขึ้นทำงาน แต่ก็ไม่มีเสียงด่าเสียงบ่น ไม่มีใคร ๆ ต้องมีน้ำตานองหน้าทำการงาน. มีสิ่งใด ๆ ที่คนรับใช้ทำผิด เขาก็จะได้รับการชี้แจงตักเตือนแต่โดยดี ไม่มีการด่าประจานให้อับอาย พ่อจึงว่า บันดาบ้านทั้งหลายบ้านนี้เป็นบ้านหนึ่งที่มีความสงบสุข. อนึ่งจันทรายณะ ย่อมฝึกหัดคนในบ้านนี้ให้มีความเมตตากรุณา ไม่ประทุษร้ายเบียดเบียฬสัตว์ เจ้าคงรู้สึกแปลกใจที่คนรับใช้ในบ้านนี้ มีปฏิปทาดุจคนรับใช้ในบ้านของอนาถปิณฑิกะคฤหบดี แห่งกรุงสาวัตถี ซึ่งมีปรกติตั้งอยู่ในศีลธรรม เว้นการฆ่าสัตว์ทุกชะนิด.”

ขณะนั้นชายสูงอายุคนหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอันน่าเคารพเกรงขามได้เดินยิ้มละไม มีคนรับใช้ที่เข้าไปเมื่อสักครู่ตามออกมาด้วย ตรงเข้ามาหาธนิยะด้วยอาการชื่นชมยินดีเป็นที่ยิ่ง ต่างเคารพกันและกันแล้ว ธนิยะก็แนะให้สุรเสนะทำการคารวะและบอกแก่จันทรายณะว่า นี่คือบุตรของตน จันทรายณะจูบศีรษะสุรเสนะโอบกอดด้วยความยินดี และกล่าวคำปราศรัยพอสมควร แล้วก็พาคนทั้ง ๒ ขึ้นสู่เรือน.

ธนิยะได้มอบผ้ากาสี ๑ พับพร้อมด้วยเครื่องหอมซึ่งสุรเสนะถือมา จันทรายณะกล่าวถ้อยคำแสดงความขอบใจ แล้วก็ให้เรียกบุตรธิดากับทั้งภรรยาของตนออกมาไหว้ธนิยะ และรู้จักกับสุรเสนะผู้ยังไม่เคยมาเลยในกาลก่อน.

ในขณะที่คนเหล่านั้นทักทายกันและกัน ด้วยสาราณียกถา[๑] คนรับใช้ก็เข้ามาบอกว่า ภคุ นายทหารผู้ใหญ่

๑. ถ้อยคำปราศรัยที่ชวนให้นึกถึงกัน เช่นคำว่าสบายดีหรือในธรรมเนียมไทยเป็นต้น.

แห่งแคว้นมคธจะขอเข้ามาพบ จันทรายณะกล่าวขอตัวกะธนิยะแล้วออกไปต้อนรับพาเข้ามาร่วมวงสนทนา แนะนำให้รู้จักกับธนิยะ นายกองเกวียนผู้มีธรรม.

จันทรายณะกล่าวขึ้นว่า "ข่าวที่ท่านธนิยะปราบโจรและดัดสันดานให้กลับใจเป็นคนดีได้ โดยวิธีไม่ต้องประหัตประหารเช่นฆ่านั้น ท่านภคุเป็นผู้สืบทราบและกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ บัดนี้ ท่านมาพบกัน ณ ที่นี้แล้ว จึงนับเป็นมงคลโอกาสอันพึงยินดี."

ภคุแสดงอาการชื่นชมทำความเคารพธนิยะอีกครั้งหนึ่ง แล้วถามจันทรายณะว่า "ท่านมหาอำมาตย์! ท่านธนิยะนี้เป็นสหายของท่านมาแต่กาลไร?

"ดูก่อนขุนทัพแห่งเบญจคีรีนคร! เราเป็นสหายร่วมเรียนศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์เดียวกันมาแต่ยังรุ่นหนุ่ม แม้เมื่อแยกย้ายกันประกอบการงานตามถนัดและพอใจของตนแล้ว ก็ยังพบปะเยี่ยมเยียนกันอยู่เสมอ."

"ท่านมหาอำมาตย์ ! ข้าพเจ้าเป็นทหารซึ่งมีหน้าที่ระมัดระวังให้ความปลอดภัยแก่แว่นแคว้น เมื่อได้ทราบว่าผู้ใดมีสติปัญญาหลักแหลมควรจะได้อยู่ช่วยกันทำหน้าที่ก็พอใจจะชักชวนไว้. ถ้าท่านธนิยะพอใจจะละทิ้งการค้าขาย มาร่วมราชการในเบญจคีรีนครนี้แล้ว ข้าพเจ้าจะกราบทูลพระราชาให้ตั้งท่านเป็นมนตรีประจำราชสำนัก เป็นที่ปรึกษาราชกิจทั่วไป และโดยฉะเพาะในทางทหาร. ท่านย่อมรู้อยู่แล้วว่า ในเวลานี้ความไม่วางใจกันระหว่างมคธกับวัชชีกำลังคุกรุ่นอยู่. เหล่าจารบุรุษของทั้ง ๒ แคว้นเที่ยวแซกแซงอยู่ทั่วไป แม้ข้าพเจ้าเป็นทหาร ข้าพเจ้าก็พอใจในวิธีการอันแยบคายสงบเรียบร้อย ไม่ต้องใช้วารีคือโลหิตเป็นเครื่องชำระล้างความขุ่นข้องหมองใจกันและกัน."

"ดูก่อนขุนทัพ !" จันทรายณะกล่าวตอบ "ความคิดของท่านตรงกันกับของข้าพเจ้า แต่การชักชวนท่านธนิยะให้มาทำราชการร่วมกับเรานั้น ข้าพเจ้าขอตอบ

แทนสหายของข้าพเจ้าว่า ไม่สำเร็จ เพราะข้าพเจ้าได้เคยชักชวนมาแล้ว ตั้งแต่หนุ่มจนจะย่างเข้าปลายมัชฌิมวัยณบัดนี้ ท่านธนิยะก็ปฏิเสธตลอดมา และยิ่งท่านไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในพาราณสีแล้วเช่นนี้ ก็เห็นจะพอใจสันโดษอยู่กับครอบครัวมากกว่า. ว่าแต่ท่านมาเยือนข้าพเจ้าถึงบ้านวันนี้เถิด มีข้อราชการอะไรสำคัญหรือว่ามาเพียงเพื่อสนทนากัน ข้าพเจ้าขอรับรองว่าท่านธนิยะสหายของข้าพเจ้านี้เป็นผู้อันพึงไว้วางใจได้ และบางทีข้าพเจ้าเชื่อว่า ท่านอาจจะให้คำแนะนำอะไรดี ๆ บ้างก็ได้."

ในขณะนี้ ภรรยาของจันทรายณะพร้อมด้วยบุตรธิดาได้ชวนสุรเสนะไปจากที่นั่นแล้ว คงเหลืออยู่แต่จันทรายณะ ธนิยะ และภคุ นั่งสนทนากันอยู่ ๓ ท่าน.

"ท่านมหาอำมาตย์!" ภคุกล่าวขึ้น "ท่านเชื่อไหมว่าแคว้นมคธเราอาจจะต้องเข้าสู่สงครามในเร็ว ๆ นี้."

จันทรายณะหันไปมองดูธนิยะ แล้วกล่าวว่า "ท่านธนิยะเห็นเป็นอย่างไร ?"

ธนิยะตอบว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่า การสงครามเป็นเรื่องเก่า ไม่ใช่เพิ่งเคยมีในชั่วอายุเรา หรือจะมีขึ้นในเร็ว ๆ นี้ เพราะฉะนั้น ถ้ามคธจะเข้าสู่สงครามก็เป็นไปตามปรกติธรรมดาของโลก แต่ถ้าข้าพเจ้ามีหน้าที่เกี่ยวข้องเป็นผู้คุมแผนการของแว่นแคว้น ข้าพเจ้าจะพยายามระงับสงครามจนสุดความสามารถ."

"ท่านธนิยะผู้เจริญ !" ภคุนายทัพแห่งแคว้นมคธกล่าวขึ้น "ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวกะท่านแล้ว แม้ข้าพเจ้าเป็นทหาร ธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เตือนใจข้าพเจ้าให้หาทางตกลงกันด้วยความสงบอยู่เสมอ. แต่ถ้ามคธถูกรุกรานเราจะทำอย่างไร ? เราได้ตกลงกันแล้วในสภาการทหารว่า ถ้าเราถูกรุกรานเราจะรบ !"

จันทรายณะหันมามองหน้าธนิยะอีก แล้วถามว่า

"ดีแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะฟังความเห็นของท่านธนิยะเหมือนกัน"

"ท่านนายทหารและมหาอำมาตย์! ข้าพเจ้ากล่าวแล้วว่า ถ้าข้าพเจ้ามีหน้าที่เป็นผู้ควบคุมแผนการแห่งแว่นแคว้น ข้าพเจ้าจะพยายามระงับสงคราม และท่านได้ย้อนถามว่า ถ้าถูกรุกรานจะทำอย่างไร? ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าข้าพเจ้าเกี่ยวข้องด้วย ข้าพเจ้าจะทำไม่ให้เขามารุกรานได้."

"ถ้าเช่นนั้นหมายความว่า เราต้องเป็นฝ่ายรุกรานก่อนกระมัง?"

"ทั้งไม่รุกรานเขา และไม่ให้เขามารุกรานเรา"

"ประเสริฐมาก! ถ้าท่านจะโปรดให้คำแนะนำแก่ข้าพเจ้าบ้าง ก็จะชื่อว่าทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง."

"ท่านนายทหาร! เพียงเท่าที่ข้าพเจ้าพูดว่า ทั้งจะไม่รุกรานเขา. และจะทำไม่ให้เขามารุกรานเราเท่านี้ ข้าพเจ้าก็เชื่อว่า ท่านจันทรายณะสหายของข้าพเจ้า

ผู้บำเพ็ญปฏิปทานี้อยู่แล้วจะอธิบายได้ดี."

"ถูกแล้วท่านภิกษุ!" จันทรายณะกล่าวขึ้น "ปฏิปทานี้เป็นธงชัยแห่งพระพุทธศาสนา ที่ใช้ได้แม้ในการบ้านเมือง. การผูกไมตรี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และบำเพ็ญคุณความดีต่อกันนี่แหละ จะเป็นทางป้องกันการเบียดเบียฬทั้ง ๒ ฝ่าย. เราต้องมีวิธีทำศัตรูให้เป็นมิตร ด้วยความดีอย่างจริงใจของเรา.

"อาจจะมีผู้คิดเพียงผิวเผินว่า การที่หลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา สอนให้ชะนะคนด้วยความดีนั้น เป็นการสอนให้อ่อนแอ เป็นคนขี้แพ้ ยอมเมตตากรุณาแม้แต่ศัตรู ถ้ามนุษย์ปฏิบัติตาม บ้านเมืองจะตั้งอยู่ได้อย่างไร จะมิตกไปอยู่ในมือของศัตรูหรือ เพราะการฆ่าศัตรูก็ชื่อว่าทำบาปเหมือนกัน ถ้าเรากลัวบาป เรามิต้องไปเป็นทาสเขาหรือ ปัญหานี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรคิด ควรพูด ควรหาเหตุผลกันให้แตกหัก เพราะศาสนา

ของเราไม่รังเกียจการพูดแย้งเพื่อหาความจริง.

"ตามความเห็นของข้าพเจ้า หลักธรรมข้อนี้ของพระพุทธศาสนาเฉียบแหลมมาก จนคนที่พิจารณาเพียงผิวเผินเห็นว่าผิด เพราะคล้ายๆกับว่าเมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมนี้แล้ว จะต้องหัดเป็นคนเสียเปรียบให้คนอื่นด่าว่า หรือข่มเหงเรื่อย ๆ ไป.

"ถ้ามองให้สุขุมลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้ว่าหลักธรรมนี้ไม่ทำให้เป็นคนขี้แพ้ หากทำให้เป็นคนไม่แพ้ใคร เพราะไม่ต้องรบกับใคร ทำให้เป็นคนไม่มีศัตรู เพราะไม่ปลูกศัตรู เป็นการแก้ที่ต้นเหตุ ตัดเหตุแห่งความเดือดร้อนทั้งมวล. การแก้ปลายเหตุ คือรอให้ศัตรูย่ำยีแล้วจึงต่อสู้นั้น ก็คงมีแพ้บ้าง ชะนะบ้าง เสมอกันบ้าง แต่จะแพ้จะชะนะหรือจะเสมอก็ตาม ความเสียหายย่อมจะเกิดแก่คู่ต่อสู้ทั้งสองฝ่าย ซึ่งเปรียบเหมือนสาดของโสโครกใส่กันและกัน คง

ต้องเหม็นด้วยกันทั้งสองฝ่ายฉะนั้น. หลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาแก้ไม่ให้เกิดการสาดของโสโครกใส่กัน ไม่ให้รบกัน ให้เมตตาอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน จะชื่อว่าหัดให้อ่อนแออย่างไร? เราลองคิดกันดูเถิดว่า การที่เราสอนให้ใช้น้ำดับไฟ แทนใช้น้ำมันดับนั้นเป็นการสอนถูกทางหรือไม่ และถ้ายิ่งปรากฏว่าเราสอนให้รู้วิธีทำไม่ให้เกิดไฟไหม้ขึ้น ซึ่งทำให้เราไม่ต้องเดือดร้อนในการดับนั้น เป็นการโง่หรือฉลาดกว่าสอนให้เอาน้ำมันดับไฟเพียงไร? การที่เราต้องลังเลว่า การฆ่าศัตรูเป็นการบาปหรือไม่นั้น แปลว่าเราไปเผชิญปลายเหตุเสียแล้ว เรารอให้เกิดศัตรูเสียแล้วจึงคิดแก้ ซึ่งเปรียบเหมือนเรารอให้ไฟไหม้แล้วจึงหาวิธีดับ พระพุทธศาสนาสอนไว้ทั้งวิธีป้องกันไม่ให้เกิดไฟ คือไม่ให้เกิดศัตรู สอนทั้งวิธีดับไฟที่ถูกทาง คือเมื่อเกิดศัตรูแล้วให้รู้วิธีแก้ให้เหมาะสม อย่าไปเพิ่มความเป็นศัตรูให้มากขึ้น หากให้รู้วิธีลด

ความเป็นศัตรูให้น้อยลง ด้วยใช้ความดีเข้าโต้ตอบ อันเทียบด้วยการลดกำลังไฟด้วยน้ำ หรือวัตถุที่ไม่เป็นเชื้อไฟอื่น ๆ มีโคลนเป็นต้นฉะนั้น.

"พูดมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็จะเลยเล่านิทานให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องชวนคิดให้เกิดประโยชน์มากกว่าที่จะพิจารณาว่า จริงหรือไม่ ควรเชื่อหรือไม่—?

"ในอดีตกาล มีเทวาลัยศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ ณ พรหมแดนระหว่างแคว้นกุรุกับปัญจาละ. กษัตริย์ทั้ง ๒ แคว้นนี้เป็นศัตรูคู่อาฆาตกัน ต่างยกกองทัพเข้ารบพุ่งช่วงชิงอาณาจักรของกันและกัน ผลัดเปลี่ยนกันเป็นฝ่ายแพ้ฝ่ายชนะบ้าง ชนะติด ๆ กันบ้าง แพ้แล้วแพ้อีกบ้าง เมื่อมีโอกาสจะรบกันได้ก็รบกันเสมอมา เพราะฉะนั้น ในขณะที่ว่างการรบเพราะฝ่ายหนึ่งแพ้ลงจึงเท่ากับเป็นการพักผ่อนหากำลังเตรียมทำสงครามแก้แค้นของฝ่ายแพ้. ณ เทวาลัยนั้นมีเทพผู้มีศักดิ์สิงสถิตอยู่ เทพผู้นี้มีอายุยืนนับพัน ๆ ปีล่วงมาแล้ว เคยแสดง

ความศักดิ์สิทธิ์ให้ปรากฏแก่มนุษย์ จึงเป็นที่นับถือเคารพยำเกรงของคนทั่วไป เมื่อกษัตริย์ฝ่ายใดมีกำลังจะยกกองทัพเข้าไปรุกรานอีกฝ่ายหนึ่ง พอผ่านเทวาลัยนั้นก็แวะทำคารวะและสังเวยมิได้ขาด. เทพผู้สิงอยู่ ณ เทวาลัยนั้น ได้รู้เห็นเรื่องการสงครามระหว่าง ๒ แคว้นนี้ เหลือที่จะนับจะประมาณได้ว่ากี่ครั้งต่อกี่ครั้ง แต่ก็ได้สงบใจวางอุเบกขาปล่อยให้เป็นไปตามกรรมของสัตว์ผู้กระหายเลือด ฆ่าฟันกันอย่างมิจฉาทิฏฐิ์มืดมัวตลอดมา.

"สมัยหนึ่ง เมื่อกษัตริย์สองฝ่ายมาประชิดกัน ณ ชายแดนนั้น เทพผู้ทนวางเฉยมาหลายชั่วสิบอายุคนแล้ว จึงเห็นเป็นการสมควรที่จะสอนหมู่มนุษย์ให้สำนึกในความคลั่งสงครามของตนแล้วรู้สึกสลดใจ รู้ความจริงเสียสักที จึงสำแดงกายให้ปรากฏลอยอยู่เหนืออากาศ กล่าวประกาศแก่กษัตริย์ นายทัพ นายกองกับพลทหารทั้ง ๒ ฝ่ายด้วยเสียงอันดังว่า

"ดูก่อนมนุษย์ทั้งหลาย! เราคือเทพผู้สถิตอยู่ ณ เทวาลัย ซึ่งพวกท่านทั้งหลายเคยเคารพบูชาโน้น. เราได้ทนดูพวกท่านทำสงครามกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว และรู้ด้วยว่าพวกท่านคือใคร และใครบ้างที่เวียนตายเวียนเกิดรบกันอยู่นี้. ดูก่อนกษัตริย์และพลกายแห่งกุรุ! ท่านรู้หรือไม่ว่าบางครั้งท่านไปเกิดเป็นชาวปัญจาละ แล้วยกทัพมารบเพื่อชิงกุรุ ซึ่งท่านเกิดอาศัยอยู่ในชาตินี้. ดูก่อนกษัตริย์และพลกายแห่งปัญจาละ! ท่านรู้หรือไม่ว่าหลายครั้งมาแล้วที่ท่านไปเกิดในกุรุ แล้วยกทัพมาตีแคว้นปัญจาละของท่านเอง ท่านเวียนเกิดเวียนตายในแคว้นโน้นบ้างนี้บ้าง แล้วก็ยกทัพมาฆ่ากันอย่างมืดบอด เพียงเพื่อให้ความประสงค์ของตนในชาติปัจจุบันสำเร็จผล แต่ครั้นแล้วในชาติต่อไป ท่านก็ไปเกิดในแคว้นตรงกันข้ามยกทัพมาแก้แค้นฝ่ายตัวเอง ทำทารุณกรรมต่อลูกหลานว่านเครือของตัวเองอีก ท่านทั้งสองฝ่ายได้แก้แค้นตัวเอง

และรบพุ่งกันเองอย่างสับสนอยู่อย่างนี้ ก็ครั้งก่อนมาแล้ว เป็นเรื่องน่าสลดสังเวช. เราขอให้ท่านทั้งสองฝ่ายเข้าใจเรื่องที่เป็นจริง แล้วเลิกรบกันตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จงปลูกไมตรีในกันและกัน ช่วยเหลือเผื่อแผ่กัน แล้วท่านก็จะมีความสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย."

"มนุษย์ ๒ แคว้นนั้นได้รับความสลดใจ ต่างเลิกรบและเชื่อมสัมพันธไมตรีกันตลอดมา เพราะอาศัยเทพองค์นั้น ซึ่งข้าพเจ้าขอสมมตินามว่า ศานติเทพบุตร นิทานของข้าพเจ้าจบลงเพียงเท่านี้ บางทีจะเป็นประโยชน์ในการสนับสนุนถ้อยคำของท่านธนิยะ ได้อีกทางหนึ่ง."

"โปรดอย่าหาว่าข้าพเจ้าพูดขัดเลย" ขุนทัพแห่งเบ็ญจคีรีนครแย้ง "หลักทำดีต่อผู้อื่นนั้นก็นับว่าแยบคาย แต่วิสัยคนพาลแล้ว แม้เราจะทำความดีต่อเขาสักเท่าไร ก็ดูเหมือนจะยิ่งทำให้ได้ใจ เพื่อจะเบียดเบียฬเรายิ่งขึ้น."

"ดูก่อนขุนทัพ! ข้าพเจ้าเห็นใจท่านผู้เป็นทหาร. แต่ข้าพเจ้าจะอุปมาให้ท่านฟัง เหล็กท่อนใหญ่และยาวขนาดเสาเรือน เราคงยอมรับกันว่า ถ้าจะหักให้งอหรือขาดจากกันแล้ว ก็เป็นการเหลือวิสัย เพราะเพียงแต่จะทำให้เคลื่อนที่ก็เป็นการยากอย่างยิ่งแล้ว แต่ท่านจะปฏิเสธทีเดียวหรือว่าทำให้งอหรือขาดจากกันไม่ได้ ถ้าเรามีเครื่องมือสำหรับดัดหรือตัด อันใหญ่ยิ่งกว่าเหล็กท่อนนั้นหลายเท่า. ภาชนะน้ำโลหะที่อยู่เบื้องหน้าเรานี้ ถ้าให้มดยกคงยกไม่ได้ แต่พวกเราใช้มือข้างเดียวยกได้โดยไม่ยาก. ข้าพเจ้าเชื่อว่าผลใดๆ ก็ตามที่เราปรารถนา ถ้าเราประกอบเหตุให้มากหรือใหญ่พอกันแล้ว ผลนั้นย่อมไม่เป็นของเหลือวิสัย ท่านกินข้าวคำเดียวยังไม่อิ่มก็เพราะท่านทำเหตุยังไม่พอ ถ้าท่านกินหลายๆ คำท่านก็คงจะอิ่มได้. ผู้ปฏิบัติตามหลักพระพุทธ-

ศาสนา จะต้องมีความเพียร มีความอดทนและพิจารณาเหตุผลในการประกอบกิจ เพื่อประโยชน์ที่มุ่งหมาย แม้จะต้องประสบอุปสัคแล้วๆเล่าๆ ก็ไม่พึงย่อท้อ. และเมื่อพูดมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็จะขอกล่าวถึงเรื่องส่วนตัวของข้าพเจ้าให้ฟัง ท่านก็เป็นนายทหารมานาน ย่อมรู้จักข้าพเจ้าดีว่า ได้ต่อสู้เอาชะนะผู้ริษยาอาฆาตและศัตรูในราชสำนักมาอย่างไร. คนสำคัญ ๆ ที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นคนพาลหาที่เปรียบได้โดยยาก บุคคลเหล่านั้นพยายามแกล้ง พยายามเบียดเบียฬข้าพเจ้าโดยประการต่าง ๆ และข้าพเจ้าได้พยายามเอาความดีเข้าต่อสู้ ในชั้นแรกก็ดูเหมือนจะทำให้เขาได้ใจอย่างที่ท่านว่าจริง แต่ต่อมากลับมากราบข้าพเจ้าจนถึงบ้าน ขอนับถือเป็นผู้มีอุปการคุณคนหนึ่งในเมื่อปรากฏว่า ข้าพเจ้าได้เคยกราบทูลพระราชาขอให้ทรงเลื่อนตำแหน่งแก่ผู้นั้น ทั้ง ๆ ที่เขา

จงเกลียดจงชังริษยาข้าพเจ้า. ดูก่อนขุนทัพ! การทำความดีข้างนอกให้ร่มเงาของความดีฉายมาเป็นความสุขแก่ตัวเราเองนี้ คนมักจะมองข้ามไป และเห็นเป็นไม่สำคัญ ยิ่งกว่านั้นยังนิยมเบียดเบียฬผู้อื่นเพื่อส่งเสริมความสุขของตน ซึ่งหารู้ไม่ว่าแท้จริงการทำเช่นนั้นเท่ากับเรียกร้องความหายนะล่มจมมาสู่ตนยิ่งขึ้น เพราะผู้ที่ถูกตนเบียดเบียฬย่อมจะหาทางแก้แค้นโต้ตอบ แต่ถ้าเราทำดีต่อคนทั่วไป เราก็ชื่อว่าทำความสุขให้แก่ตน เหมือนคนมุงหลังคาบ้าน แต่ความร่มเย็นส่งผลมาถึงตัวเอง หรือผู้รดน้ำต้นไม้ แต่ผลได้ตกอยู่แก่ผู้นั้นเอง การทำความดีต่อคนอื่น แต่ให้ผลดีมาตกอยู่ที่ตัวเรานี้แหละ ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นข้อมุ่งหมายตรงกันระหว่างข้าพเจ้าและท่านธนิยะ ผู้แสดงความเห็นเรื่องการทำไม่ให้ผู้อื่นรุกรานเรา."

"ท่านมหาอำมาตย์! ข้าพเจ้าจะลองนำความเห็นนี้

เข้าสู่ที่ประชุมสภาทหาร และนำข้อตกลงกราบทูลแด่พระราชา. แต่ถ้ามีการกะตัวบุคคลผู้จะไปเป็นทูตจำเริญสัมพันธไมตรีอย่างที่จะไม่ให้ศัตรูดูหมิ่นได้ ว่าเราไปเพราะเกรงกลัวเขาแล้ว ท่านจะรับหน้าที่ทูตได้หรือไม่ ?"

"ท่านนายทหาร ! ข้าพเจ้ายินดีรับทำหน้าที่นี้จนเต็มความสามารถ เพราะเป็นการระงับกระแสธารแห่งโลหิตด้วยหลักศานติของพระศาสดา."

"ท่านมหาอำมาตย์ ! ท่านจะกรุณาชี้แจงให้ฟังได้หรือไม่ว่า ท่านจะพูดอย่างไรให้กษัตริย์ต่างแคว้นเห็นว่าเราจำเริญสัมพันธไมตรีนี้มุ่งธรรม มุ่งศานติไม่ใช่เพราะเกรงกลัวอำนาจของใคร ๆ."

"ท่านนายทหาร ! มคธเป็นแคว้นใหญ่ มีกำลังกองทัพอันน่าพรั่นพรึง ลู่ทางที่จะพูดให้สง่านั้นไม่เป็นของยาก แต่เรื่องนี้ยังเป็นเพียงสมมติเท่านั้น เรายังไม่ได้ตกลงกันว่าจะปฏิบัติจริงจังเพียงไร เพราะฉะนั้น

ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเราควรยุติเรื่องรายละเอียดไว้ก่อน."

ธนิยะและสุรเสนะกลับมาถึงหมู่เกวียนค่อนข้างดึก แต่จันทรายณะก็ให้คนจัดคบหญ้าเตรียมไว้แล้ว ทั้งประทีปน้ำมันตามถนนบางสายก็ยังคงตามสว่างอยู่ การกลับของ ๒ พ่อลูกจึงสะดวกดีทุกประการ.

บทที่ ๓

วรรณะศูทร

เมื่อกลับมาถึงหมู่เกวียนเรียบร้อยแล้ว สองพ่อลูกก็ปรึกษากันในเรื่องการเดินทางและอื่น ๆ.

สุรเสนะถามว่า "ข้าแต่ท่านบิดา ! เราออกเดินทางในเดือนจิตร๑ะ และตามกำหนดว่าจะไปพักฤดูฝนในกรุงสาวัตถี แต่การเดินทางของเราคงจะล่าช้าในระหว่างทางอยู่บ้าง พอย่างเข้าเดือนเวสาข๒ะฝนก็จะเริ่มมีมาประปราย แต่ในเดือนเช่นนั้นบางปีฝนก็ตกหนักในปีนี้ถ้ามีฝนตั้งแต่เดือนเวสาขะ เราจะมีลำบากในหนทางหรือ ?"

"ดูก่อนสุรเสนะ ! ระหว่างเดินทางมาจากแคว้นกาสี เจ้าได้สังเกตเห็นอะไรตามริมฝั่งแม่คงคาหรือไม่ที่เกี่ยวกับฝนในปีนี้ ?"

---

๑. เทียบด้วยเดือน ๕ ของไทย. ๒. เทียบด้วยเดือน ๖ ของไทย.

"ข้าแต่ท่านบิดา ! ลูกไม่ได้สังเกตเห็นอะไรนอกจากเห็นดินบ้าง ทรายบ้าง ต้นไม้บ้าง น้ำที่ไหลบ้าง ตามปรกติธรรมดาของมัน"

"ดูก่อนสุรเสนะ ! ถ้าเจ้าสังเกตจะเห็นนกที่ทำรังตามต้นไม้ริมฝั่งแม่คงคานั้น ทำรังต่ำกว่าปรกติ และปูซึ่งขุดรูอยู่ตามริมน้ำ ก็วิ่งเข้าออกไปมาตามรูที่ขุดไว้ต่ำ หาได้ใช้รูตอนที่สูงขึ้นมาไม่ แสดงว่าในปีนี้ฝนจะแล้งยิ่งกว่าปีก่อน ๆ เพราะฉะนั้น ในฤดูฝนแม้จะมีฝนบ้างก็ไม่ชุกนัก และยิ่งในเดือนเวสาขะหรือเดือนเชฏฐ๊ะ[๒] ซึ่งเราเดินทางอยู่อุปสัคเรื่องหนทางเป็นหล่มคงจะไม่มีเป็นแน่."

"ข้าแต่ท่านบิดา ! เราสังเกตฝนด้วยอาศัยสัตว์ ข้อนี้จะแสดงว่าสัตว์มีความสามารถกว่ามนุษย์ได้หรือไม่ ?"

"ดีละ ! พ่อจะลองถามเจ้าถึงอะไรบางอย่างเกี่ยว

---

๑. นัยอรรถกถา ธนิยสูตร สุตตนิบาต ๒. เทียบกับเดือน ๗ ของไทย.

กับสัตว์ เพื่อให้เจ้าสังเกตก่อนแล้วจึงจะตอบคำถามของเจ้าต่อไป. เจ้าคงไม่เคยได้ยินว่า คนที่เดินเรือค้าขายทางทะเลเขานำนกชะนิดหนึ่ง เรียกว่า "นกหาฝั่ง" ไปด้วย เมื่อเวลาชาวเรือหลงทางไม่รู้ว่าจะเข้าหาฝั่งทางไหน เขาก็ปล่อยนกชะนิดนั้นให้บินไปสู่ทิศต่าง ๆ แล้วคอยสังเกตดูว่า มันกลับมาสู่เรือทางทิศไหน และในทิศไหนนกที่ปล่อยไปไม่มีกลับมาเลย. เจ้าลองนึกหาเหตุผลดูว่า ด้วยการทำอย่างนี้เขาจะรู้ได้อย่างไรว่า ฝั่งทะเลอยู่ทางทิศไหน ?"

เมื่อสุรเสนะตอบว่าไม่ทราบ ชนิยะจึงกล่าวต่อไปว่า "นกชะนิดนี้เมื่อปล่อยไปแล้วกลับมาสู่เรืออีก แสดงว่ามันหาฝั่งไม่พบ ถ้าไม่กลับมาสู่เรืออีกแสดงว่ามันหาฝั่งพบแล้ว มันก็บินไปเกาะอยู่ในที่ต่าง ๆ ตามปรารถนาของมันต่อไป. สิ่งทั้งปวงในโลกนี้มีอยู่เป็นอันมากที่อยู่นอกเหนือความสังเกตของสามัญชน สัตว์บางชะนิด

---

๑. นัยบาลีพุทธภาษิตเกวัฏฏสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ๙/๒๘๒.

อาจมีตา หู จมูก ลิ้น กายอันว่องไวกว่ามนุษย์ เพราะความจำเป็นในการดำรงอยู่แห่งชีวิต และพืชพันธุ์ของมัน. เช่นสัตว์บางเหล่าอาจเห็นได้ชัดเจนในเวลากลางคืน บางเหล่ามีหูไว จมูกไวเป็นพิเศษ บางเหล่าเหินไปได้ในอากาศด้วยปีก บางเหล่าอยู่ในน้ำได้โดยไม่จมน้ำตาย และบางเหล่าฝังตัวอยู่ได้ในดินไม่อึดอัด มองโดยส่วนหนึ่งอาจเห็นว่ามันสามารถกว่ามนุษย์ แต่ถ้ามองทางจิตต์ใจแล้วจะประจักษ์ว่า สัตว์เหล่านี้เคยเป็นอยู่กันมาอย่างไรในพัน ๆ ปีก่อน ในปัจจุบันก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น เพราะเหตุนี้ มนุษย์ซึ่งเป็นผู้เจริญกว่าทางจิตต์ใจจึงสามารถจับวัว, ควาย, ช้าง, ม้า, อันเป็นสัตว์ใหญ่โตแข็งแรงมาใช้งานได้ดังประสงค์. แม้ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน ผู้ที่จะนับว่าดีเลวกว่ากันนั้น ก็มีความเจริญแห่งจิตต์ใจสูงต่ำกว่ากันเป็นเหตุสำคัญ."

"ในหมู่คนเรา ก็มีการดูหมิ่นเหยียดหยามกันประหนึ่งสัตว์ เช่นคนผู้เกิดในวรรณะศูทร จะเข้าใกล้

ใครไม่ได้ ต้องแยกอยู่กันเป็นหมู่ เวลาเดินไปไหนก็ต้องหลีกทางให้ผู้มีวรรณะสูงกว่าในระยะห่าง. เจ้าคงรู้จักคนพวกนี้ดี แต่คงไม่เคยเห็นหมู่บ้านของเขา. ในวันพรุ่งนี้ เมื่อบันทุกสินค้าใส่เกวียนเสร็จแล้ว พ่อจะให้ติมพรุพาเจ้าไป."

ม้า ๓ ตัวมีคนขับควบวิ่งตามกันไปนอกประตูเมืองราชคฤห์เลียบธารน้ำเล็ก ๆ ตามแนวเขากาพกูฏ เมื่อเลี้ยวไปทางขวามือก็ถึงหมู่บ้านมุงแฝกเรียงรายเป็นแนวยาวไปตามที่ลาดแห่งเชิงผา. ความเป็นอยู่ของชาวบ้านเหล่านี้ในกาลก่อน ไม่ผิดอะไรกับสัตว์ คนเหล่านี้จะนุ่งห่มผ้าสีดำหรือสีหม่น และโดยปรกติผู้เป็นชายจะไม่ใช้ผ้าห่ม เมื่อได้นุ่งหรือห่มแล้ว ก็ไม่มีการซักฟอกทำความสะอาด เพราะประเพณีห้ามไว้ ต้องนุ่งหรือห่มอย่างนั้นจนกว่าจะขาดใช้การไม่ได้ เมื่อเห็นคนที่นุ่งห่มผ้าสีอื่นอันแสดงวรรณะสูงกว่าก็ต้องหลีกให้ห่างอย่างน้อย ๑๒ ศอก จึงเป็นอันไม่ต้องกล่าวว่าคนเหล่านี้

จะกินอาหารร่วมกับใครได้. การงานประจำวันคือการรับจ้างที่ต้องออกแรงแบกหามหรือขุดดิน บ้างก็ทำไร่ทำนาและแลกเปลี่ยนข้าวและผลไม้ กับเครื่องใช้ต่าง ๆ ในระหว่างพวกที่นุ่งห่มดำด้วยกัน. คนเหล่านี้ไม่มีสิทธิจะเข้าไปนมัสการในเทวสถานสำหรับมหาชน เพื่ออ้อนวอนบูชา ต้องสร้างเทวสถานมุงแฝกของตนขึ้นเองตามมีตามเกิด ความรู้สึกซึ่งสั่งสอนตกทอดกันมาแต่ปางก่อน คือพวกตนเป็นชาติต่ำช้า จะเข้าใกล้คนชาติสูงไม่ได้ และถ้าผิดระเบียบประเพณีนี้ ก็จะประสบความเสื่อมมีประการต่าง ๆ คนวรรณะศูทรนี้จึงซื่อว่าดูหมิ่นตนเองด้วย เต็มใจเพื่อทำเช่นนั้น เพราะมีความกลัวต่อภัยพิบัติด้วย. เรื่องสำคัญที่สุดของประชาชนทั้งหลายคือต้องจำชื่อและเชื้อสายแห่งบรรพบุรุษของตนให้ได้อย่างน้อย ๗ ชั่วคน เพื่อจะได้รู้ว่าตระกูลของตนมีเชื้อสายแห่งชาติชั้นวรรณะอันบริสุทธิ์หรือไม่. ผู้ที่ระวังความบริสุทธิ์แห่งวงศ์ตระกูลของตนมาก คือกษัตริย์

พราหมณ์ ต่างไม่ยอมร่วมกินร่วมนอนกับคนต่างชั้น พราหมณ์บางคนที่เคร่งครัด เมื่อเห็นคนชั้นศูทรอันเป็นคนชั้นต่ำก็ดี เห็นคนจัณฑาล คือคนที่มารดาบิดาต่างวรรณะผสมกันก็ดี ถือว่าได้เห็นสิ่งอันเป็นเสนียดแก่ตา ถึงกับล้างตาด้วยน้ำก็มี.

และชนในวรรณะศูทรนี้ ยังแบ่งเป็นวรรณะย่อยออกไปอีกมากหลาย แต่ละพวกที่แบ่งแยกออกไปเล่าก็มีขนบธรรมเนียมประเพณี และเครื่องนุ่งห่มเฉพาะอย่างต่างกันตามท้องถิ่นนั้น ๆ.

ผู้ที่ลงจากหลังม้าเป็นคนแรกคือติมพรุ ผู้ได้รับความไว้วางใจจากธนิยะให้พาสุรเสนะมาดูหมู่บ้านศูทรนี้ พร้อมทั้งชาวขับเกวียนอีกคนหนึ่ง. เมื่อได้มอบให้ชาวขับเกวียนดูแลม้าไว้แล้ว ติมพรุก็ชวนสุรเสนะเดินเข้าไปในหมู่บ้านนั้น.

ความคาดหมายเดิมของติมพรุผิดพลาดไปสิ้น แทนที่จะได้เห็นชาวศูทรแต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มสำหรอส

หมู่นั้นดังเคยเห็นมาแต่ก่อน กลับพบว่าพากันนุ่งห่มผ้าสีขาวสะอาด และในสมัยอื่นเมื่อเห็นคนต่างวรรณะเข้ามา ก็พากันวิ่งหนีหลบซ่อน ด้วยเกรงว่าตนจะเข้าไปใกล้คนที่สูงวรรณะกว่า บัดนี้กลับปรากฏว่าไม่มีใครแสดงอาการพรั่นพรึงซ่อนเร้น หรือถอยออกห่างดังแต่ก่อน. ลักษณะแห่งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็สะอาดตาขึ้นผิดปรกติ. สตรีผู้หนึ่งเดินออกมาจากโรงกระเดื่อง[๑] รับบุตรน้อยจากสามีมาโอบกอด แล้วให้บุตรนั้นพ้อนอยู่ที่อกของนาง. บางผู้นำน้ำมาจากบ่อทูนเหนือศีรษะด้วยท่าทางอันร่าเริง. และชาวบ้านหมู่นั้นเมื่อเห็นอาคันตุกะแปลกหน้ามา ก็เข้ามาซักถามด้วยอาการอันสำแดงไมตรีจิตต์.

ติมพรุไต่ถามถึงที่อยู่ของนายบ้าน พวกเขาก็ชี้มือไป ณ เรือนหลังหนึ่งซึ่งปลูกใหญ่โตเป็นพิเศษ. ขณะนั้นนายบ้านกำลังยืนอยู่ที่หน้าประตูเรือน มีผู้คนเดิน

๑. โรงดินที่ตำข้าวด้วยครกกระเดื่อง.

ขวักไขว่. ด้านนอกเรือนซ้ายมือมีคนกำลังกรอด้าย อีกทางหนึ่งกำลังทอเป็นผืนผ้า.

เมื่อติมพรุพาสุรเสนะเข้าไปหา ทำคารวะนายบ้านแล้ว ก็แจ้งความจำนงของตนว่า

"นายบ้านผู้เจริญ! ข้าพเจ้าเป็นพวกพ่อค้าเกวียนเดินทางมาแต่กาสีชนบท จะไปต่อไปยังแคว้นวัชชี วันนี้นายของข้าพเจ้าให้พาบุตรหนุ่มของท่านคนนี้ มาดูหมู่บ้านของท่าน ข้าพเจ้าจึงมาขอความเอื้อเฟื้อจากท่าน เพื่อได้รับอนุญาตให้เที่ยวชมได้."

"ดูก่อนอาคันตุกะ! ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่านด้วยความยินดี เชิญท่านนั่งพักดื่มน้ำให้หายเหนื่อยก่อนเถิด แล้วจึงค่อยเดินดูหมู่บ้าน."

ติมพรุและสุรเสนะได้ตามนายบ้านไปนั่งพัก ณ ตั่งยาวในชายคาแล้ว จึงถามขึ้นว่า

"นายบ้านผู้เจริญ! ข้าพเจ้าเคยผ่านมาในสมัยหลายปีก่อนโน้น ประชาชนในหมู่บ้านนี้นุ่งดำห่มดำ

คอยหลบหนีไม่เข้าใกล้ ความเป็นอยู่ก็ดูแร้นแค้น บ้านเรือนก็สกปรกไม่น่าดู แต่ข้าพเจ้ามาครั้งนี้เห็นสิ่งทั้งปวงเปลี่ยนไปก็ให้รู้สึกสงสัยอยู่ เหตุไฉนท่านจึงพากันมานุ่งผ้าขาวสะอาด และละเลิกประเพณีของตนเสีย ?"

"ดูก่อนอาคันตุกะ ! สมัยก่อนเราเป็นชาติศูทร เป็นคนวรรณะต่ำที่สุด เราจึงต้องเป็นอยู่อย่างนั้น บัดนี้เราพ้นจากความเป็นศูทรแล้ว เราจึงเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของเรา."

"นายบ้านผู้เจริญ ! ข้าพเจ้ายิ่งสงสัยหนักขึ้น ชาติของคนนั้นกลับกลายได้อย่างไร ท่านจึงว่าท่านพ้นจากความเป็นศูทรแล้ว."

"ดูก่อนอาคันตุกะ ! ท่านรู้จักพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ ?"

"พระองค์เป็นศาสดาของพวกข้าพเจ้าชาวชนบทเกวียนทั้งหลาย ทำไมข้าพเจ้าจะไม่รู้จัก."

"บัดนี้ พวกเราได้เกิดใหม่เป็นบุตรแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วชาติของเราจึงเปลี่ยนไป. ดูก่อนอาคันตุกะ! สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้เสด็จมาโปรดพวกเราชาวชั้นต่ำ. พระองค์ได้ห้ามมิให้พวกเราหลบหนี ทั้งที่พระองค์มีชาติเป็นกษัตริย์. เมื่อได้เรียกพวกเราให้ไปประชุมกันแล้ว ก็ทรงสั่งสอนชี้เหตุผลและประทานชาติใหม่แก่เรา. ทั้งได้ทรงแนะนำให้พวกเราเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น."

"พระองค์ทรงสั่งสอนพวกท่านอย่างไรเล่า ? ท่านนายบ้าน! ข้าพเจ้าใคร่จะฟังไว้ประดับความรู้บ้าง."

"*พระองค์ให้พวกเราหาไม้แห้งต่าง ๆ มาเท่าที่จะหาได้ เช่น ไม้มะเดื่อ ไม้ตะเคียน ไม้จิก ครั้นแล้วให้จุดไฟขึ้น เมื่อไฟติดแล้วจึงให้พวกเราดูว่า เปลวไฟก็ดี แสงของไฟก็ดี สีของไฟก็ดี อันเกิดจากไม้ต่างชะนิดกันนั้น มีลักษณะผิดแผกกันอย่างไรบ้าง. เมื่อเราเห็นว่าเปลวไฟแสงไฟสีไฟเป็นอย่าง*

เดียวกัน. พระองค์จึงตรัสว่า คนเรานั้นจะเกิดในชาติกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตามที่ ถ้าทำความดีแล้ว ก็ได้รับผลดีชื่อว่าเป็นคนดี ถ้าตรงกันข้าม คือทำความชั่วแล้ว ก็ได้รับผลชั่วและชื่อว่าเป็นคนชั่ว. คนชั่วคนดีในศาสนาของพระองค์มิได้อยู่ที่ชาติกำเนิด หากอยู่ที่การกระทำ เพราะฉะนั้นใครก็ตาม ไม่เลือกชั้นวรรณะ ย่อมมีสิทธิออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เสมอกันหมด หรือแม้จะไม่บวชพอใจจะเป็นคฤหัสถ์ตั้งอยู่ในศีลธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ประพฤติเลวทรามต่ำช้า ก็ชื่อว่าเป็นผู้สูงโดยคุณธรรม. พระองค์ตรัสเล่าว่า สมัยหนึ่ง[๑] พระองค์ประทับ ณ โคนไม้ในฤดูหนาว มีหิมะตก. พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้ามาถามพระองค์ว่าเป็นชาติอะไร ? พระองค์ตรัสตอบว่า ท่านอย่าถามถึงชาติเลย จงถามถึงความประพฤติดีกว่า. นี้แสดงให้เห็นหลัก

---

๑. สุนทริกสูตร ๑๕/๒๔๕.

ธรรมในศาสนาของพระองค์ว่ามุ่งอย่างไร ? จำเดิมแต่พวกเราได้ฟังธรรมและได้รับชาติใหม่ คือเท่ากับเป็นโอรสของพระองค์ในทางธรรมแล้ว พวกเราก็ตั้งกฎขึ้นว่า ผู้ที่อยู่ในหมู่บ้านนี้ เมื่อเปลี่ยนชาติเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มแล้ว จะต้องเปลี่ยนความประพฤติด้วย. ผู้ใดก็ตามถ้าปรากฏว่าเป็นผู้ลักฉ้อล่อลวงหรือประพฤติเลวทรามแล้ว จะต้องถูกขับออกจากหมู่ให้ไปอยู่นอกเขตต์และคงกลายเป็นชาติศูทรตามเดิม เว้นแต่จะกลับตัวได้ตั้งอยู่ในความดีต่อไป จึ่งจะยอมให้กลับเข้าหมู่อีก.”

เมื่อนายบ้านเล่าให้ฟังดังนั้นแล้ว ก็พาติมพรุและสุรเสนะออกเดินชมหมู่บ้านต่อไป.

บ้านเหล่านี้แม้มุงด้วยแฝก แต่ก็สร้างอย่างมีระเบียบ มีทางเดินติดต่อถึงกัน. บ่อน้ำขนาดธรรมดามีอยู่ประจำเคียงหน้าบ้านแทบทุกแห่ง บนเนินเขาที่สูงขึ้นไปมีสวนมะม่วงและไม้ลูกที่ใช้เป็นอาหาร. ณชาย

เขาห่างจากหมู่บ้านไปเล็กน้อยมีกุฎี ๒-๓ หลัง มีบรรพชิตแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งเดินทางจากเวฬุวนาราม มาประจำสั่งสอนธรรมะแก่ชาวบ้านเหล่านี้.

ม้า ๓ ตัว เดินเรียงกันเลียบธารน้ำเชิงผากาฬกูฏ กลับไปตามทางเก่าซึ่งเคยมา แต่ในการเดินทางกลับนี้ ดูเหมือนผู้อยู่บนหลังจะมีดวงหน้าเบิกบานผิดปรกติ.

บทที่ ๔

รามนวมี

การขายสินค้าได้เป็นไปด้วยดี ธนิยะจึงจัดซื้อสินค้าพื้นเมืองของกรุงราชคฤห์ บันทุกเกวียนเปล่าเป็นอันมาก และกำหนดว่าดิถีที่ ๑๐ แห่งชุณหปักษ์ เดือนจิตระ จะออกเดินทางต่อไปยังแคว้นวัชชี.

ถึงดิถีที่ ๙ ก่อนออกเดินทางหนึ่งวัน อันกำหนดไว้ตามคัมภีร์พราหมณ์ว่า วิษณุหรือนารายณ์ได้อวตารลงมาเกิดในวันนั้น เป็นรามะแห่งนครอโยธยา ดิถีที่กล่าวนี้จึงมีชื่อว่า รามนวมี.

ในอดีตกาล เมื่อถึงวันรามนวมีชนทั้งหลายต่างมีการฉลองรามสมภพ[2] ณ เคหสถานแห่งตนและเทวาลัย เป็นงานเอิกเกริก ต่างเล่นสาธุถีพนักษัตรมีประการ

---

๑. ตรงกับขึ้น ๑๐ ค่ำเดือน ๕ ของไทย แต่สมัยนั้นคิดข้างแรมเป็นต้นเดือน ข้างขึ้นเป็นปลายเดือน. ๒. วันเกิดพระราม.

ต่าง ๆ ผู้เคร่งครัดในลัทธิภักดีต่อวิษณุเทพก็อดอาหาร และลงสนานกายในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์. ในบ้านหนึ่ง ๆ ต่างมีโรงบูชาไฟสำหรับสวดมนต์สดุดีเทวา และเป็นที่กองไฟ พร้อมกับนั่งบริกรรมมนตร์ที่ตนนึกว่าศักดิ์สิทธิ์ พลางตักน้ำมันเนยหยอดลงเป็นครั้งคราว เปลวไฟก็โพลงขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ยิ่งเมื่อถึงวันมงคลเช่นนี้ ฝูงชนก็พากันไปยังเทวสถานอย่างคับคั่ง กลิ่นจุณณ์จันทน์ และเครื่องหอมทั้งที่เผาให้เป็นควัน และเป็นเครื่องประพรมตลบไปทั่วบริเวณ เบื้องหน้ารูปเคารพนั้น ๆ สะพรั่งไปด้วยบุบผามาลัยสุคนธชาติ บางคนนั่งลงเบื้องหน้าเทวรูป สวดมนต์ด้วยความจงรักอธิษฐานขอพรด้วยประการต่าง ๆ พราหมณ์ผู้ใหญ่ก็จะขึ้นนั่งบนที่สูง แล้วสาธยายอดีตประวัติแห่งรามจันทร์ กษัตริย์แห่งอโยธยา.

จำเดิมแต่สมัยที่พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้ และได้เสด็จมาแสดงธรรม ณ สวนตาลหนุ่ม มีนักบวชศาสนา

อื่น ซึ่งละศาสนาของตนมาขออุปสมบทในพระธรรม-
วินัยนี้ประมาณพันรูปตามเสด็จ พระองค์ได้ตรัสถาม
หัวหน้านักบวชว่า เหตุไรจึงละศาสนาเดิมเสีย ท่าน
อุรุเวลกัสสปะผู้เป็นประมุขนักบวชเหล่านั้น ได้ประกาศ
ความไม่มีสาระแห่งลัทธิเดิมของตน พร้อมทั้งชี้แจง
เหตุผลทางพระพุทธศาสนา แก่ประชุมชนชาวราชคฤห์
อันมีพระเจ้าพิมพิสารประทับอยู่ ณ ที่นั้นด้วย ครั้นแล้ว
พระบรมศาสดา ได้แสดงธรรมให้ประชุมชน ๑๑ ส่วน
พร้อมทั้งพระราชาได้ดวงตาเห็นธรรม อีกส่วนหนึ่งตั้ง
อยู่ในสรณคมน์ คือถึงพระพุทธ์ พระธรรม พระสงฆ์
เป็นสรณะ อิสสรชนทั้งหลายในกรุงราชคฤห์ จำเดิม
แต่พระราชาลงมาจึงกลายเป็นพุทธศาสนิกชน ปฏิบัติ
ตามพระพุทธโอวาท โรงบูชาไฟของพราหมณ์และ
คฤหบดี ก็ไม่มีใครสุมไฟตักน้ำมันเนยหยอดดังแต่ก่อน
กลายเป็นที่ต้มน้ำอาบบ้าง เป็นโรงอบกายผิงไฟในฤดู
หนาวบ้าง มูลเถ้าที่เหลืออยู่ในโรงไฟนั้น อันเคยถือ

กันเป็นของศักดิ์สิทธิ์ใช้เจิมหน้าทาตัวเป็นต้น ก็กลายเป็นของขัดภาชนะไป.

พระเจ้าพิมพิสารทรงเริ่มถวายเวฬุวัน คือป่าไผ่ให้เป็นที่อยู่ของสงฆ์เป็นครั้งแรก สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงปรารภเหตุนั้น ประทานพระพุทธานุญาตให้สงฆ์รับอารามที่ทายกถวายได้ และชั่วเวลาไม่นานนัก มหาวิหารรอบ ๆ กรุงราชคฤห์ ก็เกิดขึ้นถึง ๑๘ แห่ง¹ ล้วนเป็นสวนและป่าไม้พร้อมด้วยที่พักอาศัย ที่มีผู้ศรัทธาอุทิศถวาย โดยปรกติเวฬุวนารามนั้น เมื่อยังมิได้ถวายเป็นสังฆาราม ก็เกือบจะไม่มีใครผ่านไปเลยนาน ๆ พระราชาจะเสด็จไปสักครั้งหนึ่ง เพื่อทรงพักผ่อน แต่ก่อนพระราชาจะเสด็จ ราชบุรุษก็จัดคนมาตระเตรียมแผ้วถางทาง และตบแต่งป่าไผ่นั้นให้น่ารื่นรมย์ตามธรรมชาติ พระราชาพระองค์ก่อน ๆ ไม่

---

๑. พรหมชาลสุตฺตวณฺณนา หน้า ๕๓ และ จุลฺลหํสชาตกวณฺณนา ภาค ๘ หน้า ๒๑๓.

ปรากฏพระนามเคยไปบรรทมหลับในป่านั้น พวกราช-บุรุษที่ตามเสด็จก็เลี่ยงออกมิได้ระวังใกล้ชิด มีงูใหญ่เลื้อยเข้ามาจะทำร้าย เผอิญมีกระแตวิ่งมาทำเสียงดังเป็นเหตุให้ทรงตื่นขึ้นทรงขับงูนั้นไป แล้วทรงรำพึงว่ากระแตได้ช่วยชีวิตพระองค์ไว้ จึงมีพระราชโองการห้ามทำร้ายกระแต และบางสมัยก็สั่งให้นำเหยื่อมาพระราชทานแก่กระแต เป็นส่วนพระราชกตัญญู-กตเวทิตาแม้ต่อสัตว์ ป่าไผ่นั้นจึงได้นามว่า เวฬุวัน-กลันทกนิวาปะ คือป่าไผ่ที่ให้เหยื่อกระแต ฉะนี้

แม้พระพุทธศาสนาจะแผ่ไพศาลแล้ว แต่ผู้นับถือศาสนาพื้นเมืองก็ยังคงมีอยู่บ้าง เช่นพราหมณ์บางคนยังคงบูชาไฟต่อไป ปริพพาชก คือนักบวชพวกหนึ่งก็ยังคงมีสำนักของตนอยู่ ทั้ง ๆ ที่ถึงจำนวนของพวกเหล่านั้น ได้ตามอุปติสสะกับโกลิตะผู้มีชื่อเรียกในกาลต่อมาว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปบวชในพระพุทธศาสนา. พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ

เดิมบวชเป็นปริพพาชกศิษย์สญชัยเวลัฏฐีบุตร แต่เมื่อได้สดับธรรมในพระพุทธศาสนาก็เลื่อมใส เห็นว่าเป็นธรรมวินัยที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ดีแท้ จึงไปชวนสญชัยผู้อาจารย์ให้ไปบวชในสำนักพระศาสดาด้วยกัน สญชัยตอบว่าตนไม่ไป เพราะเป็นอาจารย์คนมานานแล้ว จะกลับไปเป็นศิษย์อีกนั้นไม่อาจจะทำได้ สองสหายกล่าวว่า "ท่านอาจารย์! เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลกเช่นนี้ และคนทั้งหลายต่างพากันไปเฝ้าเพื่อบูชา แม้ข้าพเจ้าทั้งสองก็จะไป แล้วท่านอาจารย์จะทำอย่างไร?" สญชัยถามว่า "ในโลกนี้คนโง่มากหรือคนฉลาดมาก" เมื่อศิษย์ตอบว่า "คนโง่มาก" จึงกล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้น คนที่ฉลาด ๆ ก็จะไปสำนักพระสมณโคดม คนโง่ ๆ ก็จักมาสำนักของเรา." แต่เมื่อสองสหายลาจากไป ก็มีปริพพาชกศิษย์สญชัยติดตามไปเป็นอันมาก เป็นเหตุให้สญชัยถึงกับอาเจียรเป็นโลหิต เพราะโทมนัส.[๑]

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ภาค ๑ สญฺชยวตฺถุ.

เมื่อไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ติมพรุจึงชี้ให้สุรเสนะดูบ้านเก่า ซึ่งเกือบจะกลายเป็นบ้านร้างหลังหนึ่งอยู่ข้างทาง บ้านนี้เป็นบ้านของนายจุนทะผู้ฆ่าสุกรขายเป็นอาชีพติดต่อกันเป็นเวลา ๕๕ ปี วิธีการของนายจุนทะคือนำข้าวเปลือกไปแลกลูกสุกรในเขตต์ที่กันดาร หาข้าวยาก ได้ลูกหมูมาแล้วใส่คอกเลี้ยงไว้ในเขตต์บ้านของตน เมื่อหมูเติบโตและตนต้องการฆ่าตัวไหน ก็นำมามัดไว้กับหลักให้แน่น ใช้ไม้ ๔ เหลี่ยมทุบ แล้วเอาไม้สอดเข้าไปค้ำให้ปากอ้า ใช้น้ำร้อนกรอกเข้าไปในปาก น้ำร้อนก็ล้างของโสโครก มีอุจจาระเป็นต้นออกทางเบื้องล่าง เมื่อเห็นน้ำที่ไหลออกมาไม่ค่อยขุ่นแล้วจึงใช้น้ำร้อนรดหนังภายนอก ครั้นแล้วจึงเอาคบหญ้าเผาให้ขนไหม้ และใช้มีดตัดศีรษะรองโลหิตใส่ภาชนะไว้ แล้วแล่เนื้อมาเคล้ากับโลหิตนั้นปรุงเป็นอาหาร

---

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ภาค ๑ จุนฺทสูกริกวตฺถุ.

บริโภคและขายส่วนที่เหลือ เป็นดังนี้ตลอดมา วันหนึ่ง นายจุนทะล้มเจ็บลงมีอาการแปลกประหลาด คือคุกเข่าคลานไปทางโน้นทางนี้ส่งเสียงร้องอย่างสุกร จนชาวบ้านข้างเคียงไม่เป็นอันหลับนอน ในที่สุดคลานออกนอกบ้าน แม้คนในบ้านจะช่วยกันจับเอาผ้าอุดปากก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ ในที่สุดต้องปิดประตูขังไว้ภายในบ้านจนกระทั่งขาดใจตายไป บ้านนี้จึงมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั้งหลายทั่วไป.

พ้นจากหมู่บ้านนั้นไปแล้ว ก็มาถึงปราสาทหลังใหญ่สูงตระหง่าน ๗ ชั้น ติมพรุบอกแก่สุรเสนะว่า นี้คือบ้านเศรษฐีบิดานางกุณฑลเกสี ผู้ได้สามีเป็นโจรที่จะถูกนำไปประหารชีวิต แต่ด้วยวิธีให้เงินแก่ผู้คุมและเพ็ชฌฆาตก์ โจรนั้นก็หลุดจากการฆ่ามาได้ อยู่มาโจรได้เตรียมการแก้บนเทพเจ้า ในการที่รอดพ้นความตาย นางกุณฑลเกสีได้ติดตามไปด้วย เมื่อไปถึงภูเขาแห่งหนึ่ง โจรก็ให้คนใช้อยู่เชิงเขา ตนกับภรรยาหายขึ้น

ไปบนยอดเขา จนบ้านนี้ก็ยังไม่มีใครรู้ว่าคนทั้งสองนั้นหายไปไหน.

บริเวณกรุงราชคฤห์นั้นกว้างขวางมาก ฉะเพาะประตูใหญ่มีถึง ๓๒ ประตู ส่วนประตูขนาดเล็กมี ๖๔ ประตู[๑] ติมพรุพาสุรเสนะผ่านมาด้านในของประตูทิศตะวันออกเป็นเวลาใกล้ค่ำ มองออกไปทางประตูนั้นเห็นป่ามะม่วงของหมอชีวก ซึ่งได้นามว่าชีวกัมพวัน ถวายเป็นอารามของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ไกลออกไปคือภูเขาคิชฌกูฏ[๒] ครั้นเดินเลี้ยวไปตามถนนใหญ่สักครู่หนึ่งก็ถึงพราหมณสภา คือโรงประชุมของพวกพราหมณ์ในวันนี้ตามประทีปสว่างเตรียมไว้แต่ยังไม่ทันค่ำดี มีผู้คนหนาแน่นรวมทั้งสตรีและเด็ก ซึ่งประดับตกแต่ง

๑. สามญฺญผลสุตฺตวณฺณนา หน้า ๑๘๙. ๒. เวลาหัวค่ำวันเพ็ญถ้าเดือนขึ้นเงาของเขาคิชฌกูฏจะทอดยาวมาจดปราการกรุงราชคฤห์ ชีวกัมพวันจะถูกเงาบังมืดครึ้มอยู่กึ่งกลาง ระหว่างปราการด้านตะวันออกกับเขาคิชฌกูฏ ที่มาหน้าเดียวกับข้อ ๑.

ถวายประณีตเป็นพิเศษต่างจากวันอื่น ทั้ง ๒ คนหยุดยืนดูอยู่สักครู่ ก็มีพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งสังเกตเห็นอาคันตุกะแปลกหน้าทั้ง ๒ นี้ จึงเข้ามาทักด้วยอัธยาศัยอันดีว่า "ดูก่อนอาคันตุกะ! ท่านคงมาจากเมืองอื่นถ้าท่านประสงค์จะเข้าไปในพราหมณสภานี้ ก็ขอเชิญด้วยความยินดี."

ติมพรุกับสุรเสนะกล่าวขอบใจผู้เชื้อเชิญแล้วถามว่า "การประชุมในวันนี้ เป็นการฉลองรามสมภพใช่หรือไม่?"

พราหมณ์หนุ่มยิ้มแล้วตอบว่า "เป็นประเพณีมาแต่โบราณกาล เมื่อถึงวันรามนวมีเราก็มีการรื่นเริงถ้าท่านปรารถนาจะรู้ว่าเป็นการฉลองเรื่องอะไรก็โปรดคอยฟังท่านพราหมณ์ผู้เฒ่า ซึ่งจะพูดให้ที่ประชุมฟังในคืนนี้ ภายหลังจากการแจกของแก่เด็ก ๆ แล้ว[๑]."

---

๑. ประเพณีนี้ไม่แต่จะแจกในที่ประชุมเท่านั้น เมื่อถึงวันสำคัญ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือญาติผู้ใหญ่ของเด็ก แม้อยู่ต่างเมืองก็มีการฝาก

ติมพรุกล่าวว่า "ดีแล้วท่านผู้เจริญ! ถ้าอย่างนั้นข้าพเจ้าจะไปชมเทวสถานอีกสักแห่งหนึ่ง หรือสองแห่งก่อนแล้วจึงจะกลับมาฟัง กว่าจะประชุมกันพร้อมและแจกของแก่เด็กเสร็จ ข้าพเจ้าก็คงจะมาทันเวลาพอดี."

ครั้นแล้ว ติมพรุกชวนสุรเสนะกล่าวลาพราหมณ์หนุ่มผู้นั้นเดินต่อไปแม้จะถึงเวลาค่ำ แต่ดวงจันทร์ในดิถีที่ ๙ ก็ส่องแสงอยู่แล้วกลางนภากาศค่อนไปทางทิศบูรพา ถึงยังไม่เต็มดวงมีแหว่งเว้าในด้านตะวันออกอยู่บ้าง ประกอบกับโคมประทีปน้ำมันสองข้างถนนสว่างเป็นระยะ ๆ สองคนจึงเดินไปได้ด้วยความสะดวก ระหว่างทางได้ผ่านเทวาลัยหลายแห่ง แต่ผู้คนบางตาติมพรุเล่าให้ฟังว่า ที่เป็นเช่นนี้ผิดกว่าสมัยที่ตนยังรุ่นหนุ่ม เมื่อถึงวันเช่นนี้จะได้เห็นการปักธงชัยธงแผ่นผ้าทั่วทุกบ้าน ในยามค่ำก็จะแน่นขนัดไปด้วยหมู่ชนผู้ไป

ของไปให้ลูกหลาน ดูธมฺมปทฏฺฐกถา วิฑูฑภวตฺถุ ตอนวิฑูฑภะถามหาของขวัญในเมื่อเห็นเด็กอื่น ๆ ได้รับ.

เทวสถานบ้าง ชุมนุมรื่นเริงกันบ้าง ตามบ้านเรือนใหญ่น้อย ก็จะตั้งประทีปโคมไฟงามสว่างไปทั่วพระมหานคร แต่บัดนี้เนื่องด้วยประชาชนส่วนใหญ่ได้ฟังคำสอนทางพระพุทธศาสนา พากันเลิกเล่นสรวงบูชาเทพเจ้า เลิกฆ่าสัตว์บูชายัญเป็นต้น พิธีรามนวมีก็เสื่อมไป.

เมื่อได้เดินดูจนเป็นที่พอใจ และคะเนว่าจวนจะถึงกำหนดเวลาพูดของพราหมณ์ผู้เฒ่าแห่งพราหมณสภาแล้ว ทั้ง ๒ คนก็เดินกลับทางเก่า เมื่อมาถึงพราหมณสภาเป็นเวลาเกือบถึงปฐมยามแห่งราตรี[๑] การแจกของแก่เด็กเกือบเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อคอยอยู่สักครู่ ก็ถึงเวลาที่พราหมณ์ผู้เฒ่าจะกล่าวกถาแก่ผู้ฟัง.

ท่านพราหมณ์ผู้นั้นนุ่งห่มผ้าขาวสะอาด มีลักษณะท่าทางเป็นผู้ใหญ่เจ้าความคิด เป็นพราหมณ์มหาศาลคือเศรษฐีคนหนึ่งในบริเวณตะวันออกของกรุงราชคฤห์

๑. เกือบ ๒๐.๐๐ น. หรือ ๒ ทุ่ม.

ติมพรุและสุรเสนะนั่งอยู่ท้ายบริษัท แต่ก็อาจได้ยินเสียงพูดอันชัดเจนแจ่มใสของพราหมณ์ผู้นั้นถนัด.

พราหมณ์ผู้เฒ่ายืนขึ้น ท่ามกลางความสงบเงียบของผู้ฟังแล้วกล่าวว่า "ผู้เจริญทั้งหลาย! ประเพณีเก่าแก่ของเรามีอยู่ว่า เมื่อถึงวันรามนวมี เราจะมีการฉลองและรื่นเริง และกล่าวประวัติของพระวิษณุผู้อวตารลงมาเป็นรามจันทร์แห่งนครอโยธยา. แต่เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พวกเราทั้งหลายได้สดับพระธรรมเทศนา อันประกอบด้วยเหตุผลของพระองค์แล้ว ได้เปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีให้เป็นไปในทางที่มีประโยชน์ยิ่งขึ้น คือแทนการฆ่าสัตว์เผาไฟ เราก็มาหัดมีเมตตาสงเคราะห์กันและกัน และตั้งอยู่ในศีลงดเว้นการเบียดเบียนเป็นต้น และในคืนนี้เราได้ทำพิธีแจกของแก่เด็กแล้ว ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระบรมศาสดาของเราให้ท่านทั้งหลายฟัง แทนประวัติของพระราม.

"เวลา ๖ ปีที่พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้เสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์มาบำเพ็ญเพียรณตำบลอุรุเวลานั้น ได้ยังความอาลัยอาดูรให้เกิดแก่พระพุทธบิดาและพระประยูรญาติเป็นอันมาก ต่างคอยสดับข่าวอยู่ด้วยความเป็นห่วง ชาวกบิลพัสดุ์ตั้งตาคอยว่าเมื่อไรพระสิทธัตถะเจ้าชายหนุ่มผู้มีพระรูปงดงาม มีพระจริตอัธยาศัยเป็นที่รักของปวงชน จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จมาโปรด - - - จากเวลาแรมเดือนจนถึงแรมปี จนในที่สุดพากันหมดหวัง และลืมเลือนไปบ้างก็มี.

"แต่เมื่อ ๖ ปีให้หลัง ก็มีข่าวใหญ่ที่ชาวกรุงกบิลพัสดุ์มิได้คาดหวังว่าจะเป็นลาภแก่โสตของตนที่ได้สดับ ข่าวนั้นก็คือว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้แล้วเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพราหมณ์ทั้ง ๕ ผู้ติดตามไปอุปฐาก แล้วแยกไปอยู่ป่าเนื้ออิสิปตนะแขวงเมือง

๑. ชาตกวณฺณนา ภาค ๑ ทั้งในอวิทูเรนิทานและสันติเกนิทาน มิได้กำหนดกาลวันเดือนในการเสด็จจาริกสู่ที่ต่าง ๆ ในปีแรกไว้ชัดเจน.

พาราณสี ต่อจากนั้นก็มีบุตรเศรษฐีต่าง ๆ ในราชธานีนั้น ซึ่งล้วนเป็นคนหนุ่มได้เห็นดีในพระพุทธโอวาทสละสมบัติของตนออกบวช จาริกไปประกาศพระศาสนาในทิศทั้งหลาย พระศาสดาประทับจำพรรษาอยู่ที่ป่าเนื้ออิสิปตนะตลอด ๓ เดือนแล้ว เสด็จไปตำบลที่ทรงบำเพ็ญเพียร คืออุรุเวลา แสดงธรรมโปรดนักบวช ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวารนับจำนวนพัน ให้คลายความเชื่อเดิมมาขอบวชและได้ตรัสรู้ตาม แล้วประทับยับยั้งอยู่ในที่นั้นตลอด ๓ เดือน ครั้นในวันเพ็ญแห่งเดือนปุสสะ[๑] เสด็จจาริกสู่กรุงราชคฤห์ ตามที่ทรงปฏิญญากับพระเจ้าพิมพิสารไว้ว่า เมื่อตรัสรู้แล้วจะเสด็จมาแสดงธรรมโปรด บัดนี้ประทับอยู่ในเวฬุวนาราม.

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! พระเจ้าสุทโธทนะราชาผู้เฒ่าแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้หวังจะได้เห็นพระราชโอรส

๑. เทียบด้วยวันเพ็ญกลางเดือนยี่ของไทย นับตั้งแต่ตรัสรู้มาจนถึงวันเพ็ญเดือนปุสสะ รวมเวลาล่วงได้ ๗ เดือน.

ปราบดาภิเษกเป็นจักรพรรดิราช แต่กลับหวังเสียแล้ว เพราะพระปิโยรสนั้น มุ่งที่จะเป็นพระธรรมราชาผู้โปรดโลกให้ได้ดื่มสันติธรรม ต้องการจะแผ่ธรรมเสนาคือกองทัพธรรม ยิ่งกว่าจตุรงคินีเสนา คือ ทัพช้าง ทัพม้า ทัพรถ และทัพคนเดินเท้า กองทัพธรรมนี้ไม่ต้องการโลหิตเส้นธงชัย มุ่งแต่จะแผ่ความสงบสุขให้แก่คนทุกชั้นมิได้เลือกหน้า คำที่ว่า "คนศูทรที่ตั้งใจฟังการสาธยายพระเวท จะต้องถูกกรอกหูด้วยตะกั่วหลอม ถ้าคนศูทรสาธยายพระเวทด้วยตนเองก็จะต้องถูกตัดลิ้น ถ้าท่องจำพระเวทไว้ได้ ก็จะต้องถูกผ่ากายออกเป็น ๒ ซีก" ดังนี้ มิได้มีในพระพุทธศาสนา พระพุทธโอวาทนั้น ไม่เลือกว่ากษัตริย์ พราหมณ์ หรือแพทย์ ศูทร มีสิทธิที่จะฟังได้ และนำไปปฏิบัติให้เกิดผลคือความผาสุกสวัสดีทั่วหน้ากัน. เมื่อพระพุทธบิดาทรง

---

๑. ดู Buddhist India by Professor Rhys Davids หน้า ๑๑๘ ซึ่งอ้างเวทานตสูตรของพราหมณ์ เล่ม ๑ หน้า ๓, ๓๘.

สดับข่าวการประทับอยู่ ณ เวฬุวันของพระศาสดาแล้ว จึงตรัสเรียกอำมาตย์ผู้หนึ่งมาสั่งให้เดินทางไปกรุงราชคฤห์ ทูลเชิญพระผู้มีพระภาคให้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อพระองค์จะได้ทอดพระเนตร. อำมาตย์นั้นพร้อมด้วยบริวารได้รีบเดินทางไปด้วยม้าเร็ว แต่เมื่อมาถึงกรุงราชคฤห์ และตรงไปยังเวฬุวนารามเป็นเวลาที่พระตถาคตเจ้าเริ่มแสดงธรรม ก็ถวายบังคมแล้วนั่งฟังอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เนินดินโคนต้นไผ่อันสะอาด มีภิกษุสงฆ์นั่งลงบอยู่สองข้างพระกายแน่นขนัด เบื้องพระพักตร์ของพระองค์เป็นที่เตียนราบกว้างขวาง พอที่คนจำนวนหลายร้อยจะนั่งประชุมกันได้ เดิมที่นั้นมีกอไผ่ขึ้นอยู่ แต่ด้วยคำสั่งของพระราชา คนงานก็จัดการแผ้วถางให้เตียนราบเพื่อใช้เป็นที่ประชุมฟังธรรม.

"ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย ดวงตะวันคล้อยไปด้านตะวันตกมากแล้ว เงาภูเขาทอดมาบังให้ป่าไผ่ร่มเย็น

เป็นที่สบาย มหาชนที่พากันออกจากกรุงราชคฤห์ได้ไปประชุมฟังพระพุทธโอวาทตามศรัทธาปสาทะแห่งตน.

"เบื้องแรก สมเด็จพระทศพลทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ครองเรือนให้ตั้งอยู่ในฆราวาสธรรม มีความซื่อสัตย์เป็นต้น แล้วทรงแสดงธรรมขั้นที่ ๒ ที่เรียกว่าประโยชน์ภายหน้า พรรณนาความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล และศีลความไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นด้วยกายวาจาเป็นต้น ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมชั้นสูง โดยความคือทรงชี้ให้เห็นว่ากายกับใจนี้เป็นของหนัก ซึ่งมนุษย์พากันแบกอยู่อย่างไม่รู้ตัว เพียงการที่มนุษย์ต้องวิ่งเต้นหาอาหารมาเลี้ยงกายนี้ และปากท้องของบุตรภรรยาก็เป็นการหนักตลอดชีวิต การแบกหามทำงานหนักต่าง ๆ นั้น แท้จริงก็เพื่อให้ได้อาหารมาแบกหามท้องของคนเรานี้เอง ผู้รู้พิจารณาแล้วย่อมหาสิ่งที่เป็นสาระยิ่งกว่านั้น การที่จะประสบสภาพที่มีสาระเป็นอิสสระจากการแบกหามนั้นได้ ก็

ต้องอาศัยการแก้ไขทางใจ คือการปล่อยวางความยึดถือ มีความรู้เท่าตามเป็นจริง แล้วไม่ยึดอะไรมาแบกหามอีก เมื่อตัดความทะยานอยากพร้อมทั้งรากเง่าเสียได้แล้ว ก็จะเป็นคนไม่หิวระหาย ดับกิเลสและทุกข์ได้ในโลก.

"อำมาตย์ผู้เป็นทูตแห่งกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยบริวารส่งใจไปตามกระแสพระธรรมเทศนา ก็เกิดปัญญาคลายความยึดมั่นถือมั่น จึงทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งบริวาร ท่านเหล่านั้นเห็นสมเด็จพระบรมศาสดาทรงทำอุปการกิจ โปรดมนุษยนิกรอยู่อย่างนั้น ทั้งยังอยู่ในเขตต์แห่งฤดูหิมะ จึงมิได้ทูลเชิญเสด็จ ตามคำของพระราชาผู้เฒ่าแห่งกรุงกบิลพัสดุ์."

บทที่ ๕

พระพุทธบิดา

"เมื่อทูตคณะแรกเงียบหายไป พระราชาก็ส่งทูตคณะที่ ๒ ที่ ๓ ต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงชุดที่ ๙ ก็หายไปอีก เพราะท่านเหล่านั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วพากันบวชหมดสิ้น พระราชาจึงพิจารณาเลือกฟั้นตัวทูตคนที่ ๑๐ ที่จะคุมคณะไปทูลเชิญเสด็จพระปิโยรส ทรงพิจารณาเห็นว่า กาฬุทายีอำมาตย์ผู้มีอายุประมาณ ๓๕ หรือ ๓๖ ปี มีผิวคล้ำ เป็นผู้เฉลียวฉลาดแตกฉานในอักขรสมัย เคยเป็นพระสหายร่วมพระหฤทัยของพระราชโอรสมาแต่เยาว์วัย กาฬุทายีผู้เกิดในนครใกล้หิมาลัยบรรพต อันควรมีผิวกายขาวแต่มามีสีคล้ำไปนี้ อาจจะหาทางเจรจาเชิญเสด็จไปด้วยปัญญาของตน จึงมีพระดำรัสให้หากาฬุทายีอำมาตย์มาสั่งกำชับให้ไปทำการให้สำเร็จจงได้ กาฬุ-

ทายทูลขอประทานพรว่า หากทรงอนุญาตให้บวชได้ เมื่อต้องการบวช ตนก็จะขอรับปฏิบัติตามพระราชโองการ ทูลเชิญเสด็จพระโอรสมาให้ได้ เมื่อพระราชาประทานพระอนุมัติแล้ว กาฬุทายีพร้อมด้วยบริวารก็ขึ้นม้าเร็วรีบไป.

"ระหว่างทางอีก ๑ โยชน์จะถึงเขาคิชฌกูฏ ดวงตะวันบ่ายคล้อยไปทางตะวันตก มองเห็นขุนเขาซึ่งแวดวงล้อมกรุงราชคฤห์เป็นคอกอยู่เบื้องหน้า. ทุกคนมองเขม้นไปยังมหานครนั้น เป็นเชิงใคร่ครวญถึงสมัญญาของราชคฤห์ อันชนทั้งหลายเรียกร้องกันอีกอย่างหนึ่งว่าคิริพพชนคร คือเมืองอันมีคีรีเป็นประหนึ่งรั้วคอกล้อมอยู่อย่างมั่นคงยากที่ศัตรูจะรุกราน แม้กระนั้นมหาอำมาตย์ของกรุงราชคฤห์ก็ยังไม่ไว้วางใจ ถึงกับไปสร้างเมืองหน้าด่านไว้ริมฝั่งแม่คงคาตอนปาฏลิคามอันเป็นแดนต่อแดนระหว่างแคว้นวัชชีกับมคธ เพื่อ

ป้องกันการรุกรานของเจ้าลิจฉวี.[๑]

"กาฬุทายีอำมาตย์หันไปบอกแก่บริวารชนว่า เบื้องหน้านั้นไม่ไกลนัก เมื่ออ้อมไปอีกหน่อยหนึ่งก็จะถึงป่าไผ่ อันเป็นที่ประทับแห่งพระศากโยรสผู้ตรัสรู้ธรรม พอดีมีชายชราคนหนึ่งสวนทางมา กาฬุทายีจึงถามว่า

"ท่านผู้เจริญ! พระศาสดายังประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ข้างหน้าโน้นหรือไฉน?"

"ดูก่อนอาคันตุกะ ผู้มาแต่ทราบหิมาลัยบรรพต! พระศาสดายังคงประทับอยู่ในที่นั้น. ในระยะนี้มีผู้มาจากกบิลพัสดุ์ แล้วบวชมากมายหลายชุดแล้ว ชะรอยท่านจะมาบวชอีกกระมัง?"

"ท่านผู้เจริญ! ท่านพอจะเล่าให้ฟังย่อ ๆ ได้หรือไม่ว่าพระบรมศาสดานั้นทรงสอนอย่างไร?"

"*ดูก่อนอาคันตุกะ! อย่างต่ำที่สุดทรงสอนให้คนอยู่ร่วมกันได้ ด้วยไม่เบียดเบียดข่มเหงกัน อย่าง*

---

๑. ทีฆนิกาย มหาวรรค ๑๐/๑๐๓.

กลางทรงสอนวิธีที่จะให้ประสบสิ่งที่ปรารถนา อันน่าใคร่น่าพอใจต่าง ๆ ที่คนมุ่งหมายกัน ด้วยการชี้ข้อปฏิบัติอันมีเหตุผล อย่างสูงทรงสอนให้ละความปรารถนาต่าง ๆ นั้นเสีย ไม่เป็นทาสของความอยากใด ๆ."

"กาฬุทายีนิ่งอึ้งอยู่เป็นครู่แล้วประคองอัญชลีกล่าวขอบคุณชายชราและลาควบม้าต่อไป แต่ในหูนั้นแว่วอยู่แต่ถ้อยคำเหล่านั้น เกิดความเลื่อมใสท่วมท้นขึ้นมาในดวงจิตต์ อยากจะตะโกนให้ก้องไปทั้งป่าว่า เราทำไมมาพบพระศาสดาช้านัก–เพียงถ้อยคำไม่กี่คำที่ชายชรากล่าวเท่านั้น ก็เป็นประหนึ่งน้ำทิพย์มาชะโลมดวงใจของกาฬุทายี ให้สดชื่น–มิใช่เราคนเดียวกันนี่ดอกหรือ ที่อยากได้ใคร่ดีในเรื่องชื่อเสียงเกียรติคุณ ปรารถนาแต่ลาภยศและสรรเสริญ ทำอะไรดีไม่มีใครรู้ใครเห็นและชมเชย ก็ระทมใจ เปล่งอุทานแต่ว่าทำดี

ไม่เห็นได้ดี จะไปในที่ไหน ไม่มีใครมาต้อนรับ พะเน้าพะนอ ก็รู้สึกว่าหงุดหงิดและชักจะน้อยเนื้อต่ำใจ พาลโกรธคนนั้นคนนี้ว่าทำเป็นไม่รู้จัก– แม้แต่จะเข้าเฝ้าในราชสำนัก ก็ต้องให้อยู่แถวหน้า ๆ จึงจะสบอารมณ์–ตลอดวันและคืนที่ล่วงไปก็ล้วนแต่เฝ้าคิดจะให้คนโน้นชม คนนี้ตื่นเต้นในความเก่งกาจของอาตมา– โอ! กาฬุทายีนี้หรือมิใช่ ที่อดหลับอดนอนคิด คิด ครุ่น รจนากาพย์อันไพเราะต่าง ๆ ด้วยหวังจะให้ชื่อเสียงเลื่องระบือไปทั่วทิศ– ถ้าเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าสอน–เรามิกำลังเป็นโรคจิตต์อ่อน ๆ ที่อยากโน่นอยากนี่มิรู้วายดอกหรือ– ถ้าในธรรมะชั้นสูงทรงสอนให้เลิกอยาก–ที่แล้วมามิกลายเป็นว่าเราเที่ยววิ่งหาเสลดน้ำลายที่ท่านผู้หายอยากเหล่านั้นถ่มทิ้งไว้มากลืนกิน ด้วยนึกว่าเอร็ดอร่อยหรือฉันใด–มิใช่เราดอกหรือ ที่เคยไปประณมมือเบื้องหน้า

เทวาลัยอันหมู่ชนนับถือ แล้วนึกอ้อนวอนขอให้ได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งพระศาสดากลับสั่งสอนในทางตรงกันข้าม ที่ไม่ให้ต้องไปอ้อนวอนขอร้องอยาก ได้อะไร–กาฬุทายีเร่งม้าหนักขึ้น จนบริวารที่ไปด้วยตามเกือบไม่ทัน––ในจิตต์ใจนั้น ท่วมท้นไปด้วยปีติ อยากจะไปกราบพระบาทให้ทันอกทันใจยิ่งขึ้น แม้ม้าก็คงรู้สึกแปลกใจว่าผู้ขับขี่ของตนซึ่งไม่เคยฮึดฮัด เคยปล่อยให้วิ่งบ้างพักบ้าง เหตุไฉนจึงกระตุ้นเตือนเหมือนหนีข้าศึก– คิดต่อไปอีกถึงยามเป็นกุมารรุ่นจำเริญวัย มิตรสหายไม่ไปมาหาสู่ก็กลุ้มอกกลุ้มใจว่าเราทำไมจึงอาภัพนัก แลยิ่งในยามที่มีความสนใจในผู้ที่ตนชอบ ก็เต็มไปด้วยความระแวงอย่างนั้นอย่างนี้ ประเดี๋ยวดีใจประเดี๋ยวเสียใจ เป็นเชิงสามวันดีสี่วันไข้ ด้วยเรื่องสมหวังกับพลาดหวังอยู่เนืองนิตย์– ก็พระบรมศาสดาทรงสอนให้อบรมจิตต์ ให้เลิกทะยาน

อยาก จะทำอะไรก็ทำไปตามหน้าที่ดังนี้ ไม่เป็นการดีดอกหรือ ที่เท่ากับสอนให้ไม่ต้องพลาดหวังเพราะไม่มีอะไรจะพลาด—ในหมู่คนที่ป่าวประกาศอยู่ก็กึกก้องว่า ตนทำความดีแล้วไม่เห็นได้ดีนั้น บางทีเราจะพบว่ามีเป็นจำนวนมาก ที่ไม่ได้ทำดีเป็นเนื้อหนังอะไรเลย พอทำดีเข้าสักเล็กน้อยก็ดูเหมือนจะตะโกนร้องหาผลที่มุ่งหมายติดขึ้นมาทันที นี่ก็แปลว่าความอยากได้วิ่งออกหน้าความคิดที่จะทำดีอย่างจริงใจนั่นเอง เมื่อทำดีเพราะเป็นทาสของความอยาก อย่างไรเสียผลดีก็คงเกิดไม่ทันกับความอยากนั้น และอย่างไรเสียก็คงมิได้ทำความดีด้วยบริสุทธิ์ใจ.

"ระยะทางเพียงไม่ถึงโยชน์ ดูเหมือนช่างไกลกว่าหนทางห้าสิบโยชน์เศษ ซึ่งได้เดินทางผ่านมาแล้วเป็นอย่างยิ่ง—ขะบวนม้าอันนับด้วยสิบ ๆ ซึ่งควบเต็มฝีเท้าในตอนหลังนั้น ได้ทำให้ชายชราหันมามองเห็นแต่

กลุ่มฝุ่นอันปลิวอยู่เบื้องหลัง.

"รุ่งขึ้น ชาวกรุงราชคฤห์ต่างโจทขานกันอยู่ทั่วไปว่า มีอำมาตย์พร้อมด้วยบริวาร จากกรุงกบิลพัสดุ์มาบวชอีกเป็นชุดที่ ๑๐ แล้ว ภายหลังที่ได้สดับพระธรรม-เทศนาในเย็นที่ตนมาถึงนั้น อำมาตย์ผู้มาบวชครั้งหลังนี้พอเห็นพระศาสดายังไม่ทันได้ฟังธรรม ก็มีน้ำตาอาบหน้าด้วยปีติ ตรงเข้าถวายบังคมและกอดพระบาทพระศาสดา ละล่ำละลักกราบทูลความหลังที่เคยเป็นพระสหายสนิทมาตั้งแต่ยังเยาว์ ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาตรัสรู้ตามพระพุทธโอวาทแล้ว ก็ทูลขออุปสมบท.

"เมื่อพระศาสดาเสด็จออกจากกรุงพาราณสีนั้นฤดูฝนยังเหลืออีก ๓ เดือน พระองค์มาประทับ ณ ตำบลอุรุเวลา อันเป็นที่ซึ่งทรงแสดงธรรมโปรดชฎิลพันรูปเป็นเวลา ๓ เดือน ครั้นวันเพ็ญกลางฤดูหิมะ เสด็จมาประทับ ณ กรุงราชคฤห์ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารถวายเวฬุวันแล้วก็ยังเวลาส่วนมากให้ล่วงไป ณ ที่นั้น. ใน

วันที่ท่านกาฬุทายีมาถึงป่าไผ่นั้น ฤดูหิมะล่วงไปแล้ว ย่างเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิได้ ๗-๘ วัน.[๑]

"ท่านกาฬุทายีมารำพึงว่า บัดนี้ชาวนาก็ได้เก็บเกี่ยวข้าวกล้าเสร็จแล้ว หนทางที่จะเดินไปมาราบเรียบดี ทั้งพื้นปฐพีก็ชะอุ่มไปด้วยติณชาติอันเขียวสด พฤกษาลดาวัลย์ในไพรสณฑ์ก็กำลังผลิดอกเบ่งบานเป็นที่เจริญตา จำเราจะทูลอาราธนาให้พระทศพลเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ เมื่อดำริดังนั้นแล้วจึงคิดผูกคำฉันท์อันไพเราะพรรณนาป่าภูมิสถาน และระยะทางระหว่างราชคฤห์ถึงกบิลพัสดุ์ ทุก ๆ บทลงท้ายด้วยคำเชิญชวน เป็นต้นว่า **สมโย มหาวีร ภคีรสานํ** ข้าแต่พระมหาวีระ! บัดนี้เป็นสมัยอันควรแก่พระภคีรสแล้วพระเจ้าข้า **เอส กาโล มหามุนิ** ข้าแต่พระมหามุนี! บัดนี้เป็นกาลอันควรแล้วพระเจ้าข้า.

"เมื่อมีโอกาส จึงเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา

---

๑. ชาตกฏฐกถา ปฐมภาค ๑๓๕.

กล่าวโศลกทูลให้ระลึกถึงกาลอันควร. สมเด็จพระบรมสุคตตรัสถามทราบความที่พระพุทธบิดา มีพระประสงค์จะได้ทอดพระเนตรดังนั้นแล้ว จึงมีพระพุทธดำรัสให้ภิกษุทั้งหลายเตรียมออกเดินทาง. ในขณะนั้นพระสาวกที่พำนักอยู่ด้วยเป็นชาวอังคะ, มคธะ, และชาวกบิลพัสดุ์ล้วนเป็นพระขีณาสพ. ระยะทางจากเวฬุวนารามไป ๖๐ โยชน์ กำหนดว่าเดินอย่างสบายวันละโยชน์จะถึงภายใน ๒ เดือน แต่พระกาฬุทายีเถระทูลลาล่วงหน้าไปก่อน เพื่อแจ้งข่าวเสด็จแก่พระราชาและพระประยูรญาติ.

"ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อได้ทราบข่าวก็พากันร่าเริงเริงวันคืนคอยให้เสด็จถึง ต่างก็ตระการไปต่าง ๆ กันบางคนกำหนดว่าจะไปยืนตรงนั้นตรงนี้ ถ้าเสด็จผ่านก็จะขอให้ทรงลูบศีรษะบุตรน้อยของตน.

"กล่าวถึงพระนางเจ้ายโสธรา ผู้จงรักภักดีในพระ

สุคตเจ้า จำเดิมแต่พระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา เมื่อพระนางทราบว่า บัดนี้พระสวามีทรงครองผ้าย้อมฝาด ก็ทรงนุ่งห่มผ้าย้อมฝาดบ้าง ทราบว่าพระสวามีเสวยพระกระยาหารเพียงมื้อเดียว ก็เสวยเพียงมื้อเดียวบ้าง ทราบว่าพระสวามีเว้นที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่และเครื่องไล้ทาสุคนธชาติ พระนางก็บรรทมบนเตียงที่ปูลาดด้วยแผ่นผ้า แทนฟูกนุ่นและสำลี และมิได้ยินดีจะประพรมลูบไล้พระองค์ด้วยเครื่องหอมดังแต่ก่อน-- เมื่อมีข่าวว่าพระตถาคตเจ้าจะเสด็จมากบิลพัสดุ์ ความดีใจอันระคนด้วยความโศกกำสรด ก็ประดังขึ้นมาท่วมท้น พระกรกอดราหุลปิโยรสแจ้งข่าวให้ทราบ แล้วก็สะอื้นไห้ พลางสอนให้คอยทูลขอราชสมบัติจากพระสวามีเมื่อเสด็จมา.

"พระประยูรญาติอื่น ๆ ก็จับกลุ่มปรึกษากันต่าง ๆ บ้างสั่งโอรสนัดดาว่า ถ้าพระมหาบุรุษเสด็จมา ขอให้

---

๑. ชาตกฏฐกถา ปฐมภาค ๑๔๒.

เจ้านั่งข้างหน้าแล้วถวายอัญชลี ส่วนเราจะนั่งหลบ ๆ ดูท่าอยู่เบื้องหลัง เพราะสูงอายุกว่าจะไหว้เด็กก็ดูอย่างไรอยู่.

"เหล่าคฤหบดีและพาณิช มีความปลาบปลื้มที่จะได้ชมบุญพระมหาบุรุษ และพยายามจะไม่ตื่นเต้นในข่าวนี้ แต่เมื่อเดินเข้าเดินออกในเคหสถานแห่งตน ก็ไม่วายจับโน่นจัดนี่ให้เป็นระเบียบดียิ่งขึ้น บริเวณหน้าบ้านร้านค้าอันเคยรกรุงรังอยู่บ้าง ก็ทำความสะอาดกันโกลาหล. ผู้ใดอายที่จะแสดงตนต่อชุมชน ก็เตรียมดูทางบัญชรชั้นสองชั้นสามตามถนัด.

"ข่าวที่มีผู้ล่วงหน้ามาบอกว่า บัดนี้พระตถาคตเจ้าเสด็จมาถึงตำบลนั้นตำบลนี้แล้ว ก็เป็นที่รู้กันทั่วไปเป็นข่าวใหญ่ ต่างเตรียมคอยดูเจ้าชายผู้เป็นที่รักของตนให้เต็มตา.

"อีกท่านหนึ่งซึ่งควรกล่าวถึง คือพระราชาผู้เฒ่าแห่งกบิลพัสดุ์ ครั้งหนึ่งเคยทอดอาลัยในพระชนมชีพ

ว่านับวันจะใกล้กาลอวสานลงทุกที่ ความหวังอันเคยรุ่งโรจน์ ที่จะได้เห็นพระราชโอรสผู้มีพระลักษณะอันควรแก่ความเป็นจักรพรรดิได้ปราบดาภิเษก ครองขัณฑสีมามีสมุทรสาครทั้งสี่เป็นขอบเขตนั้นได้ทะลายลงสิ้นแล้ว จำเดิมแต่กาลที่พระมหาบุรุษเสด็จออกผนวช แต่แม้สิ้นหวังเช่นนั้น ก็ไม่อาจตัดความเยื่อใยอาลัยรักในสายโลหิตของพระองค์ได้ แต่ครวญคร่ำในภายในถึงอยู่มิเว้นวาย. การที่ส่งคณะทูตไปถึง ๑๐ ชุดโดยเร่งร้อนนั้น ก็แสดงอยู่ว่าทรงกระวนกระวายเพียงไรที่จะได้เห็นพระโอรส แม้ไม่ใช่ในฐานะพระจักรพรรดิผู้ครองโลก แต่ในฐานะพระจักรพรรดิผู้หมุนกงล้อแห่งธรรมก็ยังดี.

"ฤดูใบไม้ผลิในกรุงกบิลพัสดุ์—เมืองเหนือที่มีหิมะเพิ่งหยุดตก แม่น้ำโรหิณีมีกระแสคลายเชี่ยวและลดระดับจากเดิมลงไปบ้าง แต่ก็ยังลึกพอที่จะใช้ประโยชน์ได้หลายหลาก ประกอบกับท้องน้ำเป็นทรายอยู่ทั่วไป

น้ำจึงค่อนข้างใสเย็น น่าลงสนานกายในยามร้อน-- ไม้ใหญ่น้อยกำลังผลิใบผลิดอกออกช่อมองดูมิรู้เบื่อ-- ปราสาทสามหลังยังคงตระหง่านอยู่ แม้เจ้าของจะจากไปแล้ว สระโบกขรณีอันปลูกบัวขาบ, บัวขาว และบัวหลวง แต่ละสระเล่าก็ยังคงมีความงามตามธรรมชาติเหมือนดังเดิม--

"ในที่สุดวันอันคนทั้งหลายตั้งตาคอยก็มาถึง—พระศาสดาพร้อมด้วยสาวกทั้งปวงนับจำนวนมากมาย ก็เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ แม้ราชบุรุษจะคอยกันผู้คนมิให้มามุงแน่นกีดขวางดูทางก็จริง แต่สองข้างทางก็เต็มไปด้วยผู้คอยชมพระบารมี คนชราบางคนดีใจถึงกับสะอื้นประคองอัญชลีแลจ้องดูเสียเต็มตา เด็กน้อยซึ่งร้องเก่งกวนใจมารดาบิดาเล่า ก็พลอยเงียบตะลึงแลไปตามผู้ใหญ่--

"พระศาสดาเสด็จมาแล้ว! นี่หรือเจ้าชายสิทธัตถะผู้มีพระเมตตากรุณาต่อปวงชน แม้ระยะกาล ๖ ปีที่

เสด็จจากไปและการที่ทรงลำบากตรากตรำจะทำให้ทรงมีพระฉวีคล้ำไปบ้าง แต่ก็ดูเหมือนจะเพิ่มความสง่าให้แก่พระพักตร์ซึ่งดูเป็นผู้ใหญ่ขึ้น แต่มิได้คลายความงามลงเลย--บ้างก็ชี้ให้กันและกันดูว่า นั่นอย่างไรเล่า พระภิกษุรูปที่เดินตามใกล้ชิดคอยชักราบทูลให้เสด็จทางโน้นทางนี้ คือท่านกาฬุทายีมหาอำมาตย์ผู้เป็นทูตไปทูลเชิญแล้วเลยออกบวช หมู่ภิกษุที่เดินสำรวมตามเสด็จส่วนมากอยู่ในวัยหนุ่ม มีท่วงทีและผิวพรรณแสดงความเป็นผู้มีสกุล.

"มหาชนยิ่งเนืองแน่นขึ้นทุกที ไม่เป็นอันซื้อขายหรือเจรจาให้เป็นที่ตกลงกันได้ ต่างมาสนใจแต่จะแลดูพระมหาบุรุษ.

"เมื่อพระองค์เสด็จเลียบไปตามถนนชายกรุงบางสายแล้วก็ถึงสวนไม้ดอกไม้ผลอันได้นามว่านิโครธารามเป็นอุทยานอันกว้างขวางเจริญตา ควรเป็นที่พำนักแห่งพระศาสดาและสาวกผู้พอใจในวิเวก—ศากยราชได้

เตรียมการต้อนรับ ณ ที่นี้ ทางเดินในภายในอุทยานก็เรียบราบเตียนสะอาด กุฎีน้อย ๆ มีเรียงรายอยู่ทั่วไป พอที่จะให้พระเถระพุทธสาวกเข้าพำนักเป็นรายรูป หรือท่านองค์ใดประสงค์จะอยู่โคนไม้ใหญ่อันร่มรื่น ก็อาจจะหาที่เช่นนั้นได้สะดวก น้ำใช้น้ำฉันอันสะอาดมีไว้ให้พร้อม ในที่ใกล้พระกุฎีที่ประทับของพระศาสดา มีศาลาโถงใหญ่อันประดับไว้เป็นพิเศษ.

"ในขณะนี้ชาวพระนครทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ก็ไหลหลั่งตามเสด็จเข้ามาเนืองแน่น ครั้นแล้วกลุ่มราชกุมารราชกุมารีมีพระประยูรญาติผู้ใหญ่ปนมา ก็เข้าเฝ้านั่งลดหลั่นกันไป ดูลานตาเหลือที่จะนับประมาณ. สมเด็จพระพุทธบิดาเสด็จมาถึงและประทับเบื้องหน้าชนทั้งปวง.

"พระศาสดาได้ทรงทักทายปราศรัยด้วยพระสำเนียงอันชวนให้มีจิตต์ใจชื่นบาน พระพักตร์ที่อิ่มเอิบไปด้วยแววแห่งพระเมตตากรุณา และพระลักษณะอื่น ๆ อันสำแดงความเป็นพระมหาบุรุษ ได้เป็นเหตุทำลายมานะ

ทิฏฐิของพระประยูรญาติผู้ใหญ่เสียสิ้น เมื่อได้สดับพระพุทธฎีกาปราศรัย อันเป็นประหนึ่งทรงโปรยทิพยวารีลงมาจากอากาศเช่นนั้น ต่างก็พากันก้มลงกราบกรานด้วยความเลื่อมใสอันพิเศษ. ฉะเพาะพระพุทธบิดานั้นเล่า ความอิ่มเอมปลื้มปลาบที่ได้เห็นพระโอรสเสด็จมาโปรดสมพระประสงค์ ได้ทอดพระเนตรเห็นชนทั้งปวงแสดงคารวะยิ่งกว่าในฐานะเป็นกษัตริย์ ความทุกข์โทมนัสอันใด ที่สุมอยู่ในพระอุระเป็นเวลาแรมหลายปีอาการนั้น ๆ ก็กลายเป็นโสมนัสยินดีสุดที่จะประมาณเมื่อพระโอรสกล่าวธรรมะโปรดพระญาติ และประชาชาวพระนครให้ได้ชื่นบานเห็นอรรถเห็นธรรมนั้น จึงมิได้เป็นอันตั้งพระหฤทัยกำหนดตามพระธรรมเทศนาได้ แม้จะมีผู้ได้ตรัสรู้ตามเป็นอันมาก พระราชาผู้เฒ่าก็มิได้ตรัสรู้อะไร คงได้แต่เสด็จกลับปราสาทด้วยความเบิกบานยิ่ง.

"ต่อวันรุ่งขึ้น เมื่อพระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตใน

กรุงกบิลพัสดุ์ พระบิดาทรงทราบเสด็จมาตัดพ้อว่าทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติในการที่ไปเที่ยวบิณฑบาตเช่นนั้น พระศาสดาก็ทรงชี้แจงให้ทรงทราบถึงพระพุทธจริยาที่จะทรงโปรดประชากรทุกเหล่ามิได้เลือกหน้า ครั้นแล้วจึงทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา ให้ได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อจากนั้น พระพุทธบิดาจึงนำเสด็จไปโปรดพระนางเจ้าพิมพาผู้จงรัก ทรงแสดงธรรมถอนลูกศรคือความโศก สิเนหาของพระนางให้ได้ธรรมจักษุแล้วก็เสด็จกลับนิโครธาราม.

"ในเวลาไม่กี่วัน พระราหุลพุทธโอรส—พระนนทะ—และพระประยูรญาติอื่น ๆ ที่เป็นรุ่นพระอนุชา ก็พากันผนวชตามรอยพระบรมสุคต. นี่คือข้อความพรรณนาพระประวัติตอนหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้ากล่าวแก่ท่านทั้งหลายในวันรามนวมีอันเวียนมาถึงนี้." ท่านพราหมณ์ผู้เฒ่าได้จบลงด้วยจรดอัญชลีเหนือนลาฏ แล้วเปล่งวาจานมัสการแด่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ พระองค์นั้น.

บทที่ ๖

ชายหาดแคว้นวัชชี

ขณะที่พราหมณ์ผู้เฒ่ากำลังประคองอัญชลีกล่าวคำนมัสการพระสุคตเจ้านั้น ผู้ฟังทั้งปวงก็พากันยืนขึ้นและประคองอัญชลีตาม ต่างมีจิตต์ใจชื่นบานไปตามกถาอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสของพราหมณ์ชรา ครั้นแล้วก็แยกย้ายกลับสู่เคหสถานแห่งตน.

สุรเสนะกับติมพรุ กลับมาถึงหมู่เกวียนเมื่อต้นมัชฌิมยาม พบธนิยะยังนั่งคอยอยู่ สุรเสนะจึงเล่าความให้ท่านบิดาฟังโดยละเอียด.

ชาวเกวียนทุกคนได้รับแจ้งให้ทราบว่า เช้ามืดวันรุ่งขึ้นขะบวนเกวียนจะเคลื่อนจากกรุงราชคฤห์ มุ่งหน้าไปสู่แคว้นวัชชี ต่างจึงเตรียมตัวไว้เรียบร้อยแต่ยามเย็น.

จันทรายณะมหาอำมาตย์พร้อมด้วยบุตรธิดามาถึง

หมู่เกวียนแต่ยังไม่สว่าง เพื่อส่งธนิยะสหายรักผู้จะจากไปสู่แคว้นอื่นต่อไป. สุรเสนะแลเห็นก็แสดงอาการดีใจจนท่านบิดาสังเกตรู้ เป็นความดีใจอันลึกลับซึ่งไม่มีใครทราบ นอกจากธนิยะผู้เป็นคนช่างสังเกต. หมู่เกวียนได้มาคอยอยู่ที่ประตูเมืองแต่ยามนั้น ครั้นได้เวลาแสงเงินแสงทอง ประตูใหญ่เปิดออก ขะบวนเกวียนก็ค่อย ๆ เคลื่อนจากไป ธนิยะกับจันทรายณะแสดงความเคารพกันและกันแล้วก็กล่าวคำอำลา. สุรเสนะประคองอัญชลีต่อจันทรายณะและบุตรธิดา ด้วยท่าทางอันเศร้า. เสียงเป่าเขาเป็นระยะ ๆ มีขะบวนม้าประจำกองเกวียนเป็นหมู่ ๆ ออกตรวจตราความเรียบร้อยในการเดินทาง มีเกวียนสินค้าเกวียนสะเบียง หญ้า น้ำพร้อมสรรพ. ราชคฤห์มหานครอันรุ่งโรจน์ซึ่งแวดวงไปด้วยภูผาเป็นทิวล้อม ถูกละไว้ในเบื้องหลัง ในขณะนี้จะได้ยินแต่เสียงกระดิ่งที่คอโคและเสียงล้อเกวียนติดต่อกันไปตลอดเวลา. สองข้างทางมีทุ่งนาป่าศาล ป่า

ไม้เบญจพรรณ และควนดิน ไกลออกไปเล็กน้อยมีภูเขาทอดเป็นแนวยาวทางซ้ายมือ พื้นภูมิประเทศในฤดูนี้เขียวชะอุ่มเป็นที่เจริญตา.

สุรเสนะนั่งสงบตลอดทาง ท่านบิดาจึงกล่าวขึ้นว่า:-

"ถ้าคิดตามระยะทางแล้ว เราเดินทางจากกาสีตัดเข้าเขตวัชชีเดียวยังใกล้กว่า แต่เราต้องย้อนมาแคว้นมคธแล้วจึงเข้าวัชชี ก็เพราะการเดินทางเพื่อค้าขาย ไม่เหมือนกับการเดินทางด้วยธุระอื่น พ่อรู้ว่าเจ้าอาลัยกรุงราชคฤห์เพราะเหตุไร แต่เจ้าก็ได้คติประจำใจเป็นอันมากระหว่างพักอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าเจ้าคิดว่าชีวิตของคนเราเป็นเพียงความฝัน เราประสบอะไรในความฝันแล้ว พอตื่นก็หายไปดังนี้ เจ้าก็จะไม่อาลัยในสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นมากเกินไป."

สุรเสนะสะดุ้งที่ท่านบิดาพูดดังว่ารู้ความในใจอะไรของตน เขาก้มหน้ามีอาการสะอื้นอยู่ในอก แต่หามีน้ำตาไหลออกมาไม่ เพราะท่านบิดาอบรมบุตรไม่ให้

เป็นคนอ่อนแอ ถ้าจะมีความรู้สึกเศร้าเสียใจอย่างไรก็ให้เก็บไว้แต่ในใจมิให้แสดงออกมา. สุรเสนะคงไม่พูดอะไรตามเคย จึงเป็นโอกาสที่ท่านบิดาจะได้พร่ำสอนสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตของคนเรา ตลอดจนวิธีสังเกตระยะทาง ลักษณะภูมิประเทศอื่น ๆ อีก นาน ๆ จะผ่านหมู่บ้านย่อม ๆ สักแห่งหนึ่ง มีสตรีและเด็กออกมายืนดูหมู่เกวียนที่ผ่านไปอย่างสนใจ.

ปาฏลิคาม! หมู่บ้านใหญ่ริมฝั่งแม่คงคา คือจุดหมายสำคัญที่ขะบวนเกวียนนี้มุ่งไป ณ ที่นั้นขะบวนเกวียนจะพักเตรียมตัว เพื่อข้ามลำน้ำใหญ่อันแบ่งเขตต์มคธกับวัชชี ปาฏลิคาม คือหน้าด่านอันสำคัญที่แคว้นมคธได้ส่งกองสอดแนมมาคอยสังเกตความเคลื่อนไหวของผู้ที่ข้ามไปมาอยู่เสมอ อาชีพของชาวบ้านหมู่นี้คือตัดหวายและไม้ไผ่มาสานทำเป็นเครื่องใช้ ขายแก่ผู้เดินทางและทำไร่ ทำนา. การทำไร่ใช้สถานริมฝั่งแม่คงคาตอนที่ลาดลงไปอันสะดวกด้วยน้ำ ส่วนการทำนา

ก็เลือกทำแต่ในที่ลุ่ม ซึ่งน้ำท่วมถึงในฤดูฝน.

ขะบวนเกวียนซึ่งรอนแรมมา ได้บัดลุถึงปาฏลิคาม ในเวลาบ่าย ธนิยะก็สั่งจัดขะบวนใหม่ ให้เกวียนสินค้าอยู่กลาง มีกองคุ้มกันอยู่รอบนอก มีกองม้าคอยสอดส่องดูแลเป็นยามลาดหลั่นใกล้ไกล ตามควรแก่ภูมิประเทศมิได้ประมาท หมู่ชายฉกรรจ์ก็ถูกเกณฑ์ให้ไปตัดไม้ไผ่ และตัดหวายมาเตรียมเป็นเครื่องอุปกรณ์ในการข้ามฟากอย่างเร่งด่วน.

ธนิยะ ได้อธิบายให้สุรเสนะฟังว่า:—

"เกวียนของเรานี้จำนวนร้อย เราจึงต้องเช่าเรือและแพของชาวบ้านเท่าที่จะหาได้ ส่วนแพที่ทำเองได้เท่าไรก็ต้องนำมาใช้เพื่อให้ข้ามเสร็จในวันเดียว. เกวียนบันทุกสินค้าหนัก ๆ เล่มหนึ่งเราต้องใช้แพถึงสามแพ คือแพหนึ่งผูกไว้ใต้ท้องเกวียน เมื่อโคลากลงไปในน้ำลึกพอสมควรแล้วจึงปลดโคออกนำมารวมไว้ที่แห่งหนึ่ง แล้วนำแพอีก ๒ แพมาผูกขนานที่ล้อเกวียนใช้ไม้ไผ่พาด

ให้ติดต่อกัน ขันด้วยหวายให้แน่นหนาแล้ว เกวียนนั้นก็จะลอยน้ำได้. ถ้าเกวียนเบาก็ใช้เพียงแพเดียวข้างล่างเกวียนเหล่านี้จะต้องล่ามเชือกโยงติดต่อกันเป็นแนวยาว ครั้นเตรียมเกวียนเสร็จแล้ว จะต้องส่งโคข้ามฟากก่อน โคที่ข้ามนั้นย่อมว่ายน้ำข้ามไป แต่ถ้าไม่จัดการให้ดีก็จะจมน้ำตายกันทั้งฝูง. ครั้งแรกจะต้องสำรวจท่าฝั่งโน้นก่อนว่ามีท่าซึ่งโคจะขึ้นได้ อย่างน้อยจะต้องเตรียมท่าขึ้นไว้ให้โคสักสามหรือสี่ท่า คือขณะที่ข้ามนั้น โคย่อมถูกน้ำพัดไปบ้าง จึงข้ามไม่ได้ตรงแนวระหว่างฝั่งทั้งสอง เมื่อขึ้นท่าที่หนึ่งไม่ได้ก็จะได้ขึ้นในท่าถัดกันออกไป ซึ่งเราได้จัดส่งคนไปคอยอยู่แล้ว. ถ้าแพขนานเกวียนมีพอต้องการ เราก็ปล่อยโคข้ามได้ทีเดียวทั้งหมด ถ้ายังไม่พอก็จะต้องปล่อยไปเป็นรุ่น ๆ. เจ้าจงจำไว้ว่าในการปล่อยโคข้ามแม่น้ำนั้น จะต้องให้โคผู้ที่เป็นหัวหน้าฝูงข้ามก่อนแล้วให้โคนอกนี้ตามไปโดยลำดับ คือโคที่แข็งแรงโครุ่นและลูกโค ถ้าปล่อย

โคผิดลำดับก็อาจปั่นป่วนเป็นอันตรายได้ เพราะโคย่อม ตามหัวหน้าฝูง ถ้าหัวหน้าไปตรงก็ว่ายตรงตัดกระแส น้ำไปได้ ถ้าหัวหน้าไปคด ก็ว่ายคดเคี้ยวเวียนวนเป็น เหตุให้ชักช้าหรือหมดแรงจมน้ำตาย. ถ้าฝั่งตรงข้าม ไม่มีท่าขึ้น มีตลิ่งชันหรือมีพงไม้รก หัวหน้าโคไม่เห็น ทางขึ้นก็จะว่ายกลับ เมื่อหัวหน้าโคว่ายกลับ โคตัวอื่น ที่ว่ายตามมาก็จะย้อนกลับบ้าง เลยว่ายวนจมน้ำตาย เพราะเราคุมการข้ามไม่ดีพอ.[๑] ถ้าเราปล่อยโคถูกลำดับ และคุมการข้ามให้ดี แม้ลูกโคที่เกิดในวันนั้นก็จะว่าย น้ำตามแม่โคไปได้โดยสวัสดีจนถึงฝั่ง ครั้นโคข้ามเสร็จ แล้ว เราก็ใช้โคนั้นแหละลากแพเกวียนซึ่งโยงติดต่อกัน ไว้ด้วยเชือกอันเหนียวแข็งแรงดี ซึ่งนำปลายข้างหนึ่ง ไปสู่ฝั่งโน้นด้วยเรือและมีคนคอยคุมลำดับเกวียนให้เข้า สู่ฝั่ง แล้วปลดแพส่งข้ามฟากมารับเกวียนชุดอื่นอีก.

---

๑. รายละเอียดการพาโคข้ามแม่น้ำ ดูพระพุทธภาษิตจูฬโคปาลสูตร ๑๒/๔๑๘ พร้อมทั้งอรรถกถา ภาค ๒ หน้า ๓๕๗.

การที่เราต้องละโคไว้ฝั่งนี้บ้าง ก็เพื่อรอให้ส่งแพกลับแล้วจึ่งให้โคลากเกวียนที่ผูกแพไว้ใต้ท้องเกวียนลงน้ำ ครั้นแล้วจึ่งปลดโคให้ขึ้นทางเก่า นำแพอื่นอีกมาผูกขนานเกวียน ๒ ข้าง แล้วจึ่งส่งโคและเกวียนข้ามฟากโดยนัยหนหลัง. อนึ่ง ท่าที่โคและเกวียนจะขึ้นลงก็ต้องเลือกสถานที่อันแน่นหรือที่ดินปนทรายไม่เป็นหล่ม ถ้าในภูมิประเทศที่ไม่เคยข้ามด้วยแล้ว จะต้องตรวจตรากันอย่างถ้วนถี่ก่อนปล่อยให้ข้ามไป. ขะบวนเกวียนของเรามีม้ามาด้วย เราจะต้องใช้แพขนาดใหญ่ให้ม้าลงไปยืนได้ นำข้ามไปทีละมาก ๆ."

การตระเตรียมได้ล่วงไปตลอดวันรุ่งขึ้น ต่อจากนั้นขะบวนเกวียนทั้งปวง จึ่งได้ข้ามไปสู่ฝั่งวัชชีโดยสวัสดีด้วยความสามารถจัดคนและสั่งงานของธนิยะ. หมู่เกวียนได้พักแรมคืนอยู่ ณ ชายหาดนั้น.

คืนนั้นเป็นดิถีที่ ๑๔ แห่งชุณหปักษ์เดือนจิตระ พอตะวันตกได้พักใหญ่ ดวงจันทร์เกือบเต็มดวงก็โผล่ขึ้น

ทางทิศบูรพาและไม่นานนักก็สูงขึ้นพ้นยอดไม้.

สุรเสนะนั่งอยู่บนเกวียนกับท่านบิดา ณ หาดทรายอันยาวไปตามชายฝั่ง กระแสน้ำอันเป็นละลอกเพราะลมพัดจัด เมื่อต้องแสงจันทร์ก็เป็นประกาย มองไปทางฝั่งน้ำตรงข้ามซึ่งไกลออกไปลิบๆเห็นแสงไฟริบหรี่จากหมู่บ้านบางแห่ง อากาศปลอดโปร่งสดชื่นยิ่งกว่าที่อื่น ๆ ซึ่งเคยพักมาก่อน ทั้งนี้เพราะหาดทรายนี้ตั้งอยู่ห่างฝั่งออกไป ไม่มีอะไรกำบังลมตะเภาอันพัดมาจากทิศใต้. บนฝั่งลึกเข้าไปมีเกวียนกองบ้องกัน และหมู่ชาวเมืองธนูตรวจตราอยู่.

ธนิยะได้กล่าวขึ้นว่า "ณ ชายฝั่งตำบลปาฏลิคามโน้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้เสด็จข้ามฟากจากแคว้นมคธมาฝั่งวัชชีนี้ ในคราวที่กรุงไพศาลีเกิดทุพภิกขภัยและโรคระบาด กษัตริย์ลิจฉวีได้แต่งทูตไปทูลเชิญพระองค์ให้เสด็จไปโปรด พระเจ้าพิมพิสารตามเสด็จมาส่งทางฝั่งโน้น กษัตริย์ลิจฉวีเตรียมรับเสด็จอยู่ฝั่งนี้

มีภิกษุสงฆ์ตามเสด็จเป็นอันมาก ในครั้งนั้นได้จัดเรือประดับด้วยดอกไม้วิจิตรบรรจง เป็นพาหนะถวายสมเด็จพระศาสดา.[๑]

"การที่เรามาพักแรมที่หาดทรายเช่นนี้ จะต้องสังเกตทางทิศเหนือดูด้วยว่าในระยะ ๑๐ วันหรือ ๒๐ วันนี้ มีเค้าว่าฝนตกหนักหรือไม่ เพราะบางทีนอนอยู่ดีๆ รุ่งเช้าอาจถูกกระแสน้ำหลากมาพัดจมน้ำตายกันหมด น้ำป่าที่หลากมานั้น ส่วนมากไหลมาแต่ภูเขา ฉะนั้นการเดินทางและการพักผ่อน จึงต้องพิจารณาให้รอบคอบ."

ขณะนั้นเป็นเวลาเกือบปลายปฐมยาม ดวงจันทร์ขึ้นไปสูงมากแล้ว สุรเสนะเห็นเป็นโอกาสอันสมควรจึงได้ถามถึงเรื่องมารดาของตนว่า

"ข้าแต่ท่านบิดา ! ลูกทราบแต่เพียงว่าท่านมารดาได้สิ้นชีวิต จำเดิมแต่กาลที่ลูกยังเป็นเด็ก กับทราบ

๑. อรรถกถารตนสูตร สุตตนิบาต ภาค ๒ หน้า ๖-๗.

แต่เพียงนามของท่านว่า ชื่อตุลิน ขอได้โปรดเล่าเรื่องละเอียดเกี่ยวกับท่านมารดาให้ลูกฟังด้วย."

"ดูก่อนสุรเสนะ! เรื่องของตุลินมารดาเจ้านั้นมีคติเตือนใจดีมาก และก็เป็นธรรมดาที่ย่อมเกี่ยวข้องมาถึงพ่อด้วย แต่ก่อนที่พ่อจะเล่าให้เจ้าฟัง จะขอให้เจ้าสังเกตดูว่าความยุ่งยากของมนุษย์และสัตว์ในโลกนี้ โดยมากเกิดขึ้นเพราะมนุษย์และสัตว์เหล่านั้นก่อขึ้นเอง. มนุษย์สร้างบ่วงขึ้นคล้องคอตัวเอง สร้างเครื่องจองจำไว้ขังตัวเอง และในขณะเดียวกันก็ร่ำร้องหาความสุขความอิสสระ. เพียงในสัตว์ชั้นต่ำเช่นเป็ดไก่ เมื่อเราโยนข้าวเปลือกให้มันกิน ถ้าเป็นฝูงเป็ดมันก็จะตรงเข้าไซ้กินโดยรวดเร็ว ใครว่องไวก็กินได้มาก ใครช้าก็กินได้น้อย แต่มันไม่จิกตีข่มเหงกันในเวลากิน จึงอยู่รวมกันเป็นผาสุก และไม่ค่อยแตกฝูง ไม่ว่าจะมีมากสักเท่าไร. ส่วนไก่นั้นตรงกันข้าม มันไม่หวงกันกินฉะเพาะ

แม่ไก่ที่เลี้ยงลูกเล็ก ๆ และไก่ตัวผู้ที่ต้องการเอาใจไก่ตัวเมียเท่านั้น นอกจากนี้ถ้าในหมู่ตัวผู้หรือตัวเมียล้วน ๆ แม้มีเพียง ๒ ตัวเท่านั้น ถึงข้าวที่โยนให้จะมากสักเพียงไรมันก็จะจิกตีข่มเหงกัน ยังเวลาที่ควรจะได้กินให้เสียไปเปล่าอันมาก บางทีเปิดมาแย่งกินหมด ได้มีผู้ทดลองเอาข้าวใส่รางยาวให้ไก่ ๒ ตัวกินตามธรรมดารางเช่นนั้น มีเนื้อที่ให้ไก่ยืนกินได้ถึง ๑๐ ตัว แต่ไก่ ๒ ตัวนั้นจะเบียดกันจนตัวที่กำลังน้อยกว่าไปติดที่ปลายรางอีกข้างหนึ่ง หรือมิเช่นนั้นตัวที่กำลังน้อยกว่านั้น ก็จะถูกจิกตีไม่ให้เข้าใกล้รางอาหาร ความริษยา ความข่มเหงรังแกกันเป็นไปมากในหมู่ไก่อย่างนี้ ไก่จึงอยู่รวมกันไม่ค่อยได้ มักแตกพวกแตกหมู่ไม่เป็นผาสุก. ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกันหมู่ใดแก่งแย่งข่มเหงเบียดเบียนริษยากัน แม้บ้านเมืองนั้นจะมีอาหารอุดมสมบูรณ์ คนในหมู่นั้นก็ไม่เป็นอันกินอันนอนได้โดยผาสุก. แต่ในที่ใดแม้จะมี

มนุษย์มาก มีอาหารไม่มากนัก แต่มนุษย์เหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมะ ไม่ริษยาเบียดเบียนกัน ก็สามารถอยู่ร่วมกันเป็นผาสุก และทำความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นได้ เพราะไม่ต้องเสียเวลาไปในการทะเลาะวิวาทกันเป็นต้น.

"พ่อไม่เคยบอกเจ้าว่าพ่อเป็นชาวเมืองอะไร และเหตุไรจึงตั้งชื่อให้แก่เจ้าว่า สุรเสนะ ตลอดจนเรื่องของตุลินแม่เจ้าพ่อก็ไม่เคยเล่าเรื่องละเอียดให้ฟัง ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่พ่อต้องการจะให้เจ้ารู้ต่อเมื่อเจ้ารู้จักผิดชอบ มีหลักธรรมในใจพอที่จะสอนตัวเองได้แล้ว.

"ถ้าคนอื่นบอกเจ้าคงไม่เชื่อว่าพ่อนี้คือเชฏฐโอรสของพระราชากรุงมธุรา นครหลวงแห่งแคว้นสุรเสนะ พ่อควรจะได้ครองราชสมบัติในขณะนี้ และถ้าพ่อปกครอง ถึงอย่างไรกรุงมธุราก็ยังคงไม่ไปตกอยู่ในอำนาจของพระราชาแห่งแคว้นอวันติ. พ่อมาดำรงชีพ

อย่างพ่อค้า ไม่มีใครรู้จักว่ามีสกุลหรือสืบมาอย่างไร ทั้งนี้ด้วยความตั้งใจและความพอใจของพ่อเอง. พ่อได้ให้โอกาสแก่น้องชายต่างมารดาขึ้นเสวยราชย์แทน ในเมื่อพระบิดาสวรรคต. มารดาของพ่อได้เสด็จทิวงคตจำเดิมแต่กาลที่พ่อเดินทางไปไม่นานนัก."

ขนิยะสังเกตเห็นความรู้สึกตื่นเต้น ปรากฏในดวงหน้าและท่าทางของสุรเสนะอย่างผิดปรกติ ก็ยิ้มน้อยๆ แล้วเล่าต่อไปว่า :—

บทที่ ๗

ผู้สละ

"พ่อเป็นโอรสของพระมเหสีฝ่ายขวา ซึ่งมีหวังว่าจะได้ครองราชสมบัติ ส่วนน้องต่างมารดาคนอื่น ๆ ก็ยังมีอีกมาก เป็นธรรมดาของขัตติยราชกุมารที่จะต้องได้รับการศึกษาเป็นอันดี เพราะฉะนั้น เมื่อพ่ออายุได้ ๑๗ ปี พระราชบิดาจึงส่งพ่อไปเรียนศิลปวิทยา ณ กรุงตักกสิลา แต่มิให้ไปอย่างฟุ่มเฟือยหรือมีบริวารตามไปอยู่ด้วย ทั้งนี้เพื่อฝึกให้รู้จักปกครองตนและหัดเผชิญความยากลำบากไว้บ้าง เป็นแต่ยอมให้มีคนติดตามไปส่งจนเข้าเขตต์สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ แล้วก็กลับ.

"พระราชบิดาทรงพระประสงค์เช่นนั้น ก็เพราะพระองค์เป็นผู้มีพระราชหฤทัยเข้มแข็ง จึงใคร่จะปลูกฝังให้พ่อเป็นคนเข้มแข็งบ้าง แต่จิตต์ใจของพ่อนั้น

ปักปิ่นมาตั้งแต่ยังเด็ก พ่อไม่เคยกลัวลมกลัวแดด ไม่เคยกลัวใครในเรื่องการต่อสู้ แต่ไม่ชอบรังแกใคร เพราะฉะนั้น วิชาที่พ่อเลือกเรียนก่อนในสำนักอาจารย์ คือวิชารบ เริ่มต้นแต่การรู้จักป้องกันตนด้วยมือเปล่า จนกระทั่งการใช้ศัสตราคือของที่มีคม เช่นหอกดาบ และอาวุธ คือของที่ใช้ยิงหรือซัดไปทำร้ายได้ในที่ไกล เช่นธนู พ่อเรียนรู้ทั้งวิธีรุกและรับจนชำนิชำนาญมาก ในยามว่างพ่อมักจะหัดคนเดียวในป่า หัดยิงธนู และหัดใช้อาวุธอื่น ๆ. ความนึกคิดในยามหนุ่มคะนองนั้นรุนแรงมาก เห็นการต่อสู้กันเป็นของสนุกสนาน. เมื่อเรียนวิชารบสำเร็จนั้นอาจารย์ได้เรียกไปสั่งว่า ที่ว่าเรียนสำเร็จ คือรู้และเข้าใจในวิชาเท่าที่มีวางไว้เป็นแบบฉะบับ ส่วนความชำนิชำนาญตลอดจนความเฉลียวฉลาดดัดแปลงหรือนำวิชาไปใช้ให้เกิดผลดีนั้น เป็นหน้าที่ของผู้เรียนจะต้องไปฝึกฝนอบรมเพิ่มเติมอยู่เสมอ ท่านอาจารย์ได้สั่งพ่อไว้อย่างหนึ่งว่า ถ้าจะกลับบ้านเกิด

เมืองนอนควรไปแวะเมืองสาวัตถีก่อน นอกประตูเมืองด้านทักษิณ มีนักปราชญ์ผู้รู้วิชาศัสตราวุธยิ่งกว่าท่านอาจารย์อยู่ผู้หนึ่ง มีบริวารมาก ท่านผู้นั้นแหละจะให้อุปเทศ[๑]ในการใช้อาวุธได้ดียิ่ง แต่ท่านอาจารย์ไม่ยอมบอกชื่อนักปราชญ์ผู้รู้วิชาอาวุธสูงที่กล่าวนั้น.

"เมื่อพ่อกราบลาอาจารย์แล้ว หาได้กลับสู่แคว้นสุรเสนะหรือมุ่งหน้าไปแคว้นโกศล เพื่อไปหาอาจารย์วิชารบ ณ กรุงสาวัตถีไม่ พ่อได้เดินทางขึ้นเหนือจากสำนักอาจารย์เดิมต่อไปอีก เพื่อหาเรียนวิชาอื่น ๆ ที่พ่ออยากรู้ พ่อเรียนวิชาตรรกคือหลักการคิด วิชานิรุกติคือหลักของภาษาจากสำนักอาจารย์ใหม่ และเรียนวิชาปกครองและจัดการแว่นแคว้น จากสำนักอาจารย์อีกท่านหนึ่งร่วมกับจันทรายณะมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ เวลาสิ้นไปแล้วถึง ๗ ปี ต่อจากนั้นเมื่อเดินทางต่อไปอีกทางอุดรทิศ พ่อได้ไปพบอาศรมแห่งหนึ่งใน

---

๑. คำแนะนำ.

บริเวณป่านั้นอักขระจารึกไว้ว่า "ที่นี่รับสอนฉะเพาะผู้ไม่ต้องการจะเรียนอะไร."

"ในบริเวณอาศรมนั้นเงียบสงัด ไม่มีศิษย์พลุกพล่านเหมือนสำนักอื่น ซะรอยศิษย์ที่จะเรียนก็ล้วนแต่ต้องการจะเรียนอะไรสักอย่างหนึ่งทั้งสิ้น ซึ่งชื่อว่าขัดข้องต่อการที่จะพักศึกษาอยู่ในที่นี้ จึงไม่มีใครอยู่เรียนด้วยได้ พ่อตรงเข้าไปยังอาศรมนั้น ก็ได้เห็นอาจารย์ผู้มีอายุประมาณ ๕๐ ปีมีผิวพรรณผ่องใส และเท่าที่สังเกตดู เป็นผู้รักความเป็นระเบียบ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในบริเวณอาศรมนั้น ไม่มีอะไรที่รู้สึกว่าเกะกะรุงรัง หรือควรตำหนิได้ว่าสิ่งนี้ควรอยู่ตรงนั้น หรือสิ่งนั้นควรไปอยู่ที่อื่นดังนี้เลย.

"พ่อพยายามตีความหมายของคำว่า "ที่นี่รับสอนฉะเพาะผู้ไม่ต้องการจะเรียนอะไร" อย่างเร่งด่วน เพราะเมื่อพ่อเข้าไปหาท่านแล้วจะต้องโต้ตอบกับท่าน ถ้าขบปัญหานี้ไม่แตก ก็คงไม่มีโอกาสได้อยู่เรียนวิชาแปลก

ประหลาดที่พ่อเองก็ยังไม่รู้ว่าวิชาอะไรนั้นเป็นแน่. เมื่อได้ทบทวนถึงถ้อยคำต่าง ๆ ของนักคิดโบราณที่พ่อเคยได้ยินได้ฟังมา ในสมัยที่เรียนวิชาตรรกและวิชานิรุกติแล้ว ก็ทำท่าเหมือนจะคิดได้ลาง ๆ แต่ยังไม่แจ่มชัด แต่ได้ตัดสินใจไว้แล้วว่า จะต้องพยายามจนสุดความสามารถที่จะโต้ตอบกับท่านอาจารย์ประหลาดผู้นั้น ให้เป็นผลดีที่สุด.

"พ่อได้ตรงเข้าไปทำความเคารพท่านอาจารย์ผู้นั้นแล้วนั่งในที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านได้เพ่งมองดูอย่างถี่ถ้วนแล้วถามพ่อขึ้นด้วยเสียงอันกังวาล มีลักษณะเข้มแข็งว่า

"ดูก่อนมาณพ! เธอดั้นด้นมาจนถึงที่นี้ มีความต้องการสิ่งใดหรือ?"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! กระผมไม่ต้องการอะไรเลย" พ่อได้ตอบท่านไปอย่างนี้ รู้สึกว่าได้ทำความประหลาดใจให้ท่านบ้างพอสมควร.

"ถ้าอย่างนั้น เธอประสงค์จะเรียนสิ่งไรเล่า?"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! กระผมไม่ประสงค์จะเรียนอะไรเลย."

"ดูก่อนมาณพ! เราถามเธอว่าต้องการอะไร เธอก็ตอบว่าไม่ต้องการ ครั้นถามว่าประสงค์จะเรียนสิ่งไร เธอก็ตอบว่าไม่ประสงค์จะเรียนอะไรเลย. เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงขอเชิญเธอให้ออกไปจากสำนักของเราได้แล้ว"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! เพราะเหตุที่กระผมไม่ต้องการอะไรจึงมาสู่สำนักนี้ นับเป็นการชอบธรรมแล้วที่กระผมจะพักอยู่ในที่นี้ได้ และท่านอาจารย์ก็อาจสอนกระผมได้ตามกำหนดในอักขระที่จารึกไว้นั้น.

"ดีแล้ว! ราชกุมารแห่งกรุงมธุรา พระบิดาของเธอกำลังประชวร คณะอำมาตย์กำลังตามหาตัวเธออยู่ และเชื่อว่าจะมาพบเธอในบ่ายวันนี้ นี่เป็นเรื่องแรกที่เราบอกให้รู้ไว้เพื่อพิจารณาด้วยตัวเอง."

"เมื่อได้ฟังถ้อยคำอันกล่าวถึงรายละเอียดว่าพ่อคือ

ใคร และพระราชบิดากำลังเป็นอะไรเช่นนั้น พ่อรู้สึกตื่นเต้นจนบอกไม่ถูก มีอาการตัวเบาและขนพองสยองเกล้า. เป็นไปได้อย่างไรที่พออย่างเข้ามาพูดจากันสองสามคำ ท่านผู้นั้นก็รู้ความเป็นไปของพ่อหมดสิ้น. จะเป็นไปได้หรือ ที่ว่าพระราชบิดาประชวร และคณะอำมาตย์กำลังเที่ยวตามหาพ่อ ทั้งจะมาพบกันในบ่ายวันนี้ด้วย ถ้าเกิดเหตุขึ้นเช่นนั้นจริง ๆ พ่อจะทำอย่างไร? ในขณะที่พ่อกำลังนั่งตลึง คิดเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่งอยู่นั้น ท่านอาจารย์ก็กล่าวขึ้นมาว่า

"ไม่มีไกล ไม่มีใกล้ ไม่มีอะไรลึกลับ ถ้าคนเราสามารถเป็นนายของจิตต์ใจตัวเองได้. แม้เธอจะเป็นคนแรกที่สมควรอยู่กับเราในที่นี้ แต่เธอก็อยู่ไม่ได้เพราะจะต้องกลับไปกับคณะอำมาตย์. แต่เราจะขอเตือนเธอว่า ถ้ามีเรื่องจะต้องรบราฆ่าฟันกับใครแล้วขอให้ระลึกถึงคำที่เธอพูดกับเราว่า ไม่ต้องการอะไรไว้ให้ดีและข้อสำคัญที่สุด คืออย่าลืมคำสั่งของอาจารย์

คนแรกที่สอนวิชารบว่า ให้ไปหาอาจารย์นอกประตูเมืองสาวัตถีด้านทักษิณก่อนใช้วิชารบ เราเองก็เคยเป็นศิษย์ของอาจารย์ผู้นั้น โดยไม่รู้จักหน้ากัน เพียงแต่ฟังสืบมาจากผู้อื่นอีกต่อหนึ่งเท่านั้น เราก็มาหาความสุขได้อย่างดีในป่านี้ และตั้งใจจะสั่งสอนฉะเพาะคนที่ตอบคำถามเราได้เช่นตัวเธอเท่านั้น. โน่นบ่อน้ำด้านซ้ายของอาศรม มีน้ำเย็นใสสะอาด มีภาชนะสำหรับตัก เธอจงไปอาบน้ำเสียก่อนแล้วจึงกลับมาหาเราอีก."

"พ่อไม่รู้จะพูดว่าอย่างไรดูงุนงงไปหมด จำได้แต่เพียงว่า ได้ทำตามคำสั่งของท่านอย่างว่าง่าย เมื่ออาบน้ำเสร็จรู้สึกเบาสบายแล้วก็มาหาท่านอาจารย์ผู้นั้น ท่านนำผลมะทราง, หมากเม่า, มะหาดและมะพลับป่าอันสุกน่ากิน ใส่ภาชนะไม้มาตั้งให้พ่อบริโภคแล้วก็หายเข้าไปในอาศรม. พ่อมีความกังวลใจอยู่ด้วยเรื่องพระราชบิดา ทั้งในตอนเช้าก็หาผลไม้ป่าบริโภคมาบ้าง

แล้ว จึงมิได้สนใจในของต้อนรับของท่านอาจารย์ประหลาดผู้นั้น เมื่อลิ้มรสผลไม้เหล่านั้นอย่างละผลสองผลแล้วก็นั่งซึมอยู่แต่ผู้เดียว นาน ๆ จะเหลือบมองเข้าไปในอาศรม แต่ประตูซึ่งเปิดไว้เพียงครึ่งเดียวก็บังเสียไม่อาจจะเห็นภายในตลอดได้.

"พอตะวันบ่ายท่านอาจารย์ออกมาจากอาศรม เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงชี้มือให้พ่อดูพรานป่า ๕ คน ซึ่งเดินตรงมาพอดี. เมื่อคนเหล่านั้นเข้ามาใกล้ พ่อก็จำได้ว่าเป็นอำมาตย์ในราชสำนัก ที่ไว้วางพระหฤทัยของพระราชบิดา ๒ คน อีก ๓ คน คือพวกที่พาพ่อมาส่ง ณ สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เมื่อสมัย ๗ ปีล่วงมาแล้ว และได้เคยมาติดต่อให้ความสะดวกต่าง ๆ อย่างลับ ๆ แก่พ่อตลอดมา ทุกสำนักอาจารย์. พ่อรู้สึกอัศจรรย์ใจในความสามารถของท่านอาจารย์ประหลาดนั้นมากยิ่งขึ้น ที่สามารถรู้และบอกล่วงหน้าได้อย่างถูกต้องทุกประการ จิตต์ใจที่อบรมฝึกหัดดีแล้วมีอำนาจ

ถึงขนาดนั้นทีเดียวหรือ.

"เพื่อที่จะตัดการพูดอ้อมค้อม ของพราหมณ์ปลอมทั้ง ๕ นั้น พ่อได้เล่าให้ฟังว่า เรารู้ตัวอยู่ก่อนหน้าแล้วว่าพวกเขาจะมาบ่ายวันนี้ เกี่ยวกับเรื่องการประชวรของพระราชบิดา อำมาตย์เหล่านั้นพากันตลึงและรีบเล่ารายละเอียดแห่งการที่พระราชบิดาประสงค์จะให้พ่อรีบกลับไป เพราะไม่ทรงไว้พระหฤทัยในชีวิต.

"เมื่อได้ให้คนเหล่านั้นพักเหนื่อยพอสมควรแล้ว พ่อจึงเข้าไปกราบลาท่านอาจารย์ด้วยความเสียดายยิ่งที่มิทันได้อยู่ในสำนักของท่าน ก็จะต้องรีบจากไป ท่านอาจารย์ได้กล่าวเตือนพ่อว่า

ดูก่อนราชกุมาร! ความมักใหญ่ใฝ่สูงและมัวเมาในการที่จะมีอำนาจนั้น เป็นเหมือนก้อนเหล็กแดงใหญ่ที่ลุกร้อนเป็นเปลวรุ่งโรจน์ ซึ่งคนทั้งหลายเห็นเป็นดอกไม้อันน่าอุ้มชูเชยชม แล้วพากันแย่งเข้ากอดรัด ผลที่ได้รับจึงพากันวุ่นวาย

เดือดร้อนหาความสุขมิได้. เพราะฉะนั้น เธอจะต้องระมัดระวังในการที่จะหลงเข้าไปแบก หรือกอดรัดก้อนเหล็กแดงนั้น.

"ดูก่อนราชกุมาร! ความสุขที่ได้มาด้วยการยื้อแย่งกันนั้น เป็นเพียงสิ่งหลอกหลอน ตราบใดที่คนยังวิ่งวุ่นหาความสุขข้างนอก ตราบนั้นเขาก็จะได้รับแต่สุขที่ปลอมอยู่เสมอ ความสุขที่แท้จริงนั้นอาจหาได้ในจิตต์ใจของเรานี่เอง ไม่ต้องไปยื้อแย่งกับใคร ไม่มีปริมาณจำกัด.

"ดูก่อนราชกุมาร! คำใดของอาจารย์คนแรกที่ตรงกันกับคำของเรา คำนั้นขอให้เธอจำไว้เป็นพิเศษ."

"คำที่ตรงกันของท่านอาจารย์ทั้งสอง ก็คือเรื่องให้พ่อไปพบกับอาจารย์ใหญ่ในวิชารบ ด้านทักษิณแห่งประตูเมืองสาวัตถี.

"เมื่อพ่อออกจากอาศรมของท่าน และรอนแรม

ไปจนถึงแคว้นสุรเสนะ เข้าเขตต์มธุราแล้ว ก็ตรงไป ยังราชสำนักพระราชบิดา ในขณะนั้น พระองค์มีพระอาการดีขึ้น แต่ก็ไม่มีหวังมากนัก ที่จะหายเป็นปรกติ ทรงสำแดงพระอาการปีติโสมนัส เมื่อพ่อเข้าไปเฝ้า ทั้งยังรับสั่งมอบหมายพระราชสมบัติ ถ้าหากพระองค์เสด็จสวรรคต.

"ข่าวการกลับของพ่อ เป็นข่าวใหญ่ที่รู้กันทั่วไป และยิ่งมีข่าวว่าพระราชบิดาจะทรงมอบหมายราชสมบัติให้พ่อปกครองสืบแทนพระองค์ด้วย ก็รู้สึกว่าได้ทำให้เกิดความตื่นเต้นแก่คนเป็นอันมาก. ราชบุรุษได้จัดอำนวยความสะดวกทุกประการ อย่างที่ขัตติยราชกุมารผู้เป็นรัชทายาทจะพึงมี.

"ดูก่อนสุรเสนะ! การที่พ่อจากไปสู่สำนักตักกสิลาหลายปีนั้น ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะขาดการติดต่อกับคนทั้งหลาย ยิ่งเงียบหายไปเฉย ๆ ไม่ค่อยมีข่าวปรากฏ คนก็เดากันว่าพ่ออาจตาย หรือเป็นอย่างไรไปก็ได้

หมู่อำมาตย์ผู้หวังความเป็นใหญ่ก็หันไปเป็นบริวารของน้องชายต่างมารดาของพ่อเป็นส่วนมาก พ่อได้ทราบจากราชบุรุษว่า ได้มีเตรียมการกันอย่างลับ ๆ ที่จะให้น้องชายต่างมารดาของพ่อ ได้ครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดา. การซ่องสุมผู้คนและศัสตราอาวุธนั้นมีมานานแล้ว เมื่อพ่อกลับมาและมีหวังได้ครองราชย์เช่นนี้จึงไม่เป็นที่พอใจของกลุ่มอำมาตย์และราชบุรุษ ที่เป็นฝักฝ่ายของน้องชายต่างมารดาของพ่อ แต่อำมาตย์ที่ซื่อสัตย์ต่อพระราชบิดาก็มีเป็นอันมาก ที่พอใจจะสนับสนุนพ่อให้เป็นกษัตริย์ พ่อได้รับทราบการเคลื่อนไหวเพื่อช่วงชิงราชสมบัติอย่างลับ ๆ อยู่ตลอดมา ถ้ากล่าวตามอัธยาศัยเดิมของพ่อแล้ว การรบกันเป็นสิ่งที่พอชื่นชมเหลือเกิน ทั้งกลุ่มอำมาตย์ที่สนับสนุนพ่อก็ไปตั้งกองซักชวนบริษัทบริวาร เตรียมการป้องกันราชสมบัติไว้ด้วย เหตุการณ์ในกรุงมธุราจึงนับว่าสงบแต่ภายนอกเท่านั้น แต่ผู้ที่รู้เรื่องภายในดีก็พากันหวาด

วิตกไปด้วยประการต่าง ๆ.

"พ่อต้องต่อสู้กับความรู้สึกสองฝ่ายอย่างหนักตลอดเวลา คือความรู้สึกฝ่ายหนึ่งต้องการต่อสู้ ปราบพวกแย่งราชสมบัติให้เห็นฝีมือไว้บ้าง อีกฝ่ายหนึ่งคือถ้อยคำของท่านอาจารย์ที่สอนว่า การแย่งกันเป็นใหญ่นั้นคือแย่งกันอุ้มเหล็กแดง และว่าความสุขที่ต้องแย่งกันนั้นเป็นความสุขปลอม ความสุขจริงนั้นอยู่ในใจของเรา.

"พ่อได้พบกับท่านอาจารย์ประหลาดผู้นั้น เพียงวันเดียว แต่รู้สึกว่าคติที่ท่านให้ไว้เมื่อจะจากมาช่างฝังแน่นในจิตต์ใจเสียเหลือเกิน เพราะฉะนั้น การตัดสินใจว่าจะรักษาราชบัลลังก์หรือสละดี จึงเป็นเรื่องที่ยุ่งยากที่สุดที่พ่อจะตัดสินให้เด็ดขาดลงไปได้ว่า อย่างไรจึงจะดี.

"เจ้าย่อมจะรู้หัวใจของนักรบแล้วว่า ไม่ถือการตายเป็นของสำคัญ การต่อสู้ไว้ฝีมือในสมรภูมินั้น เป็น

สิ่งที่นักรบไม่ผ้นถึงด้วยความพากพูมใจ. ระหว่างที่พ่ออยู่ตักกสิลานั้น พ่อพยายามฝึกซ้อมอยู่เสมอจนกระทั่งแน่ใจว่า อาจคุมทหารเพียงห้าร้อยรบกับข้าศึกนับจำนวนพันได้ด้วยหลักการรบ ๔ ประการคือ ฐานกุสโล* เป็นผู้ฉลาดในสถานที่และเหตุแวดล้อมอย่าง ๑ ทูเรปาตี สามารถทำร้ายข้าศึกได้ในระยะไกล ก่อนที่จะมาถึงตัวเราอย่าง ๑ อกฺขณเวธี ยิงธนูได้รวดเร็วซึ่งรวมทั้งการรู้จักใช้อาวุธทำร้ายข้าศึกอย่างรวดเร็วติดต่อกันจนตั้งตัวไม่ติดอย่าง ๑ มหโต กายสฺส ปทาเลตา รู้จักทำลายกำลังส่วนใหญ่ของศัตรูอย่าง ๑ เมื่อใจหนึ่งอยากรบ ส่วนอีกใจหนึ่งยังรักสงบอยู่เช่นนี้ ความคิดข้อหนึ่งก็เกิดขึ้นว่า ถ้าได้สำแดงฝีมือให้คนเหล่านั้นเห็นไว้บ้าง บางทีจะนึกขยาดแล้วเลิกล้มความคิดแข่งดีไปเอง แต่ก็ลืมได้ความว่าผู้มีอำนาจคุมกำลังทหารซึ่งเป็นผู้กฝ่ายอยู่กับน้องชายของพ่อนั้น เป็นคนเชื่อดีใน

* ๒๑/๒๓๑.

ฝีมือของตนอยู่เหมือนกัน เพราะฉะนั้น แม้จะแสดงฝีมือก็คงไม่ทำให้เลิกล้มความคิดอันนั้นได้.

"แต่ด้วยอำนาจแห่งค่ายุแหย่สนับสนุนของผู้จงรักภักดี ในที่สุดพ่อก็ลืมคำของอาจารย์ไปพักหนึ่ง คิดกะการแต่เรื่องต่อสู้กับผู้จะแย่งราชสมบัติตลอดเวลา.

"แล้วในที่สุดความคิดฝ่ายสูงก็เกิดขึ้นอีก ขณะเมื่อพ่อปลอมตัวเที่ยวไปคนเดียว เพื่อสำรวจภูมิสถานห่างจากพระราชวังออกไป ได้เห็นกากลุ่มหนึ่งกำลังต่อสู้จิกตีกัน เพื่อจะแย่งหนูตายเน่าส่งกลิ่นเหม็นตัวหนึ่ง พอได้เห็นเช่นนั้นพ่อก็ได้สติและกลับสู่ที่อยู่ทันที.

"ตกลงใจว่า จะไม่ให้มีคนต้องเสียชีวิตเพราะราชสมบัติน แต่คนที่โลภมากก็จะไม่ให้ได้อะไรเลยเหมือนกัน พ่อจึงคิดใหม่ แทนที่จะเป็นแผนการรบ กลับเป็นอุบายจับคนสำคัญที่มีส่วนคิดแย่งราชสมบัติ พ่อได้อาศัยพระดำรัสของพระราชบิดา ซึ่งกลับประชวรหนักสั่งให้คนเหล่านั้นเข้าเฝ้า แต่โดยเหตุที่สั่งไปเป็นระยะ ๆ

ไม่ให้เข้าเฝ้าพร้อมกัน จึงจับไว้ได้ทีละคนจนหมดสิ้น.

"ในวันรุ่งขึ้นพอดีพระราชบิดาสวรรคต พ่อจึงประชุมพระประยูรญาติกับหมู่อำมาตย์ทั้งปวง และให้เบิกตัวผู้ที่จับไว้ได้ มีน้องชายต่างมารดาและอำมาตย์ผู้ใหญ่หลายคนมาพร้อมกันแล้ว จึงประกาศว่า

"ดูก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ! ถ้าท่านทั้งหลายจะปรองดองกันให้ดี ไม่ทะเยอทะยานและคิดทำลายล้างกันและกัน ท่านทั้งหลายจะอยู่เป็นผาสุก ไม่มีใครต้องถูกจองจำและต้องอาชญาถึงกับควรแก่การประหาร เช่นที่เห็นกันอยู่นี่ เรื่องราชสมบัตินั้นเราได้ตัดสินใจแล้วว่าจะสละให้แก่ผู้ที่ไม่โลภมาก คือน้องชายต่างมารดาอีกคนหนึ่งผู้มีนามว่าสัจจพล. ส่วนผู้โลภมากที่จับไว้ได้นี้ แม้ควรแก่การประหารเราก็จะให้ปล่อยเป็นอิสสระ แต่ไม่ให้เกี่ยวกับราชกิจทั้งปวงอีก เราขอเตือนท่านทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในธรรม ให้เห็นแก่ประโยชน์ของคนส่วนรวมทั่วหน้า ผู้มีใจคับแคบเห็นแก่ตัวนั้น

แม้จะเจริญก็ไม่ยืด ในที่สุดก็จะฆ่าฟันกันเองในพวกของตน หรือมองในกายนอกอาจเห็นเจริญ แต่ภายในจิตต์ใจมีแต่ความเสื่อมความเน่าใน. ท่านทั้งหลาย! มธุราอยู่ในความรับผิดชอบของสัจจพล และท่านทั้งหลายแล้วตั้งแต่บัดนี้ไป.

"ครั้นแล้วพ่อได้เรียกสัจจพลมาให้ปฏิญญาต่อหน้าพ่อและคนทั้งหลาย ว่าจะตั้งอยู่ในราชธรรมมุ่งบำรุงประชาชนให้เป็นสุข สัจจพลนั้นเมื่อได้รับราชสมบัติอย่างไม่รู้ตัวก็ตื่นเต้น ก้มลงกราบพ่อแล้วประกาศปฏิญญาของตนด้วยอาการที่สำแดงความบริสุทธิ์ใจ.

"ในวันที่ ๓* เมื่อถวายพระเพลิงพระศพพระราชบิดาแล้ว พ่อก็หายไปจากกรุงมธุราโดยไม่มีใครทราบความเคยชินกับป่าเขาลำเนาไม้ ทำให้พ่อรู้สึกเพลิดเพลินในการเดินป่า และเป็นอิสสระแก่ตัวอย่างเต็มที่

* เป็นประเพณีอินเดียไม่เก็บศพไว้นาน ถ้าเก็บไว้ถึง ๗ วัน ก็นับว่ามีเหตุพิเศษ.

รู้สึกเบาสบายกายจิตต์ ที่พ้นมาเสียได้จากการแย่งหนูเน่าส่งกลิ่นเหม็นแบบกา ซึ่งพ่อประสบมาแล้ว.”

บทที่ ๘

มณีในเบื้อกตม

"ดูก่อนสุรเสนะ ! แคว้นที่มีชื่อเดียวกับเจ้า ซึ่งมีเมืองมธุราเป็นราชธานีนั้น มีลำน้ำยมุนาอันไหลมาแต่ทิศอุดรหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดปี ปลายน้ำยมุนานั้นไปบัญจบกันกับลำน้ำคงคาทางทิศอาคเณย์แห่งกรุงโกสัมพีราชธานีแห่งแคว้นวังสะ ลำน้ำยมุนานั้นเป็นทางสัญจรสำคัญสายหนึ่งระหว่างแคว้นโกศลกับมคธ จากทิศทักษิณไปสู่บูรพา มีนาวาใหญ่น้อยบันทุกสินค้าบ้าง คนโดยสารบ้าง ไปมาติดต่อกันได้โดยสะดวก.

"พ่อได้เดินทางเลียบลำน้ำยมุนาเรื่อยลงไปทางใต้ เพลิดเพลินไปในการเดินทางชมภูมิประเทศ เก็บผลไม้ป่ากินบ้าง ซื้ออาหารกินในที่อันพอซื้อได้บ้าง จากทรัพย์ซึ่งนำติดตัวมาเช่นเพ็ชร พลอย ทอง เงินอันเป็นของมีค่าซึ่งไม่หนักเกินไปที่จะนำติดตัวไปด้วย พอเป็นเครื่อง

อำนวยความสะดวกในระหว่างทาง และในการตั้งถิ่นฐาน.

"เมื่อพ้นเขตต์สุรเสนะไปได้ไกลแล้ว พ่อได้โดยสารเรือไปตามลำน้ำยมุนาจนถึงกรุงโกสัมพีจึงได้แวะขึ้นเที่ยวดูภูมิประเทศ เพื่อว่าเมื่อชอบใจจะได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ พ่อได้กล่าวแล้วว่ากรุงโกสัมพีก็อาศัยลำน้ำยมุนาเช่นเดียวกัน และโดยเหตุที่ห่างจากพาราณสีเพียง ๒๓ โยชน์ จึงเท่ากับเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางเรือที่สำคัญแห่งหนึ่ง เมื่อเรือมาถึงที่บัญจบกันระหว่างลำน้ำคงคากับยมุนา ถ้าต้องการจะขึ้นเหนือไปสู่แคว้นโกศลก็แยกไปตามลำน้ำคงคา ถ้าต้องการเลยไปทางแคว้นวังสะและอื่น ๆ ก็แยกมาจอดพักที่ท่าเรือกรุงโกสัมพี เพราะฉะนั้นเมืองท่าแห่งนี้จึงนับว่าเจริญและมีผู้คนอัดแอไม่ใช่น้อย. พ่อได้ท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเขตต์ใกล้เคียงของกรุงโกสัมพี ได้พบเห็นขนบประเพณีผิดแผกไปจากที่พบปะมาจากทางเหนือ แต่

ก็ยังไม่ชอบใจว่าตำบลใดจะเหมาะแก่การที่จะตั้งภูมิ-ลำเนาได้ตามความประสงค์ของพ่อ.

"ระหว่างทางที่เที่ยวไป ได้ติดต่อคบหากับบุคคลหลายประเภท เป็นเหตุให้ได้เรียนรู้นิสสัยใจคอของคนต่าง ๆ ชะนิด บางครั้งพบคนพาลเกเรซึ่งถึงกับต้องปราบกันด้วยกำลังกายจึงได้รู้สำนึกตน บางคนปากร้ายแต่ใจดี บางคนพูดวาจาอ่อนหวาน แต่เต็มไปด้วยชั้นเชิงที่จะหาผลได้เอาเปรียบคนไม่เลือกหน้า บางคนซื่อสัตย์คบได้โดยง่าย ไม่คดเคี้ยว บางคนก็หมดยาง-อายโกงเขาซึ่ง ๆ หน้า.

"ดูก่อนสุรเสนะ! บุคคลในโลกมีอยู่หลายประเภทเช่นนี้ พ่อจึงขอเตือนเจ้า ให้รู้จักสังเกตและระวังตนให้ดีเมื่อจำเป็นต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับคนทั่วไป.

"ดูก่อนสุรเสนะ! เศรษฐีกรุงโกสัมพีมีอยู่หลายคนข้อที่น่าชมก็คือ เศรษฐีเหล่านั้นต่างตั้งโรงทานไว้สำ-หรับแจกอาหารเป็นประจำวันแก่คนขัดสนกำพร้า คน

เดินทางและนักบวชต่าง ๆ เช่นเดียวกับเศรษฐีและมหาอำมาตย์บางคนแห่งกรุงสาวัตถี แต่ในสมัยนั้นนักบวชแห่งพระพุทธศาสนายังมิได้ไปตั้งสำนักที่นั่น เพียงแต่จาริกไปสั่งสอนบ้างแล้วก็เลยไปที่อื่น จึงคงมีแต่พวกเดียรถีย์ปริพพาชกเป็นต้นที่ตั้งสำนักอยู่. *คนส่วนมากเห็นกันว่า คนเป็นเศรษฐีมักมีใจคับแคบ ตระหนี่ ดังที่ผูกคำเป็นภาษิตไว้ว่า เราได้กินน้ำจากขันน้ำ, ตุ่มน้ำ, บ่อน้ำ เป็นส่วนใหญ่ พอไปถึงทะเลเข้า แม้มีน้ำมากก็กินไม่ได้เลยเพราะเค็มไปหมด อันเปรียบความว่า คนทั้งหลายที่ได้รับความช่วยเหลืออุปการะนั้น ก็ได้จากคนจน ๆ ด้วยกัน หรือคนผู้ไม่ค่อยมั่งมีเท่าไรนักเป็นส่วนมาก แต่พอไปถึงเศรษฐีหรือคนชั้นสูงเข้าก็กลายเป็นเหมือนน้ำทะเลไป ไม่ได้รับอุปการะช่วยเหลืออะไร เมื่อเศรษฐีเหล่านั้นมีใจโอบเอื้ออารีต่อคนอื่น ๆ อันเป็นการตรงกันข้ามกับภาษิตที่กล่าว พ่อจึงว่าน่าชม เพราะแม้จะเป็นดุจทะเล ก็*

มิใช่ทะเลน้ำเค็ม แต่เป็นทะเลสาบน้ำจืดซึ่งกว้างใหญ่เช่นเดียวกัน.

"ครั้งหนึ่ง พ่อไปทางฝั่งน้ำยมุนาได้เห็นประเพณีเผาศพที่น่าสังเวชอยู่อย่างหนึ่ง คือคฤหบดีผู้หนึ่งทำกาละ พวกญาติจึงนำมาเพื่อเผาที่ริมฝั่งน้ำ แต่ถือกันว่าภริยาก็จะต้องเผาตัวให้ตายตามไปด้วย จึงได้มีการแห่ภริยาของคฤหบดีผู้นั้นมา ครั้งแรกนางมีหน้าตาสดชื่น มีคนเป็นอันมากไปกล่าวอวยพรสรรเสริญ แต่พอไปถึงเชิงตะกอนก็มีหน้าซีดผิดไปคนละคน. ก่อนจะขึ้นไปบนเชิงตะกอน พวกญาติได้พานางเดินเวียนรอบกองฟืนซึ่งมีศพสามีของนางวางอยู่เบื้องบน พอถึงรอบที่ ๒ นางก็เป็นลมสิ้นสติ พวกญาติก็คงครึ่งลากครึ่งพะยุงพาเวียนจนครบ ๓ รอบแล้วพานางขึ้นไปนอนคู่กับศพนั้น พราหมณ์ผู้ทำพิธีนำน้ำมันเนยเต็มภาชนะขนาดใหญ่มาราดลงบนกองฟืนแล้วจุดไฟขึ้น เปลวไฟพลุ่งขึ้นคลุมกองฟืนนั้น มีเสียงญาติตะโกนเรียกชื่อสตรีนั้น แต่ไม่มี

คำตอบ ในที่สุดก็เป็นอันเผาด้วยกันไปหมดทั้งคนเป็นและคนตาย. เมื่อเก็บกระดูกแล้วก็ทิ้งไปตามลำน้ำยมุนา ด้วยถือว่าลำน้ำนี้ไปบัญจบกับแม่คงคา กระดูกนั้นก็จะไปถึงแม่คงคาเอง จึงไม่ต้องไปลอยทิ้ง ณ กรุงพาราณสี. อีกประเพณีหนึ่ง พวกศูทรโดยมากใช้ฝังศพแทนการเผา เมื่อสามีตายก็มีการฝังภริยาทั้งเป็นเหมือนกัน ประเพณีเหล่านี้เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้ว ส่งคณะภิกษุจาริกไปในที่ต่าง ๆ ก็สั่งสอนให้เลิกล้มไปได้เป็นส่วนมาก ปัจจุบันนี้ตลอดทางที่กองเกวียนของเราผ่านไป จะมิได้พบเห็นประเพณีที่โหดร้ายเผาหรือฝังคนเป็น ๆ เช่นนี้อีกเลย.

"พ่อได้เที่ยวไปทั่วกรุงโกสัมพีและบริเวณใกล้เคียงแล้ว ยังไม่พบที่เหมาะอันควรพำนักอยู่เป็นหลักแหล่ง จึงคิดว่าจะเดินทางต่อไปยังกรุงพาราณสี. เมื่อได้ข้ามฝั่งน้ำไปอีกทางหนึ่งอันตรงกันข้ามกับพระนครนั้น ก็ได้พบหมู่เกวียนเป็นอันมากซึ่งเดินทางมาจากแคว้นอื่น

จอดขายสินค้า ซึ่งชาวโกสัมพีนำเรือข้ามมาซื้อบันทุกไปสู่ร้านตลาดหรือเคหสถานแห่งตน.

" เมื่อได้เข้าไปไต่ถามทราบความว่าเกวียนขะบวนนั้นจะออกเดินทางต่อไปยังกรุงพาราณสี พ่อจึงได้ออกปากขอโดยสารไปด้วย และจะยอมให้มูลค่าตามสมควร. เนื่องจากเที่ยวนี้เป็นเที่ยวกลับมีเกวียนเปล่าอยู่มาก เกวียนที่บันทุกสินค้าเมืองอื่นกลับมาเพื่อขายอีกต่อหนึ่งก็มีไม่น้อยเช่นกัน หัวหน้าคนขับเกวียนจึงยินยอมให้พ่อโดยสารไปบนเกวียนเปล่าคันหนึ่งซึ่งมีคนขับประจำอยู่ที่คอเกวียน.

" เมื่อไปถึงพาราณสีและตรวจดูตัวเมืองตลอดจนภูมิประเทศใกล้เคียงแล้ว ก็ตกลงใจว่าจะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองนี้ เพราะเหตุผลหลายประการ ข้อแรกขณะที่พักอยู่ ณ ที่นั้น พ่อได้รับความเอื้อเฟื้อจากนายกองเกวียนให้ได้รับความสะดวกเป็นอย่างดี นายกองเกวียนผู้เฒ่ารู้ว่าพ่อตัวคนเดียวไม่มีห่วง และเห็นยัง

เป็นหนุ่มแข็งแรง จึงออกปากชวนให้ร่วมงานเป็นพ่อค้าเกวียน ซึ่งถ้าเป็นผู้มีใจรักในการท่องเที่ยวชมเมืองต่าง ๆ และการผจญภัยแล้วก็เหมาะมาก ทั้งในสมัยนั้นการค้าขายที่นับว่าได้กำไรงาม ก็คือการบันทุกสินค้าไปขายในต่างเมืองนี้เอง พ่อพอใจในข้อนี้ก็เพราะยังมีคำสั่งของอาจารย์อยู่อีกข้อหนึ่ง ที่ให้พ่อไปหาอาจารย์วิชารบ ณ ประตูเมืองสาวัตถีด้านทักษิณ ถ้าได้ร่วมเดินทางไปกับขบวนเกวียนด้วย นอกจากจะได้ไปหาอาจารย์ที่กล่าวแล้ว ยังมีโอกาสได้เที่ยวชมภูมิประเทศทั้งในนครหลวงและในชนบททั่วไปอีกด้วย ประการที่สอง พาราณสีเป็นเมืองเก่า เป็นเมืองตัวอย่างของขนบประเพณีทุกชะนิด มีผู้คนเดินทางมาจากต่างเมืองไม่ว่าใกล้ไกลเพื่อลงอาบน้ำในแม่คงคา ซึ่งคนในครั้งนั้นถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ในข้อนี้เป็นโอกาสที่พ่อจะได้พบคนมีวิชาความรู้แปลก ๆ ซึ่งพ่อพอใจมากเพราะพ่อรักการศึกษาหาความรู้ ประการที่สามพ่อได้พบ

ทำเลแห่งหนึ่ง ใกล้ภูเขา ไม่ไกลนักจากหมู่บ้านชาว เกวียน เป็นที่คล้ายเกาะล้อมด้วยลำธารอันคดเคี้ยว มีหญ้าแพรกขึ้นเขียวชะอุ่ม และมีไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ไม่มากนัก ถ้าได้ดัดแปลงขุดลำธารใกล้เคียงให้กว้างออกไปอีกเล็กน้อย และสร้างที่อยู่ขึ้น ณ ที่นั้นก็จะเป็นที่สงบ แต่เจ้ากรู้จักที่นั้นมาตั้งแต่เล็กแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องกล่าวถึงอีก.

"ถัดหมู่บ้านชาวเกวียนไปเล็กน้อย มีหมู่บ้านใหญ่ของคฤหบดีผู้มีอาชีพในการค้าของทางไกล ทั้งทางเกวียนและทางเรือ สุดแต่ใครจะสะดวกและชำนาญทางไหน คฤหบดีผู้หนึ่งในหมู่บ้านนั้นค่อนข้างมั่งคั่งแต่ไม่ถึงขนาดเป็นเศรษฐี มีบุตรีสามคน คนพี่รูปร่างไม่งามชอบเงียบ ๆ ไม่พูดมาก แต่คล้ายกับเป็นคนมีกรรมที่มารดาบิดามักจะดุด่าอยู่เสมอทั้ง ๆ ที่ไม่สมควร ส่วนน้องทั้งสองรูปร่างงดงาม พูดมากรู้จักเจรจาประจบเอาใจมารดาบิดา จึงเป็นที่รักมากของสองสามี

ภรรยา แต่ชอบเล่นเกะเระและรังแกพี่คนใหญ่ผู้ไม่มีปากเสียงอยู่เนืองนิตย์.

"วันหนึ่งขณะที่พี่กำลังนั่งอยู่หน้าบ้านและบิดามารดาไม่อยู่ น้องทั้งสองซึ่งอยู่ในวัยรุ่นวิ่งขับกันในห้องชั้นในที่ไว้ของมีค่า เผอิญมือไปปัดภาชนะอันงดงามมีราคามาก เป็นของที่คฤหบดีทะนุถนอมอย่างยิ่งตกลงมาแตก ต่างตกใจกลัวก็รีบหนีไปนั่งอยู่หลังบ้าน ขณะนั้นมีคนรับใช้สตรีได้ยินเสียงภาชนะตกจึงเข้าไปดู และเห็นบุตรทั้งสองของคฤหบดีวิ่งออกไปจึงตามไปถามเด็กทั้งสองพากันขู่คนรับใช้ว่า ถ้าบอกมารดาบิดาถึงเรื่องนี้แล้ว ตนจะแกล้งใส่ความให้ต้องถูกลงโทษอย่างหนัก และให้ถึงต้องถูกขับไล่ไป นางได้ฟังดังนั้นก็กลัว จึงนิ่งอยู่.

"เมื่อสองสามีภรรยาเข้าไปพบภาชนะแตกอยู่อย่างนั้น ก็มีความโกรธ และเสียดายมาก จึงเรียกบุตรทั้งสาม และคนรับใช้ทั้งปวงมาซักถามว่าใครเป็นผู้ทำ

ภาชนะนั้นแตก ด้วยความที่เกรงว่าตนจะมีผิด น้องทั้งสองจึงปฏิเสธและกล่าวว่า เข้าใจว่าพี่คนใหญ่จะทำแตก เพราะเมื่อได้ยินเสียงภาชนะตกแล้วก็เห็นพี่เดินออกมาจากห้อง มารดาบิดาได้ซักถามพี่ผู้มีนามว่าตุลินด้วยอาการเกรี้ยวกราด นางก็ได้แต่ตอบปฏิเสธก้มหน้านิ่งอยู่ เพราะเป็นคนไม่มีปากเสียงดังกล่าวแล้ว เมื่อเห็นว่าจะถามให้รับดี ๆ ไม่ได้แล้ว มารดาซึ่งโกรธมาก เพราะมีความเสียดายมากกว่าบิดา จึงคว้าไม้มาเฆี่ยนตีตุลินอย่างรุนแรง เฆี่ยนไปซักถามไปเพื่อจะให้รับสารภาพ นางก็คงปฏิเสธอยู่อย่างเดิม ข้างฝ่ายบิดาเห็นบุตรีปฏิเสธอยู่อย่างนั้นก็โกรธ จึงตรงเข้ากระชากผมแล้วตบด้วยฝ่ามืออย่างแรง จนตุลินสลบไป.

"คนใช้ชราตรงเข้าประคองตุลินน้ำตาอาบหน้า จะบอกความจริงก็เกรงสองพี่น้องนั้นจะใส่ความตนจนอยู่ไม่ได้ ทั้งตัวคนเดียว คำพูดคงมีน้ำหนักไม่พอเหมือน

สองคนเป็นแน่. สองสามีภรรยาผู้มีพื้นความรู้สึก ไม่ชอบบุตรีคนโตอยู่แล้ว ครั้นมาประจวบกับมีของแตกจึ่งลงโทษบุตรีของตนอย่างรุนแรง เมื่อเห็นคนรับใช้เข้าไปประคองเช่นนั้น ก็หลีกไปสู่ที่อื่น ปล่อยให้แก้ไขกันเอง เพราะนึกว่าคงไม่เป็นอะไรมากนัก.

"เมื่อใช้ผ้าชุบน้ำเช็ดหน้า และประคบตัวตุลินซึ่งเป็นริ้วรอยมีเลือดไหลซิบ ๆ เพราะรอยไม้ สักครู่หนึ่งตุลินก็ลืมตาขึ้นเห็นหน้าคนรับใช้ชราก็ร้องไห้ ค่อย ๆ พยุงกายลุกขึ้น มิสตรีผู้สูงอายุนั้นประคองไปส่งจนถึงห้องส่วนตัว นางได้เล่าความจริงให้ตุลินฟังโดยสิ้นเชิงว่าตุลินไม่มีผิด แต่น้องสองคนแกล้งใส่ความให้ต้องรับโทษแทน ทั้งสองปรึกษากันว่าจะอยู่ในบ้านนั้นต่อไปมิได้แล้ว ในคืนนั้นเองตุลินกับหญิงชราก็หนีออกจากบ้านมารดาบิดาของตน เดินทางไปอาศัยอยู่กับนายกองเกวียนผู้เป็นญาติห่าง ๆ.

"ครั้งแรกมารดาบิดาก็ตกใจอยู่บ้างที่ลูกหายไป

ครั้นภายหลังทราบว่าหนีไปอยู่กับนายกองเกวียน ก็ไม่สนใจอะไรต่อไปอีก เหตุที่สองสามีภรรยานั้นมีพื้นความไม่ชอบศุลินบุตรของตน ก็เพราะในสมัยหนึ่งตนได้ไปหาหมอดู เพื่อให้ทายความเป็นไปในชีวิต หมอทายว่าจะต้องลำบากและเสียใจเพราะลูก เมื่อพิจารณาตามคำทำนายนั้น ใจก็ปักลงไปว่า ศุลินคงเป็นลูกที่ทำให้ตนต้องลำบากและเสียใจเป็นแท้ เพราะรูปร่างก็ไม่น่าดู ชอบนั่งนิ่งไม่พูดประจบอ่อนหวานเหมือนบุตรคนเล็กทั้งสองนั้น ครั้นแน่ใจว่าศุลินเป็นลูกที่คงจะก่อความเดือดร้อนให้สักวันหนึ่ง มีเรื่องอะไรควรไม่ควรก็ดุด่าปราบปรามกันจนเกือบจะเรียกว่าเนืองนิตย์ ยิ่งมาถึงวันที่ของแตกก็ยิ่งปักใจหนักขึ้นว่าศุลินเป็นคนเลวเลี้ยงไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อรู้ว่าศุลินหนีไปอยู่กับนายกองเกวียน จึงรู้สึกเรือยๆ ไม่ติดใจอะไรมากนัก.

“ดูก่อนสุรเสนะ! เมื่อพ่อไปพักที่บ้านนายกองเกวียนไม่กี่เดือน และได้เห็นศุลินหนีมารดาบิดามาอาศัยผู้อื่น

อยู่อย่างน่าสงสารเช่นนั้น ตลอดจนได้ฟังคนรับใช้ชรา
เล่าความเป็นไปต่าง ๆ ให้ฟังด้วย เพราะเหตุที่รัก
ความเป็นธรรม พ่อจึงตั้งใจว่าแม้คุณจะอยู่ในสภาพ
ยากจนหมดที่พึ่ง และไม่ใช่คนที่มั่งมีทรัพย์สมบัติ
อย่างไรก็ตามที พ่อจะรับเลี้ยงดูเอง ประกอบกับพ่อ
ได้สังเกตเห็นว่าคุณมีคุณสมบัติของสตรีบริบูรณ์ ใน
การทำกิจหน้าที่ของตน ทั้งเป็นผู้มีอัธยาศัยรักสงบ เป็น
คนพูดน้อยจริง แต่ไม่โง่ แท้จริงเป็นผู้นิ่งอย่างรู้เท่า
เป็นคนไตร่ตรองลึกซึ้งแล้วจึงพูด พ่อจึงตัดสินใจแจ้ง
ให้นายกองเกวียนทราบถึงการที่พ่อจะรับเลี้ยงดูคุณี
เมื่อตกลงและได้ประกอบพิธีมงคลเล็กน้อยแล้ว คุณี
แม่ของเจ้าก็ไปอยู่ด้วยกันกับพ่อ ณ บ้านริมลำธาร ซึ่ง
ได้จ้างเขาปลูกขึ้นด้วยทรัพย์ที่พ่อขายเพ็ชรพลอยได้ ตั้ง
แต่ครั้งพักอยู่ ณ กรุงโกสัมพี หญิงชรานั้นก็ได้ตามไป
อยู่ด้วย และได้ช่วยกิจการในบ้านเป็นอันดี.

"ดูก่อนสุรเสนะ ! เพ็ชรพลอยที่พ่อนำติดตัวมาแต่

กรุงมธุรานั้น มีมากพอสมควรที่พ่อจะขายกินไปจนตลอดชีวิต แต่พ่อไม่พอใจการอยู่นิ่ง ๆ จึงได้ฝึกหัดวิชาขับเกวียนอย่างละเอียดละออ ทั้งนายกองเกวียนก็มีจิตต์เมตตาในพ่อเหมือนเป็นลูกของท่าน จึงได้สั่งสอนวิชาเกี่ยวกับการคุมขะบวนเกวียนให้อย่างถี่ถ้วนทุกประการ

"กล่าวถึงสองสามีภรรยาผู้เป็นบิดามารดาของคุณทำการค้าขายเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ก็ขยายการค้าและส่งเกวียนไปสู่ต่างแดนมากขึ้น ในคราวหลังถึงกับทุ่มเททุนทรัพย์ที่มีอยู่ รวมทั้งกู้ทรัพย์ของเพื่อนคฤหบดีด้วยกันอีกมากมาย ซื้อสินค้าบันทุกเกวียนนับจำนวนร้อย ๆ ส่งไปขาย เพื่อจะได้ร่ำรวยยิ่งขึ้นอย่างทันอกทันใจ เมื่อกลายเป็นผู้มีกิจการค้าเจริญขึ้นถึงขนาดนั้น ก็มีคนมาติดต่อมากขึ้น ต่อมาบุตรคฤหบดีอื่น ๆ ที่มีฐานะดีก็ส่งคนมาสู่ขอบุตรทั้งสองนั้น และได้ทำพิธีอาวาหมงคลไปโดยลำดับ.

"สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรแน่นอน การลงทุนครั้งหลังที่คฤหบดีผู้นั้นทุ่มเทลงไปอย่างเต็มที่ เพื่อจะได้มั่งมีอย่างเศรษฐีเร็วทันใจนั้น กลับเป็นการทำลายตัวเองอย่างย่อยยับ เพราะขะบวนเกวียนทั้งหมดได้ถูกโจรปล้นระหว่างทาง จากพาราณสีสู่กรุงราชคฤห์ ชาวขับเกวียนได้ต่อสู้ตายไปบ้าง ที่เหลืออยู่บ้างก็หนีเอาตัวรอด เพราะโจรมีกำลังเหนือกว่า เมื่อข่าวการถูกโจรปล้นเป็นที่รู้กันทั่วไปแล้ว เจ้าหนี้ทั้งหลายก็ตามมาทวงถามสองสามีภรรยานั้น ครั้งแรกก็พูดด้วยวาจาอ่อนหวาน เพราะยังเกรงใจอยู่บ้าง หนักเข้าก็ถึงกับใช้วาจาหยาบคาย.

"สองสามีภรรยาแทบจะล้มสลบ เมื่อทราบข่าวความพินาศของตน รุ่งขึ้นอีกไม่กี่วันเมื่อมีเจ้าหนี้มาทวงถาม ก็ขอผัดผ่อนหาทางบิดเบือนเท่าจนเต็มความสามารถ นึกได้ถึงบุตรคนเล็กทั้งสองก็ไปอ้อนวอนขอให้ช่วย ลูกทั้งสองก็ปฏิเสธอ้างว่าทรัพย์สินเงินทองนั้น

เป็นของสามี ตนช่วยอะไรไม่ได้ ในที่สุดก็ต้องมอบบ้านเรือนเครื่องใช้ทุกอย่างให้เจ้าหนี้ไป ตนเองต้องเร่ร่อนออกจากบ้านไปอาศัยบุตรีคนที่สองอยู่.

"คุณีมารดาของเจ้าได้ทราบข่าวนี้ก็วิตกกังวลนัก ปรึกษากับพ่อ จะขอรับมารดาบิดาของตนมาอยู่ด้วย นางมิได้มีความผูกอาฆาตจองเวรเลย แต่พ่อให้ความเห็นว่าจะลองดูใจพวกลูก ๆ ทั้งสองคนนั้นดูก่อน ถึงอย่างไรก็คงหาทางขับไล่ไม่ให้มารดาบิดาของตนพึ่งพิงเป็นแท้ พ่อคาดไว้ไม่ผิด ในไม่ช้าก็ได้ข่าวว่าบุตรีคนที่สองพูดเหน็บแนมมารดาบิดาของตนว่า ทำไมไม่ไปอยู่บ้านของลูกอีกคนหนึ่งบ้าง มารดาบิดาจึงต้องไปอาศัยบุตรีคนเล็ก ในไม่ช้าก็ได้ข่าวมาอีกว่ามารดาบิดาต้องแอบร้องไห้เพราะลูกของตนพูดเสียดสี จะไม่ทนก็ไม่รู้จะไปพึ่งใคร.

"ลำดับนั้นพ่อและคุณี เห็นเป็นโอกาสอันควรแล้วจึงไปหาเจ้าหนี้ผู้เป็นเจ้าของเรือนเก่าของมารดาบิดานั้น

ขอซื้อคนตลอดจนเครื่องใช้ทั้งปวงที่ตกไปเป็นของผู้อื่น ครั้นซื้อได้เรียบร้อยแล้วจึงให้คนรับใช้ชรารู้ซื่อสัตย์ผู้นั้น ไปตามมารดาบิดาของตุลินมาจากบ้านบุตรคนเล็กที่ไปอาศัยอยู่อย่างลำบากยากเข็ญ และต้องช่วยเขาทำงานบางครั้งก็ถูกลูกของตนเองว่ากล่าวให้เจ็บใจ ตุลินได้สั่งไปมิให้บอกว่าใครให้ตามหา เป็นแต่ว่าจะมีคนช่วยเหลือ ขอให้ไปพบที่บ้านเก่า.

"สองสามีภรรยาดีใจแกมสงสัย เมื่อคนที่เคยรับใช้ตนไปบอกขอให้ไปที่บ้านเก่า จะมีคนช่วยเหลือให้อยู่เป็นสุข แต่จะจริงหรือไม่จริงก็ยังดีกว่าไม่มีที่หวังอะไรเสียเลย ตนมาตกยากครั้งนี้สำหรับนัก จึงลืมความถือตัวทั้งปวงสิ้น ภรรยาตรงเข้ากอดคนรับใช้แล้วก็ร้องให้รำพันถึงความทุกข์ยาก แต่ก็ไม่วายเหลียวดูทางโน้นทางนี้ ด้วยเกรงลูกจะเห็น จะทำอะไรเล็กน้อยก็กลัวเขาไปทุกฝีก้าว เพราะต้องอาศัยเขากิน ถ้าเขาโกรธไล่ไปเสียก็คงอดตาย ฝ่ายคนรับใช้ก็พลอย

ร้องไห้ไปด้วย กับนายเก่าของตน.

"สุรเสนะเอย! เจ้าจงจำตัวอย่างไว้ให้ดี ในยามมั่งมีเป็นผาสุก อย่าเห็นคนอื่นเป็นเสมือนก้อนดินท่อนไม้ ที่พึงเหยียบเล่นหรือเดินข้ามเล่นตามความพอใจ ทุกสิ่งไม่มีอะไรแน่นอนในโลกนี้ ถ้าทำลืมตัวและฉวยพลาดพลั้งลง ตนเองก็จะถูกเหยียบยิ่งกว่าที่เคยเหยียบผู้อื่น.

"เมื่อสองสามีภรรยาตามคนรับใช้มาถึงเรือนเก่าแห่งตนแล้ว กุลีนกับพ่อก็ไปต้อนรับ เรานั่งลงกราบท่านทั้งสอง ซึ่งทำให้ท่านตื่นเต้นมาก เมื่อจำได้ว่าเป็นกุลีนลูกที่ท่านเฆี่ยนตีจนสลบ ก็ยืนชะงักนิ่งตลึงอยู่.

"กุลีนจึงเล่าความจำเดิมแต่หนีจากท่านไป เพราะเรื่องที่ถูกน้องทั้งสองใส่ความให้ถูกเฆี่ยนตี จนไปอยู่บ้านนายกองเกวียน และไปอยู่กับพ่อ ทั้งได้เล่าตลอดจนถึงว่าบัดนี้เราได้ซื้อทุกสิ่งทุกอย่างกลับคืนมา ให้ท่านทั้งสองหมดสิ้นแล้ว.

"บิดาของตุลินขบกรามแน่นน้ำตาไหลลงอาบหน้า ไม่พูดว่ากระไร ส่วนมารดานั้นร้องไห้ด้วยเสียงอันดัง เข้ากอดตุลินไว้ ปากก็พร่ำขอโทษที่เคยเฆี่ยนตีทั้งที่ไม่มีความผิด ดูเหมือนการที่ตุลินสนองตอบท่านด้วยคุณความดีนั้นเสียอีก จะกลับทำให้ท่านรู้สึกเจ็บร้าวในจิตต์ใจ เพราะสำนึกในความผิดของตนมากขึ้น มีเสียงสะอึกสะอื้นพรรณนาความลำบากที่ไปอยู่กับลูกทั้งสองมิได้ขาดระยะ.

"ตุลินเอย!" บิดาได้กล่าวขึ้นด้วยดวงหน้ามีน้ำตาไหลเป็นทาง "พ่อตบเจ้าถึงสลบ พ่อนี่เป็นคนชาติชั่วประทุษร้ายเจ้าผู้ไม่มีความผิด ทั้งยังจะกลับมาอยู่บ้านที่เจ้าซื้อคืนให้อีกเล่า พ่อควรจะกราบขอโทษเจ้าจึงจะถูก" ครั้นแล้วท่านบิดานั้นก็ทำท่าจะลงกราบบุตรของตนจริง ๆ ตุลินตรงเข้ายุดมือไว้ กล่าวปลอบใจบิดาด้วยประการต่าง ๆ จนคลายความโศกสลดแล้ว ก็จัดการให้ท่านทั้งสองได้อยู่เป็นสุขสืบมา.

บทที่ ๙

ธรรมานุภาพ

" ดูก่อนสุรเสนะ ! ข่าวความกตัญญูกตเวทีของคุฬินั้นระบือไปทั่ว ไม่มีใครสามารถปิดบังความจริงและความดีงามนี้ได้ ชนทั้งหลายแม้ที่สูงอายุก็พากันเคารพนับถือคุฬินีเหมือนเทพธิดาผู้จำแลงร่างลงมาเป็นมนุษย์ แต่คุฬินีเคยเป็นคนสงบอย่างไรก็คงเสงี่ยมอยู่อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง พ่อรู้ดีว่าแม่ของเจ้าเป็นคนฉลาดเฉียบแหลมเพียงไรทั้ง ๆ ที่เป็นคนนิ่ง. ความเป็นผู้นิ่งด้วยความรู้เท่านั้นทางพระพุทธศาสนาสรรเสริญ.

" ดูก่อนสุรเสนะ ! มหาชนนั้นถึงอย่างไรก็พอจะรู้ว่าอะไรผิดอะไรถูก ในขณะเดียวกันที่เขาพากันชื่นชมในกิตติคุณ อันเนื่องด้วยความกตัญญูกตเวทีของคุฬินีเขาก็พากันเพ่งเล็งบุตรีคนเล็กทั้งสองผู้มีใจกระด้าง ไม่เคารพนบนอบและเลี้ยงดูมารดาบิดาของตน. นางทั้ง

ต้องก็เลยกลายเป็นคนที่ไม่มีใครคบหาสมาคม เพราะเขาเห็นว่า ผู้ที่มีใจทรามต่อมารดาบิดาของตนนั้น ที่จะมีใจดีต่อคนอื่นคงจะยากยิ่งนัก. นี่แลสุรเสนะ! ธรรมะกับอธรรมย่อมแผกกัน มีผลไม่เสมอกันอยู่ในตัวเช่นนี้.

"เมื่อจัดการให้มารดาบิดาของคุณได้ครอบครองทรัพย์สมบัติของตนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต่อมาอีกปีเศษ พ่อก็ปรารภการร่วมทางไปกับนายกองเกวียน ผู้จะคุมขะบวนเดินทางเป็นวงกลมแบบที่เรากำลังมากันอยู่นี้.

"ข่าวที่ว่าขะบวนเกวียนของคฤหบดีบิดาของคุณถูกปล้นนั้น เป็นที่หวาดระแวงของชาวขับเกวียนอยู่มิใช่น้อย เพราะฉะนั้น เราจึงได้ระมัดระวังในการเดินทางเป็นอย่างดี.

"เพื่อให้ได้ผลจริงจังในการป้องกันตน พ่อได้ฝึกคนขับเกวียนทั้งปวง ให้รู้วิชารบวิชาใช้อาวุธก่อนเดินทางอย่างถ้วน ทำให้คนเหล่านั้นแปลกใจในความเป็น

คนอื่นกลับของพ่อที่มีทั้งเงินและความรู้ แต่พ่อไม่เคยแสดงตนเป็นคนพิเศษกว่าคนทั้งหลายอย่างไรเลย.

"ในระหว่างทางใกล้จะถึงกรุงไพศาลี เราได้พบโจรหมู่ใหญ่ แต่ความรอบคอบระมัดระวังได้ช่วยให้เราฆ่าโจรตายเป็นอันมาก ที่เหลืออยู่ก็หลบหนีไป ในการนี้เรามิได้เสียชาวขับเกวียนไปเลย เพราะเราใช้อาวุธจากที่ไกลคือธนู และซุ่มดักยิงในที่ต่าง ๆ จนพวกโจรที่มีชีวิตรอดไปได้ เกือบจะพากันเป็นบ้าตายเพราะความกลัว เพราะยังไม่ทันได้ประจันบาน ก็เห็นเพื่อนของตนตกม้าตายอยู่สับสน ทั้งไม่รู้แน่นอนด้วยว่าลูกธนูมาจากทิศไหน บางครั้งก็มาจากข้างบน บางครั้งก็จากทิศตะวันตกและทิศใต้. นี่เป็นครั้งแรกที่พ่อฆ่าโจรเพราะความจำเป็นบังคับ มาภายหลังที่พ่อได้พบพระพุทธเจ้าแล้วพ่อก็ใช้วิธีจับเป็นด้วยอุบาย และเพิ่มความระมัดระวังขึ้นเป็นส่วนมาก.

"เราได้ผ่านเมืองไพศาลี เมืองสาเกต และในที่สุด

ก็ได้มาถึงเมืองสาวัตถีราชธานีของแคว้นโกศล. พ่อรู้สึกตื่นเต้นมากที่จะได้ไปหาท่านอาจารย์ผู้ชำนาญในวิชารบตามคำสั่งของท่านอาจารย์แห่งตักกสิลาทั้งสอง พ่อได้เที่ยวถามใครต่อใครทั่วไปหมดว่า ทางประตูเมืองด้านทักษิณนั้น มีอาจารย์วิชารบตั้งสำนักอยู่หรือไม่. คนทั้งหลายต่างพากันปฏิเสธและกล่าวว่า ทางด้านนั้นของพระนครไม่มีอาจารย์ทางวิชารบเลย มีแต่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สอนวิชาสงบ พระองค์เป็นที่เคารพบูชาของพระราชา เศรษฐี คฤหบดี ลงมาจนถึงยาจกเข็ญใจ.

"พ่อมีความฉงนสนเท่ห์เป็นอันมาก ที่เรื่องกลับไปเสียคนละอย่าง แต่ไหน ๆ ได้มาแล้วก็จะลองไปสืบสาวเอาดูที. ได้ทราบว่าเวลาเย็นเป็นเวลาที่คนทั้งหลายเลิกงานบริโภคอาหารเสร็จแล้ว ก็ชวนกันไปที่เชตวนารามเป็นทิวแถว เหมือนมีงานใหญ่เป็นประจำทุกวันโดยปรกติ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงแสดงธรรม

ณ ธรรมศาลาอันกว้างใหญ่ แต่ถ้าเสด็จจาริกไปที่อื่น ก็มักทรงมอบให้พระสาวกผู้ใหญ่แสดงธรรมแทน. ขณะที่เดินไป จะออกจากประตูเมืองสาวัตถีด้านทักษิณนั้น ได้พบชายหนุ่มรุ่นเดียวกับพ่อคนหนึ่งกำลังเดินไปพร้อมด้วยมหาชน พ่อจึงได้ถามทราบความว่าเขาจะไปฟังธรรม เมื่อได้โอกาสดังนั้นพ่อจึงถามเขาต่อไปว่า ได้ทราบบ้างหรือไม่ว่า พระบรมศาสดานั้น ทรงมีความรู้ในวิชารบบ้างหรือเปล่า ชายหนุ่มผู้นั้นตอบว่า *เมื่อกล่าวตามประวัติแล้ว ในขณะที่เป็นราชกุมาร เคยมีการประลองศิลปศาสตร์หลายอย่าง รวมทั้งวิชารบเช่นยิงธนู ยกของหนัก หรือการใช้ศัสตราอาวุธทุกชะนิด ก็ปรากฏว่าพระบรมศาสดาทรงชะนะเป็นยอดเยี่ยมเหนือราชกุมารอื่นๆอย่างน่าอัศจรรย์ ทั้งนี้เพราะทรงเจริญด้วยกำลังทางพระกาย และกำลังทางพระปรีชาสามารถ อาจารย์วิศวามิตรผู้ประสิทธิ์ประศาธก์วิชาความรู้ให้ก็ยอมรับว่า พระองค์ทรงเรียนจบ*

ความรู้ที่ตนสั่งสอน แล้วยังดัดแปลงจากของเก่าขึ้นใช้ได้ใหม่ ๆ อีกเป็นอันมาก พระเกียรติของพระองค์เรื่องชำนาญในวิชารบ กำจายไปทั่วพระนครใกล้เคียงถึงกับเจ้าผู้ครองพระนครต่าง ๆ เตรียมพร้อมที่จะอยู่ใต้พระอำนาจ หากถึงคราวที่จะทรงปราบดาภิเษกสถาปนาพระองค์เป็นบรมจักรพรรดิ-ราช ปราบหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งสี่ทิศให้ขึ้นอยู่ภายใต้ขอบขัณฑสีมาอันเดียวกัน. แต่พระบรมศาสดามิได้ทรงเป็นนักรบที่กระหายเลือด ทรงมีพระเมตตา-กรุณาต่อมนุษยนิกรทุกหมู่เหล่า ปรารถนาที่จะแผ่ธรรมเสนา กองทัพธรรม แทนจตุรังคินีเสนา กองทัพมีองค์สี่ คือ ทัพช้าง ทัพม้า ทัพรถ และทัพเดินเท้า ทรงมุ่งจะให้ประชาชนมีความสุขสงบ และข้อสำคัญที่สุดไม่ใช่แต่มีตาเฉย ๆ หากให้มีแววตา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือปัญญา สามารถเข้าใจและรู้เท่าชีวิตของตนเองและผู้อื่น.

"ดูก่อนสุรเสนะ! คำพูดของชายคนนั้นทำให้พ่อฉุกคิดถึงคำของคนบางคนที่ว่า เรื่องของศีลธรรมหรือศาสนา เป็นเรื่องของคนอ่อนแอที่สู้เขาไม่ได้ จึงมาคิดตั้งคำสอนขึ้น เพื่อให้คนแข็งแรงไม่กล้าข่มเหง หรืออีกอย่างหนึ่ง ก็เพื่อที่จะหลอกให้คนอยู่ในอำนาจได้ง่าย ๆ แต่เมื่อมาพิจารณาดูจากพระประวัติของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กลับตรงกันข้าม พระองค์เป็นยอดนักรบผู้เคยประลองฝีมือชะนะเลิศมาแล้ว และพร้อมที่จะกรีฑาทัพไปรุกรานข่มเหงคนได้ทุกแห่ง เป็นผู้เข้มแข็งทั้งกำลังกายและกำลังจิตต์ จึงไม่กลัวความลำบากตรากตรำบุกป่าฝ่าดงทุกชะนิด แล้วพระองค์ผู้ทรงเก่งกาจในทางรบนั้นเอง กลับมาสั่งสอนคนให้ตั้งอยู่ในความสงบ ไม่ให้ข่มเหงเบียดเบียฬกัน ในเมื่อพระองค์พร้อมที่จะเบียดเบียฬคนอื่นได้เต็มที่ นี่หรือศีลธรรมเป็นเรื่องของคน

อ่อนแอ ? ของคนที่ไม่มีทางจะสู้ใครได้ ? พระศาสดาทรงเป็นผู้นำทางให้เห็นว่าเรื่องของศีลธรรมเป็นเรื่องของคนมีแววตา คือ ปัญญา ไม่ตกเป็นทาสของความฮึดฮัดด้วยอำนาจความโลภ ความโกรธ หรือความหลง. *พระองค์ตรัสว่า "ยอดของนักรบไม่ใช่ผู้ชะนะผู้อื่นจำนวนพันจำนวนแสน ผู้ที่เป็นยอดนักรบแท้นั้น คือผู้ชะนะตัวเองได้ ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสร้ายที่สิงอยู่ภายในจิตต์ใจ"*

"หรือในข้อที่มีผู้อ้างว่า เรื่องของศาสนาหรือศีลธรรม เป็นเรื่องที่ต้องการหลอกให้คนอื่นหลงงมอยู่ใต้อำนาจของคนชั้นมั่งมีเป็นต้น เราก็จะเห็นได้อีกว่า คำพูดเหล่านี้เมื่อนำมาพิจารณาเทียบเคียงดูกับความจริงในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ตรงกันข้าม คือพระพุทธศาสนาไม่สอนให้ใครเป็นทาสของใคร พระพุทธศาสนาสอนอย่างช่วยปลดปล่อยให้คนพ้นจากความเป็นทาสทั้งทางกายและ

จิตต์ใจ. ทางกายทรงสอนไม่ให้พุทธศาสนิกซื้อทาสขายทาส ไม่นิยมให้ข่มเหงคนที่อ่อนแอกว่า ให้มีเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่คนที่ยากจนค้นแค้น ทรงสอนให้รู้จักพึ่งตัวเอง ไม่งมงายวิงวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยไม่ลงมือทำอะไรให้เกิดผล ให้ขยันทำมาหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ทั้งยังสอนไม่ให้ถือชั้นวรรณะ หากให้ถือความประพฤติดีงามเป็นเกณฑ์ ผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ย่อมไม่เป็นทาสใคร และไม่ทำใครให้เป็นทาส. ส่วนทางใจนั้น ทรงสอนไม่ให้มนุษย์เป็นทาสของกิเลสทั้งประเภทอยากได้ ประเภทโกรธเคือง และประเภทหลงใหลมัวเมา. เมื่อคนไม่เป็นทาสของอะไรทั้งทางกายและทางจิตต์ใจเช่นนี้ จึงเห็นได้ชัดว่าพระพุทธศาสนาสอนเพื่อปลดปล่อยทาส ไม่ใช่สอนให้ใครเป็นทาส. แม้พระบรมศาสดาเองก็ไม่ใช่จะทรงมุ่งหวังให้ใครมาสักการะ เคารพบูชาพระองค์

ทรงประกาศอยู่เสมอว่า ประพฤติพรหมจรรย์มิใช่เพื่อลาภสักการะและสรรเสริญ นอกจากนั้นยังถือการปฏิบัติถูกเป็นเกณฑ์ คือใครปฏิบัติถูกแล้วก็ชื่อว่า บูชาพระองค์ด้วยบูชาสูงกว่าธูปเทียนดอกไม้. บางครั้งก็เคยตรัสว่าผู้เกาะชายสังฆาฏิคือผ้าห่มซ้อนกันหนาวของพระองค์ ก็หาใช่อยู่ใกล้พระองค์ไม่ แต่ถ้าผู้ใดประพฤติดีปฏิบัติชอบจึงชื่อว่าได้อยู่ใกล้พระองค์แท้. นี่แลจะเห็นได้ว่าพระบรมศาสดาทรงสั่งสอน เพื่อประโยชน์ของผู้ประพฤติปฏิบัติชอบอย่างแท้จริง หาได้มุ่งลาภสักการะอย่างไรไม่ เพราะถ้ามุ่งอย่างนั้น จะคงเป็นกษัตริย์ครองโลกิยสมบัติไม่ดีกว่าหรือ ?

"*สุรเสนะเอย ! เจ้าพึงสังเกตเถิดว่า ถ้อยคำที่ออกจากพระพุทธศาสนานั้น จะไม่เป็นไปเพื่อห้ำหั่นบั่นรอนคนชั้นนั้นชั้นนี้ แล้วยกย่องเชิดชูแต่คนชั้นเดียว พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์ปฏิบัติดีต่อกัน*

ทุกชั้น และถ้าจะยกย่องใครแล้ว ก็ยกย่องเพราะความประพฤติดีของผู้นั้น หาได้ยกย่องเพราะทรัพย์หรือเพราะวงศกุลไม่. เพราะฉะนั้นใครก็ตามที่สำแดงตนว่าเป็นผู้รู้ ไม่ว่าทางโลกหรือทางธรรม ถ้าวาจาของเขาที่เปล่งออกมานั้น ประกอบด้วยความริษยาอาฆาต ความโกรธเคืองขุ่นแค้น ชักจูงเพื่อให้ทำลายผู้ที่ตนชังแล้ว เจ้าจงทราบเถิดว่าวาจาเช่นนั้นเป็นของคนผู้ห่างไกลจากพระพุทธศาสนา. เพราะสมเด็จพระบรมศาสดา ทรงสอนไม่ให้เป็นทาสของกิเลส อย่าว่าแต่จะสอนให้รุกรานผู้อื่นเลย แม้เมื่อผู้อื่นมาจาบจ้วงล่วงเกินแท้ ๆ ท่านยังสอนให้เรายับยั้งความโกรธ หาวิธีชะนะผู้นั้นด้วยความสงบ เพราะเป็นการยอมเสียน้อย เพื่อหลีกเลี่ยงการเสียมาก อันอาจเกิดขึ้นเพราะเราระงับใจไว้ไม่ได้ และเป็นวิธีของอารยะชน. ดูเถิดสุรเสนะ! พระบรมศาสดาเป็นนักรบ เป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชาต่อสู้ แต่คำสั่งสอนของพระองค์

กลับน้อมไปในทางสงบ ในทางไม่ข่มเหงเบียดใคร. กระนั้นเล่าอาจารย์ทั้งสองท่านจึงพูดเป็นเงื่อนงำไว้ เพื่อให้พ่อได้ไปรับการอบรมทางจิตต์ใจอีกส่วนหนึ่ง.

"เมื่อไปถึงเชตวนารามแล้ว ก็ได้พบผู้คนคับคั่งประหนึ่งว่ามีงาน แต่ก็น่าชมที่คนเหล่านั้นแม้จะมากแต่สำรวมกายวาจาไม่เอ็ดอึง. พ่อได้ทราบมาว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงโปรดความสงบระงับ ในที่ประชุมภิกษุสงฆ์แม้จำนวนหลายร้อย ที่พระองค์ประทับอยู่ด้วยแม้ใครเพียงแต่จะไอจาม ก็ดูเหมือนมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ. เพราะเคยมีตัวอย่างหมู่ภิกษุชาวเมืองอิจฉานังคละผู้ไปเฝ้าจำนวนมาก ส่งเสียงอึงประหนึ่งชาวประมงแย่งปลากัน สมเด็จพระบรมศาสดาก็ประทานบทเรียนแก่ภิกษุเหล่านั้นด้วยการสั่งไม่อนุญาตให้เฝ้า. ต่อเมื่อพวกเธอเรียบร้อยขึ้น จึงประทานพระพุทธานุญาตให้เข้าเฝ้าได้.

"เมื่อได้เวลาสมเด็จพระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ก็เสด็จมายังธรรมศาลานั้น พระพุทธลักษณะอันงดงามมีสง่า พระอาการอันแช่มช้อยละมุนละไมช่างจูงใจให้น่าเลื่อมใสเหลือเกิน เมื่อพวกเราถวายบังคมกันเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมที่พ่อจำได้แต่ใจความว่า

"ความสุขยิ่งกว่าความสงบไม่มี. คนที่มีไฟคือความรัก ความชัง และความหลงเผากรุ่นอยู่ในจิตต์ ย่อมเป็นผู้มองไม่เห็นความจริง. เมื่อใจถูกกิเลสทำร้าย จะพูดจะทำก็ล้วนแต่เป็นไปในทางก่อทุกข์. ครั้งหนึ่งตถาคตท่องเที่ยวไปในแคว้นมคธ วัสสการพรหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นนั้นได้มาหาตถาคต แล้วเล่าความที่ตนมีความเห็นว่าอะไรก็ตามที่เราได้เห็นได้ยินหรือได้ทราบ ถ้าเราพูดไปตามที่รู้เห็นนั้นแล้วก็ไม่มีโทษอะไร ตถาคตได้ตอบไปว่า เราไม่กล่าวว่าสิ่งที่ได้เห็นได้ยินและ

ได้ทราบนั้น จะเป็นของควรกล่าวเสมอไป ถ้ากล่าวไปแล้วเป็นเหตุให้ธรรมฝ่ายชั่วเจริญ ธรรมฝ่ายดีเสื่อมก็ไม่ควรกล่าว แต่ถ้ากล่าวไปแล้วเป็นเหตุให้ธรรมฝ่ายชั่วเสื่อม ธรรมฝ่ายดีเจริญก็ควรกล่าว. ตถาคตสรรเสริญผู้พูดเป็นสัตย์จริง แต่ต้องเป็นผู้รู้กาลที่ควรพูด. คนที่เกิดมาแล้วมีขวานเกิดมาในปากด้วย คนพาลกล่าววาจาชั่วหยาบย่อมชื่อว่าใช้ขวานนั้นฟันตัวเอง. ใครจะทำการใดๆ ก็ตาม ถ้ามีความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นรากเง่าแล้ว ความชั่วอื่น ๆ ที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็จะเจริญยิ่งขึ้น. คนพาลเมื่อกล่าวคำหยาบก็สำคัญว่าชะนะ ความอดทนของผู้รู้เท่าต่างหากเป็นชัยชะนะแท้. ผู้โกรธตอบคนที่โกรธย่อมเลวยิ่งกว่าคนโกรธก่อน คนที่ไม่โกรธตอบคนโกรธได้ เป็นผู้ชะนะสงครามอันยากที่จะชะนะได้."

"ดูก่อนสุรเสนะ! เจ้าจงตรองดูเถิด พระธรรมคำสั่งสอนของท่านสอนให้พวกเรารักสงบ ให้ทำการใด ๆ ด้วยไม่มีโลภโกรธหลงหนุนหลังอยู่. แม้คำพูดที่ไม่เท็จ แต่พูดแล้วเกิดผลร้ายท่านก็ยังสอนให้เว้น ในที่สุดท่านก็สอนให้เราชะนะสงครามอันยากที่จะชะนะ นั้นก็คือหัดไม่โกรธคน. นี่แหละท่านสมเป็นอาจารย์วิชารบแท้ ท่านเป็นพระราชาแห่งธรรม ยกกองทัพธรรมหรือทัพความสงบเที่ยวโปรยปรายเผยแผ่ทั่วไป เมื่อพระธรรมคำสั่งสอนเผยแผ่ไปถึงที่ใด ก็ทำที่นั้นให้บริสุทธิ์สดชื่น เยือกเย็นด้วยการตั้งอยู่ในคุณงามความดี แต่ก็อาจมีบางคนเห็นไปว่า ถ้าเราหัดไม่โกรธใครเราก็ควรจะไปอยู่ในป่า ไม่ใช่มาอยู่ปนกับมนุษย์อย่างนี้ เพราะถ้าอยู่รวมกันแล้ว จะหัดอยู่สงบไม่โกรธเคืองรบราฆ่าฟันกับใคร ๆ นั้น ก็เท่ากับมัดมือมัดเท้าของเราเอง ให้ศัตรูรันทำย่ำยีเอาตาม

พอใจนั่นเอง. คนที่พูดเช่นนั้น ถ้าได้ฟังถ้อยคำของจันทรายณะอำมาตย์กล่าวกับภิกษุในวันสนทนากันที่กรุงราชคฤห์แล้วก็คงหายเข้าใจผิด. ความรักสงบนั้นไม่ใช่มัดมือมัดเท้าไปให้ศัตรู. ยังมีคุณธรรมอีกมากหลาย ที่ควรบำเพ็ญเป็นการปลูกมิตร ทำให้คนรักใคร่นับถือ และทำให้ศัตรูยอมแพ้ เมื่อเราหัดบำเพ็ญตนเป็นคนดีจนไม่มีศัตรูแล้ว ก็จะมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก ไม่ต้องนอนสะดุ้งผวา เพราะมีผู้จองเวรอยู่รอบข้าง.

"ดูก่อนสุรเสนะ! ตลอดเวลาที่ขะบวนเกวียนพักอยู่ในสาวัตถี พ่อได้ไปฟังพระธรรมเทศนาทุกเพลาเย็นมิได้ขาด รู้สึกว่าเหมือนกับได้ชุบตัวขึ้นใหม่ในทางศีล-ธรรม. พระบรมศาสดาไม่ได้ทรงเกณฑ์ให้คนทุกคนต้องออกบวช เพราะธรรมะในศาสนานี้มีเป็นชั้น ๆ พอเหมาะแก่คนทุกประเภท จะพึงประพฤติปฏิบัติให้เป็น

๑. ดูบทที่ ๒ สหายเก่า หน้า ๕๗ ในเล่มนี้.

คนดีได้ทั้งสิ้น แต่ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่ผู้ต้องการประพฤติปฏิบัติธรรมะชั้นสูงจะพึงออกบวชเพื่อตัดความกังวลต่าง ๆ และมีโอกาสประพฤติได้เต็มที่. *แต่ถึงอย่างไรแม้ผู้ไม่ออกบวชก็อาจนำธรรมะชั้นสูงมาสอนใจได้ เพราะท่านสอนไม่ให้โง่ในเรื่องชีวิต ผู้ละเมอเพ้อคลั่งกับชีวิตของตน จนไม่มีเวลาจะใช้ปัญญาพิจารณาดูให้เห็นเป็นเพียงของเด็กเล่นนั้น ก็จะเป็นเด็กอยู่จนแก่ จะหัวเราะและร้องไห้กับความขึ้น ๆ ลง ๆ ของชีวิตนี้ เหมือนเด็ก ๆ ที่หลงของเล่นแล้วหัวเราะเมื่อได้มา และร้องไห้เมื่อมีผู้แย่งไปหรือของนั้นแตกสลายลง.*

"เมื่อพ่อกลับจากสาวัตถีถึงพาราณสีแล้ว อีก ๒ ปีล่วงมา คุณีนแม่เจ้าก็สิ้นชีวิตเพราะเป็นไข้ คงทิ้งเจ้าซึ่งมีอายุได้ขวบปีกว่าให้อยู่กับพ่อตลอดมาจนบัดนี้. แต่แม่เจ้าได้กลายเป็นเทพธิดาไปแล้วจริง ๆ ผลแห่งคุณความดีนั้น ทำให้มหาชนสร้างศาลไว้เป็นที่ระลึกสำหรับ

จักการะบูชากันทั่วไป คนงานทั้งหลายนับถือแม่เจ้าเหมือนแม่ของพวกเขา เพราะแม่เจ้าเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือด้วยน้ำใจอันดีงาม คนที่รักว่ามีความกตัญญูกตเวทีก็บูชาไปในทางนั้น. เพราะฉะนั้น แม่เจ้าแม้จะตายไปแล้ว แต่ก็เหมือนไม่ตาย เพราะความดียังมีอยู่ให้คนทั้งหลายถือเป็นแบบอย่างเคารพบูชา.

"นี่ดึกแล้ว เราควรจะได้พักผ่อนหลับนอนกันเสียที."

ขณะที่ธนิยะเล่าจบลงนั้น เป็นเวลาเกินกึ่งมัชฌิมยามแห่งราตรี ดวงจันทร์คล้อยเคลื่อนไปทางทิศตะวันตก แสงไฟริบหรี่จากฝั่งน้ำด้านปาฏลิคามเมื่อหัวค่ำนั้นหายไปหมดแล้ว ลมเย็นยังคงพัดเฉื่อยทำให้กระแสแม่คงคาเป็นละลอกวิ่งไล่กันมีประกายยิบยับเมื่อต้องแสงจันทร์. ชายหาดแคว้นวัชชีมีแต่ความเงียบสงบ. นาน ๆ จะมีเสียงโคเสียงม้าร้องห่างเข้าไปในฝั่งด้านใน. เสียงเรไรจักจั่นตามพุ่มไม้ใกล้ฝั่งร้องเป็น

ระยะ ๆ. ชาวเกวียนทั้งหลายพากันหลับสนิท เป็นการพักผ่อนเอาแรงเพื่อการเดินทางต่อไปในวันพรุ่ง. ไฟที่สุมค่อย ๆ มอดไปทีละน้อย แต่กองระวังภัยก็คงทำหน้าที่ตรวจตรา และเปลี่ยนยามกันมิได้ประมาท.

ใครจะสนใจในความงามตามธรรมชาติในขณะนี้หรือไม่ก็ตาม ดวงจันทร์ก็คงโคจรใกล้จะอัสดงค์ไปทุกขณะ กระแสน้ำก็คงไหลลงไม่กลับหลัง ลมตะเภาซึ่งพัดมาจากทิศทักษิณก็คงพัดต่อไปไม่เปลี่ยนแปลง.

จบกองทัพธรรม

ภาค ๑

ภาค ๒ จะมีลงต่อไปเป็นตอน ๆ ในหนังสือธรรมจักษุ

ร. พ. มหามกุฏ ฯ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘[illegible]

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวร[illegible]วิหาร
ถนนพระสุเมรุ [illegible]จ[illegible]พระนคร
นายพินิจ อู่สุ[illegible] ผู้พิมพ์โฆษณา
พ.[illegible] ๒๔๙[illegible]